

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**СОЦІОЛОГ МІЖ
ПОКЛИКАННЯМ І ВИЗНАННЯМ**

Матеріали Міжнародних соціологічних
читань пам'яті Н.В.Паніної

Київ
2010

ББК 60.5
С 69

С 69 **Соціолог між покликанням і визнанням. Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В.Паніної / За наук. ред. О.Г.Стегнія. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2010. – 144 с.**

ISBN 978-966-02-5823-5

Книга містить доповіді III Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В.Паніної, есе учасників конкурсу “Кращий молодий соціолог 2010 року”.

Для професійних соціологів і всіх, хто цікавиться соціологією та її місцем у сучасному суспільстві.

ББК 60.5

В оформленні обкладинки використано малюнок Н.В.Паніної.

Рецензенти:

В.І.Паніотто, доктор філософських наук, професор
Н.В.Костенко, доктор соціологічних наук, професор

Затверджено до друку Вченою радою Інституту соціології НАН України. Протокол № 5 від 26 жовтня 2010 р.

ISBN 978-966-02-5823-5 © Інститут соціології НАНУ, 2010

Зміст

<i>Олександр Стегній.</i> Передмова	5
РОЗДІЛ І	
МАТЕРІАЛИ ТРЕТІХ МІЖНАРОДНИХ	
СОЦІОЛОГІЧНИХ ЧИТАНЬ	
ПАМ'ЯТІ НАТАЛІЇ ПАНІНОЇ	
ПРИВІТАННЯ	
<i>Валерій Ворона.</i> Директор Інститута соціології НАН України	6
<i>Ольга Куценко.</i> Віце-президент САУ	8
<i>Піотр Штомпка.</i> Професор Ягелонського університету (Краків, Польща)	11
ДОПОВІДІ	
<i>Людмила Сокурянская.</i> Соціологія между признанием и изгнанием	13
<i>Наталія Черныш.</i> Стандарт и социология: история брака	26
<i>Светлана Бабенко.</i> Интеллектуальные вызовы современного общества: социолог между признанием и призванием	46
<i>Евгений Головаха.</i> Призвание и признание в социологии и жизненной позиции Н.В.Паниной	63
<i>Сергей Макеев.</i> Легко ли быть молодым социологом	72

РОЗДІЛ II**ЕСЕ НА КОНКУРС****“КРАЩИЙ МОЛОДИЙ СОЦІОЛОГ РОКУ–2010”**

<i>Олег Іванов</i>	78
<i>Ірина Мацко</i>	81
<i>Алексей Мусиездов</i>	87
<i>Олександра Ненько</i>	92
<i>Лілія Овчиннікова</i>	98
<i>Максим Паращевін</i>	108
<i>Евгенія Прохоренко</i>	112
<i>Олександр Резнік</i>	115
<i>Катерина Тягло</i>	118
<i>Світлана Хутка</i>	125
<i>Дмитро Хуткий</i>	130
<i>Олексій Шестаковський</i>	132

РОЗДІЛ III**КОНКУРС “КРАЩИЙ МОЛОДИЙ****СОЦІОЛОГ РОКУ–2009” У ВІТЧИЗНЯНИХ ЗМІ**

<i>Олена Яхно. Золотий стандарт соціології</i>	139
--	-----

Передмова

У першому розділі цієї книги розміщені доповіді авторитетних вітчизняних соціологів щодо визнання і покликання соціолога, його життєвої, громадянської позиції в сучасному суспільстві, непростого шляху входження молоді в професійне соціологічне співтовариство.

Темою цьогорічних читань є розгляд соціологічної культури на тлі доволі складних взаємин між статистичним аналізом та змістовним тлумаченням отриманих даних. Продовжуючи дискусію попередніх читань про взаємини соціології та сучасного суспільства, молоді соціологи в своїх есе, що містяться у другому розділі книги, звертають увагу на вплив соціального контексту на результати соціологічних досліджень (від масових опитувань до наукових проєктів).

Молоді соціологи розглядають соціологічну культуру як важливу умову гармонійного поєднання чисел – формалізованих результатів соціологічних досліджень і смислів – тлумачень отриманих емпіричних даних у різних ракурсах: від розуміння її як внутрішньо-корпоративних зразків поведінки, дотримання певних етичних норм у взаєминах з колегами і замовниками, до власне рівня професійної підготовки та кваліфікації.

РОЗДІЛ I**МАТЕРІАЛИ ТРЕТІХ МІЖНАРОДНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ
ЧИТАНЬ ПАМ'ЯТІ НАТАЛІЇ ПАНІНОЇ****Привітання**

*Валерій Ворона
директор Інститута
соціології НАНУ, Київ*

ОТКРЫТИЕ КОНФЕРЕНЦИИ И ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО

Уважаемые коллеги, сразу скажу, что и сам факт проведения нашей встречи в день прав человека, и тема чтений «Социолог между призванием и признанием» как нельзя лучше ассоциируются с именем Наталии Викторовны Паниной. Права человека, чувство человеческого достоинства, справедливость — это, пожалуй, точная характеристика жизненных ценностей Наталии Викторовны. Можно сказать, что справедливость была ее ремеслом. За пятнадцать лет работы в Институте социологии НАНУ она стала общепризнанным социологом не только в институте и в Украине, но и в ближнем и дальнем зарубежье. Об этом красноречиво говорят ее публикации в солидных зарубежных научных изданиях и участие во многих международных исследовательских проектах. Психолог с московским университетским образованием, Наталия Викторовна нашла свое призвание в социологии. Стать социологом с большой буквы за столь короткое время удается мало кому. И вот почему: нельзя стать социологом без знания социальной истории страны и ее, если можно так сказать,

социальной географии, нельзя стать социологом без понимания того, как создается богатство нации.

Также, социолог немислим без знания социальной психологии. Но всего этого еще недостаточно. Чтобы стать признанным социологом, необходимо знать жизнь. Как говорят, «потереться в ней, и чтобы жизнь тебя потерла». Даже самый хороший учебник и учителя не могут дать полного представления о жизни общества. Недаром говорят: «Когда книга учит одному, а жизнь другому, человек становится всесторонне образованным». Таким всесторонне образованным человеком была Наталия Викторовна, она была гордым человеком, но не была горделивой, тем более не была высокомерной. В дуэте с Евгением Ивановичем Головахой она всегда говорила, что играет вторую скрипку и, в то же время, не смущаясь, вступала в спор, когда была уверена в своей правоте. Наталия Викторовна хорошо знала классиков социологии, но я не помню, чтобы она пользовалась цитатами для доказательства своей правоты. Надо признать, что обществоведы этим грешили раньше, в советское время, и не меньше грешат сегодня, но ссылаясь уже не на Маркса, Энгельса, Ленина, а на Конта, Дюркгейма, Вебера, Парсонса и др. Для Наталии Викторовны ссылка на авторитет в науке не была аргументом, тем более, что в подлиннике, на языке автора, мало кто с работами классиков социологии был знаком, что нередко наблюдается и сегодня.

Аргументом для Наталии Викторовны были добытые эмпирическим путем социальные факты и, прежде всего, факты украинской действительности. Образно можно сказать, что в науке Наталия Викторовна оставила нам не столько готовую рыбку, готовое знание, сколько инструмент для его добычи. И этот инструмент — социологический мониторинг института социологии — продолжает рабо-

тать и развиваться. Научный потенциал Наталии Викторовны Паниной не был, к сожалению, полностью реализован. Слишком рано она ушла из жизни, но ее наследие показывает молодым трудный, долгий, но надежный путь получения достоверных научных знаний о нашем обществе.

Наталия Викторовна искала таланты, была исключительно требовательна как к себе, так и к тем, кто становится на путь познания общества, и надеялась на молодежь. Поэтому хочется верить, что лауреаты конкурса Наталии Паниной будут достойным пополнением социологической науки, а Социологический центр имени Паниной станет республиканским брендом качества социологической информации, что для Украины было бы очень важно. Хочется верить, что лауреаты конкурса со временем сами пополнят состав фонда учредителей и сам фонд, а пока я могу только искренне поблагодарить Евгения Ивановича Головаху, Николая Николаевича Чурилова и Владимира Ильича Паниотто, взявших на себя все заботы и финансовые затраты по гражданской поддержке социологической науки и бескорыстному продвижению молодых талантов. Вне всякого сомнения, этот труд не напрасен. Верю, что участники нынешних чтений подтвердят это уже сегодня. Желаю успехов и благодарю за внимание.

Ольга Куценко
вице-президент САУ

ПРИВЕТСТВИЕ ОТ САУ

Эта конференция уже становится действительно доброй традицией в жизни нашей Социологической ассоциации. И проводится она не случайно десятого декабря, поскольку это день рождения Наталии Викторовны Паниной.

Наталія Вікторівна стала для нас образцом професійної діяльності. І я хочу сказати, що образець — не те, к чому конкретно людина прагне в своїй житті, не те, що ставить перед собою як ціль. Це, перш за все, те значення і смисли, які ми самі створюємо і самі приписуємо тим людям і тим подіям, з якими нам доводиться зустрічатися в нашій житті.

Можливо пройти мимо, можливо не помітити багато, яскраво, значущого. І побачити сильне, побачити яскраве, побачити хороше, я думаю, дано не кожному. Це — як прогрівати, прочистити замерзле на морозі вікно, але якщо його прогрівати, якщо побачити світ, який може бути за цим вікном, це те, що може надихнути, це те, що може відкрити наші горизонти, це те, що може поводити нас далі до чогось кращого, до більш якісної професійної діяльності, до більш чіткої громадянської позиції. І ці спроби з'єднати визнання і покликання в професійній діяльності — це, як я розумію, кредо життя Наталії Вікторівни, і те, що ми бачимо по результатах її життя. І це те, що повинно бути — я вірю в це — нашими цілями, нашим ідеалом, ідеалом діяльності нашої професійної організації.

Також я хочу звернути нашу увагу на те, що з кінця 90-х років діяльність Соціологічної асоціації України помітно активізувалася. Були у нас різні періоди навіть протягом цього останнього десятиліття, але не можна не визнати те, що прагнення згуртуватися, прагнення посилити наші загальні внески в розвиток науки, в можливість використовувати соціологічний інструмент для розуміння того, в якому світі, в якому суспільстві ми живемо і що ми можемо здійснювати, щоб зробити цей світ, це суспільство кращим. Я думаю, що не помітити таких зусиль неможливо. І Соціологічна асоціація

Украины уже имеет много ярких и интересных форумов, разного рода: конференции, которые проходятся во Львове, в Одессе, Харьковские социологические чтения, которые плавно переросли в новую форму нашей жизни – Конгресс Социологической ассоциации Украины, проведенный в этом году; также проводится конференция по теоретической социологии, которая уже имеет свою историю.

Инициатив много, форумов много, но среди этого многообразия форумов нашей общей работы, нашей общей жизни, общих дискуссий, общих встреч есть еще одна форма, которая, с моей точки зрения, является чрезвычайно важной и уникальной, по сравнению со всеми другими, которые мы знаем, – это форма социологических чтений памяти Натальи Викторовны Паниной и то, что предшествует проведению этой конференции. Я имею в виду конкурс на звание лучшего молодого социолога года. Этот форум и сам процесс его проведения для нас с вами – шанс остановиться хоть на мгновение в текущей современности, которая затягивает, которая рутинизирует нашу жизнь, нашу работу, наше восприятие мира. Остановиться хотя бы на мгновение и задуматься: что и как мы делаем, ради чего мы это делаем и что мы можем сделать, чтобы было лучше не только для нас, но и для общества, и для науки.

Піотр Штомпка
Ягеллонський університет у Кракові, Польща
Президент у 2002-2006 роках Міжнародної
Соціологічної Асоціації (ISA)

LETTER TO YOUNG SOCIOLOGISTS AT UKRAINE

Krakow,
December 3, 2009

Dear young Ukrainian friends,

I feel very sorry not to be able to participate in an event recognizing your achievements as outstanding and promising sociologists. Please accept my warm congratulations from a geographical distance, but at the same time being close in thoughts.

You are a lucky generation. We all live in the world which is slowly becoming more free, prosperous and democratic. But it is in your hands, in the hands of young, educated and ambitious people, how this world will actually be shaped in the XXI century. And to shape it toward the better you will not need – I hope – neither the barricades, nor struggles, wars and revolutions. What will be enough is the power of different sort: of your minds, your intellect, your emotions and commitment for the public issues and the common good of your country. You are the salt of civil society, the fundamental component of viable democracy. This provides you with a great opportunity, but also with a great responsibility. I am sure you will meet these challenges.

I wish you warmly further professional achievements, success and even more recognition, which in the profession of a sociologist means also finding meaning and satisfaction in the

democratic participation, in the public work, the work for the benefit of others.

Yours,
Prof. dr Piotr Sztompka
Jagiellonian University at Krakow, Poland
(The former President, 2002-2006 of the
International Sociological Association ISA)

ЛИСТ ДО МОЛОДИХ СОЦІОЛОГІВ УКРАЇНИ

Краків,
3 грудня 2009 р.

Дорогі молоді українські друзі!

Я дуже шкодую, що не зміг взяти участь в події, пов'язаній з визнанням ваших досягнень як видатних, перспективних соціологів. Прошу прийняти мої щирі вітання з географічної дистанції, яка, між тим, не заважає нам бути близькими в наших думках.

Ви – щасливе покоління. Ми усі живемо в світі, який поступово стає більш свободним, благополучним і демократичним. Але у ваших руках – руках молодих, освічених і амбіційних людей – те, яку реальну форму цей світ буде мати у XXI-му столітті. І щоб зробити світ кращим, я сподіваюсь, вам не потрібно ані барикад, ані боротьби, війн та революцій. Чого буде достатньо, так це влади різного виду: ваших думок, вашого інтелекту, ваших емоцій і вашої прихильності, зобов'язань щодо розуміння та вирішення суспільних проблем і загального блага вашої країни. Ви – сіль громадянського суспільства, фундаментальна складова життєздатності демократії. Це постачає вам великі можли-

вості, але також потребує і великої відповідальності. Я впевнений, що ви впораєтесь з цими викликами.

Я щиро бажаю вам подальших професійних досягнень, успіху і навіть більшого визнання, яке в професії соціолога означає також знаходження смислу та задоволення в демократичній участі, в громадській роботі, роботі на користь інших.

Ваш,
проф. д-р Піотр Штомпка
Ягеллонський університет в Кракові, Польща
Президент Міжнародної Соціологічної
Асоціації ISA 2002-2006 років

Доповіді

Людмила Сокурянская
доктор социологических наук, профессор, заведующая
кафедрой социологии Харьковского национального
университета имени В.Н.Каразина

СОЦИОЛОГИЯ МЕЖДУ ПРИЗНАНИЕМ И ИЗГНАНИЕМ

Сегодня Наталье Викторовне Паниной исполнилось (не хочется говорить «бы») 60 лет. Сегодня у нее юбилей. И мы, продолжая трогательную традицию, вот уже в третий раз собрались в этот день и делаем Наталье Викторовне подарок — открываем новые имена в той науке, которой она посвятила практически всю свою сознательную жизнь.

День 10 декабря стал днем нашей коллективной памяти, днем, когда мы, и те, кто лично знал Наталию Викторовну, и те, кто знаком только с ее работами, и те, кто, может быть, еще не успел познакомиться с ними, но благодаря

сегодняшнему дню обязательно познакомится, — все мы отдаем дань глубочайшего уважения Наталии Викторовне, пытаюсь выразить, насколько это возможно, память нашего сердца словами благодарности за то, что она сделала для каждого из нас, для всех нас вместе, для социологии.

Когда Евгений Иванович Головаха пригласил меня выступить на сегодняшнем подведении итогов конкурса молодых социологов имени Натальи Викторовны Паниной, главной темой которого в этом году стал тезис «Социолог между признанием и призванием», я подумала, что, в отличие от конкурсантов, которые, рефлексируя, будут, в том числе, представлять в своих эссе индивидуально-личностное отношение к науке, служению которой собираются посвятить свою жизнь, мне, возможно, стоит сосредоточить внимание на общественном измерении *признания социологии*, а, значит, и социологов в том числе и прежде всего на субъектах этого процесса. При этом я, в первую очередь, имела в виду актуальный социокультурный контекст, контекст современного украинского общества, у которого отношения с социологией, на мой взгляд, портятся и очень серьезно.

Так, размышляя по поводу этих отношений, в частности по поводу печально известного приказа Министерства образования и науки Украины об исключении социологии из перечня обязательных вузовских дисциплин, я и придумала название своего выступления — «Социология между признанием и изгнанием». Дальнейшие размышления привели меня к мысли о том, что драматическая история нашей науки (в данном случае я имею в виду отечественную социологию в широком смысле этого слова) представляет собой периодически повторяющуюся цепь событий, связанных с ее признанием в обществе и изгнанием из него. Такое было на заре развития отечественной социологии, во второй половине XIX века, когда измене-

ния в общественно-политической обстановке в России, произошедшие после отмены крепостного права, привели к активизации интеллектуальной жизни общества, к развитию социогуманитарного знания, в том числе к становлению социологии как нового направления отечественной социальной мысли.

Этот процесс прежде всего проявился в появлении многочисленных публикаций, в названии которых были слова «социология», «социологический» и т.д. Исследователи данного этапа развития российской социологии (см.: [1, 2, 3, 4 и др.]) пишут о том, что далеко не всегда такие публикации были действительно социологическими. Огромную роль здесь сыграла своеобразная мода на эти слова. И тем не менее, благодаря этому валу социологических публикаций, сравниться с которым может разве что объем современной социологической и околосоциологической продукции на постсоветском пространстве, российское общество, прежде всего его академические круги, прогрессивно настроенная интеллигенция, разночинцы, народники (вспомним, что именно их считают первыми русскими социологами, называя такие имена, как Петр Лавров и Николай Михайловский) начинают воспринимать и развивать социологический взгляд на общество. Однако после известных событий (я имею в виду убийство народовольцами в 1881 году Александра II) наступает реакция, что, естественно, сказывается на положении социологии, которую изгоняют со страниц журналов и других изданий. Как пишут те же историки российской социологии, в 80-ые – первой половине 90-х гг. XIX века существенно сокращается количество социологических публикаций, социологическая жизнь замирает.

Но мысль, в том числе социологическую, убить нельзя. И в конце 90-х гг. XIX в. – начале XX в. возобновляются

попытки интервенции социологии в российское общество: в 1897 году выходит в свет учебник по социологии Николая Кареева; в 1901 году М.Ковалевский открывает «Русскую высшую школу общественных наук» (правда, в Париже); появляется огромное количество социологических публикаций (особенно в 1906-1910 гг.) по самым различным проблемам российской действительности (от положения рабочего класса до феноменов «русской взятки» и «русского пьянства»); в 1908 году открывается кафедра социологии в Петербургском психоневрологическом институте (М.М.Ковалевский, Е.В. Де Роберти); социология как учебный курс преподается в Московском, Петербургском и Харьковском университетах и т.д. После Октябрьской революции (пока власть не опомнилась) этот процесс продолжается: в 1919 году в Петербургском университете открывается факультет социологии; в 1920 году кафедру социологии этого университета возглавляет П.А.Сорокин; в 1917-1922 гг. были проведены многочисленные эмпирические исследования (труд женщин и подростков, профессиональный отбор, проституция, наркомания, молодежь, студенчество и др.).

В 1922 году власть опомнилась. Именно этот год (а не 1929), на мой взгляд, был годом «великого перелома». В 1922 году произошли два воистину судьбоносных для Советской России события: высылка интеллигенции (два парохода вывезли из страны цвет российской интеллигенции, в том числе Питирима Сорокина) и пролетаризация высшей школы – изгнание из университетов профессуры, которая не поддерживала марксистскую идеологию, и запрет на прием в вузы выходцев из поверженных классов. Ответной реакцией (во всяком случае публичной) на эти события не было, и «отец народов» понял, что с этой страной, в том числе с ее социальной наукой (и не только),

можно сделать то, что он впоследствии и сделал. С этого времени социологические исследования и публикации начинают сходить на нет.

До начала 1930-х гг. социологическая жизнь еще как-то теплилась (в 1929 году вышел учебник по марксистской социологии Н.Бухарина). Но наступает 1936 год, выходит печально знаменитый «Краткий курс истории ВКП (б)», и социология на 20 лет становится репрессированной наукой.

После XX съезда КПСС (1956) наступает «оттепель», происходит реабилитация не только безвинно осужденных людей, но и наук, в том числе частичная реабилитация социологии. Как сказал в свое время секретарь ЦК КПСС Л.Ф.Ильичев: «Мы разрешили социологам проводить исследования». В 1958 при Президиуме АН СССР была создана Советская социологическая ассоциация. В конце 1950-х — 1960-ые годы проводятся социологические исследования, в том числе под руководством таких известных ученых, как Т.И.Заславская, А.Г.Аганбегян, В.Э.Шляпентох и др.; создаются первые социологические лаборатории в Москве, Ленинграде, Новосибирске, Свердловске, Харькове. Они появились благодаря невероятным усилиям подвижников социологии, тех, кого мы называем фундаторами отечественной социологической науки и образования: Т.И.Заславская, В.А.Ядов, А.Г.Здравомыслов, Ю.А.Левада, Л.В.Сохань, Е.А.Якуба, И.М.Попова, В.Ф.Черноволенко и многие другие коллеги старшего поколения.

В 1963 году была создана лаборатория конкретных социологических исследований в Харьковском государственном университете, бессменным научным руководителем которой вплоть до своего ухода была Елена Александровна Якуба — мой Учитель, как и Учитель многих поколений украинских социологов. Открытие нашей лаборатории, аналогичных исследовательских подразделений в дру-

гих вузах было первым шагом на пути возрождения социологии не только в Харькове, Украине, но и в целом в Советском Союзе, началом сложного процесса институционализации нашей науки.

В эти годы социология вновь начинает обретать признание, что находит свое проявление, в том числе, в активизации международных контактов отечественных социологов. С 1958 по 1964 гг. в СССР побывали такие известные западные ученые, как Р.Арон, М.Фридмен, Р.Мертон, Т.Парсонс и др.; в США побывали В.А.Ядов, О.И.Шкаратан и др.

И все же реабилитация социологии, ее признание было только частичным: социологические исследования разрешили, но статус самостоятельной науки за социологией не признали, ибо, по мнению генералов советской социальной науки того времени, существует одна-единственная теория общества – исторический материализм, который и является высшим уровнем социологического знания. Не случайно созданный в 1974 году журнал получил название «Социологические исследования» (а не «Вопросы социологии» или просто «Социология»).

Не было и социологического образования, хотя о его настоятельной необходимости речь шла в десятках докладных записок, поданных в ЦК КПСС и Министерство высшего и специального образования СССР, в том числе украинскими социологами.

Брежневские «заморозки» вновь притормозили развитие отечественной социологии, показали, как власть боится нашу науку. В докладной записке в ЦК КПСС заместитель министра высшего образования СССР Мохов, объясняя позицию министерства относительно социологического образования, вернее, его ненужности, подчеркивал, что благодаря социологическим исследованиям информация о советском обществе станет известной Западу,

что нанесет ущерб советскому государству. Неужели господин (простите) товарищ Мохов не понимал, какой компрометирующий это государство аргумент он привел.

Апогеем изгнания социологии из нашего общества стал разгром в 1972 году Института социологических исследований АН СССР (уволили более 60 сотрудников этого института, многие из них впоследствии эмигрировали, в том числе Владимир Шляпентох — автор замечательного учебника «Социология для всех» и многих прекрасных действительно научных монографий по социологии).

В конце 1960-х-1970-х гг. были закрыты десятки социологических лабораторий, в том числе заводских. В Харькове устояла только социологическая лаборатория нашего университета, да и то потому, что она была на полуполюгальном положении: ее сотрудники числились работниками то вычислительного центра, то ботанического сада.

К концу брежневского правления ситуация начинает изменяться: открываются кафедры социологии в Московском, Тбилиском, Ленинградском, Харьковском, Киевском университетах. Но каких это стоило усилий, какое хождение по мукам (по кабинетам и коридорам ЦК КПСС, ЦК КПУ и Минвузов) пришлось выдержать той же Елене Александровне Якубе и многим ее коллегам в городах и весях бывшего СССР, прежде чем это случилось. Кстати, 1 января 2010 года мы будем праздновать 30-летие кафедры социологии Харьковского университета. С ее открытием в университете началась подготовка профессиональных социологов. Среди наших первых выпускников такие известные сегодня не только в Украине, но и далеко за ее пределами специалисты, как В.Н.Николаевский — декан социологического факультета Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина, О.Д.Куценко — заведующая кафедрой социальных структур и социальных от-

ношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, А.И.Кизилев – заведующий кафедрой методов социологических исследований социологического факультета Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина и другие.

В 1988 году благодаря, насколько мне известно, Т.И.Заславской, выходит постановление ЦК КПСС «О повышении роли марксистско-ленинской социологии в решении узловых социальных проблем советского общества» [5], открываются отделения и факультеты в Московском и Харьковском государственных университетах.

И, тем не менее, социология нужна была власти, скорее, для «бантика»: в конце 1980-х гг. партийные и советские руководители любили использовать социологические данные в своих выступлениях на бесконечных съездах, собраниях, заседаниях и т.д. Но власть никогда не прислушивалась к социологам, не учитывала их мнение при принятии тех или иных решений. Ни одно решение (как за годы советской власти, так и за годы независимости) не было принято с учетом социологической экспертизы. Старшее поколение помнит, какой, например, ущерб стране нанес знаменитый антиалкогольный закон, принятие которого не сопровождалось ни экономической, ни социологической экспертизой.

Иллюзии по поводу более тесных отношений с властью, которые появились было с обретением Украиной независимости, тоже достаточно быстро развеялись. Социологическая группа, созданная при Верховной Раде Украины первого созыва во главе с нашим коллегой Владимиром Леонидовичем Оссовским, просуществовала недолго. Видимо, представители законодательной ветви власти, отказываясь от социологов, исходили из того, что лучше, чем они сами, никто не знает украинский народ, его проблемы,

нужды, настроения. В тех же случаях, когда от наших услуг формально не отказывались, эффективность проведенных социологических исследований очень часто была нулевой. Знаю об этом не понаслышке. Исследования, которые мы проводили (и проводим до сих пор), выигрывая в конкурсах проектов, поданных в Министерство образования и науки Украины, оказывались никому не нужными, наши отчеты никто никогда, как выяснилось, в глаза не видел, а, значит, все наши рекомендации и предложения не дошли до адресата.

Правда, появились новые проявления признания социологии обществом: в Украине открыты десятки социологических кафедр, отделений, факультетов. Но это признание, на мой взгляд, стало одновременно фактором ее изгнания, которое по своим характеристикам и субъектам существенно отличается от процесса изгнания нашей науки на названных мною выше исторических этапах. Если до сих пор оно происходило под влиянием прежде всего эндогенных по отношению к социологии факторов (наша наука не устраивала и продолжает не устраивать власть имущих, именно поэтому «социологическая интервенция» в наше общество (по образному выражению А. Турена) так и не состоялась), то сегодняшнее изгнание социологии происходит под влиянием не только внешних, но и внутренних причин, что, на мой взгляд, провоцирует своеобразное *самоизгнание* социологии.

Сегодня в Украине более чем 60 вузов готовят социологов, в том числе и те учебные заведения, которые не имеют для этого необходимой базы: учебно-методической, научной и т.д. Все это, на мой взгляд, приводит к профанации социологического образования; качество профессиональной подготовки будущих социологов оставляет желать много лучшего, в этом мы ежегодно убеждаемся, прини-

мая в магистратуру и на уровень специалиста бакалавров-социологов из других вузов (особенно частных).

Положение дел в социологическом образовании вызывает у меня, как и у многих моих коллег, большую тревогу. Эта тревога с каждым годом все больше и больше возрастает, особенно когда задумываешься над вопросами о том, *кого* учат на социологических факультетах и отделениях отечественных вузов, *кто* учит и *чему* учит.

Итак, посмотрим, *кого* мы учим сегодня «на социологов». С введением независимого тестирования и возможности одновременной подачи документов на разные факультеты и специальности говорить об осознанности и устойчивости профессионального выбора (о которых и раньше говорить было сложно при отсутствии обязательных социологических (обществоведческих) курсов в школьных программах) не приходится. Знания студентов, прошедших систему тестирования, просто потрясают. Повсеместный переход на письменные экзамены и зачеты, в том числе с применением тестов, ответы на которые не отражают уровень знаний будущих специалистов, Болонская система, погоня студентов за баллами, а не за знаниями — все это уничтожает образование, в том числе социологическое.

Кто учит? Этот вопрос тесно связан с еще одним фактором самоизгнания социологии — с профанацией социологической науки, с появлением квазисоциологической элиты. Качество научных публикаций (к сожалению, достаточно многочисленных) некоторых кандидатов и докторов наук абсолютно не отвечает требованиям к научным работам этого уровня. Я часто сталкиваюсь с такой ситуацией: не принимают статью в одном издании (мы, например, рецензируя материалы, присланные в ваковские сборники по социологии Харьковского университета, отказываем многим авторам, в том числе кандидатам и докторам наук),

человек несет ее в другое место, и там ее печатают (я видела много таких статей в изданиях других вузов). Самое ужасное, что эти публикации читают студенты, цитируют их (ведь они *напечатаны!*), и как потом объяснить им, что это не те работы, обращаясь к которым можно совершенствовать свои профессиональные знания.

А связано это, в том числе, с тем, что сегодня можно защитить как кандидатскую, так и докторскую диссертацию в советах, созданных в вузах, не имеющих научных (социологических) традиций (особенно это касается некоторых частных учебных заведений, молодость которых не позволяет им иметь какие-либо традиции), не выпускающих социологов ни на уровне бакалавра, ни на уровне магистра, не имеющих нужного количества собственных докторов наук по социологии и т.д. На одном из заседаний Правления САУ мы говорили об этом и пришли к выводу, что Министерство образования и науки Украины не должно давать разрешение на открытие специализированных ученых советов в недавно созданных частных вузах, в вузах любой формы собственности, если они не ведут подготовку социологов на уровне магистратуры и т.д. Но какое дело нашему Министерству до мнения профессионального сообщества?

Еще одним примером изгнания социологии является требование об обязательном наличии учебника с грифом МОН для получения звания доцента. Мне неоднократно приходилось писать рецензии на такие учебники. Иногда рукописи претендентов на министерский гриф просто стыдно и горько было читать. Однако речь должна идти не только о качестве (хотя это, конечно, самое главное), но и о количестве учебников по социологии. Сколько нам нужно таких учебников? Зачем они нужны, если у нас в стране опубликованы и получили признание как студен-

тов, так и коллег, учебник под редакцией С.А.Макеева, учебник Н.И.Черныш и др.?

И в дополнении к самоизгнанию – приказ Министерства, о котором речь уже шла выше. Вопрос даже не в том, что благодаря этому приказу сокращается рынок труда наших выпускников. Исчезновение общесоциологического (как и политологического) образования как элемента гуманитаризации высшего образования чрезвычайно опасно. Это понимают не только гуманитарии. Н.Н.Моисеев – академик РАН, видный российский ученый в области механики и прикладной математики писал в 2000 году о кризисе современного мирового образования, которое своим стандартизированным подходом выравнивает мышление людей: «Учить надо не столько отдельным частностям, сколько умению учиться новому и уходить от стандартов. Специалист должен стать выше своего ремесла и легко переключаться на новое. А стандарты должны быть временными и рождаться не в министерствах, а там, где делается наука». Н.Н.Моисеев считает, что поведение людей не определяется знаниями, возникающими в естественных науках, а сферой гуманитарных знаний и ценностей, усвоенных личностью. Необходима целостность технического и гуманитарного образования, что должно стать фундаментальным принципом современного образования, поскольку цель всего образования – «обеспечить будущность существования человека в биосфере» [6].

Самое ужасное, что, наблюдая самоизгнание социологии, мы молчим. И Елена Александровна Якуба, и Ирина Марковна Попова уже давно действовали бы. Мы пока только собираемся. Возможно, это следствие закона, сформулированного Ортегой-и-Гассетом: если поколение активно, инициативно, революционно, то следующее за ним будет менее активным, консервативным, безынициатив-

ным, и наоборот. Так что надежда на Вас – сегодняшние победители конкурса имени Натальи Викторовны Паниной. Ваше поколение, по закону Ортеги, просто обязано быть более активным и инициативным, чем мы.

Я, возможно, и сгустила краски, говоря об изгнании и самоизгнании социологии, но, перефразируя известного вам кандидата в президенты, «болит у меня социология».

Заканчивая свое выступление, еще раз подчеркну, что сегодня знаменательный день для всех участников конкурса и особенно для его победителей. Пожелаем же многие лета этому конкурсу молодых социологов, а, значит, многие лета благодарной памяти о Наталье Викторовне Паниной, которая, несомненно, будет передаваться от одного поколения конкурсантов к другому.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Витюк В.В. Из истории буржуазной социологической мысли в дореволюционной России. – Москва: Ин-т социологии РАН, 1986.
2. Голосенко И.А. История буржуазной социологии первой половины XX века. – Москва: Наука, 2003.
3. Голосенко И.А. Социологическая мысль в России: Очерки истории немарксистской социологии последней трети XIX – начала XX века / Ред. Чагин Б. А. – Ленинград: Наука, 2003.
4. Голосенко И.А. Исторические судьбы идей О. Конта: трансформация позитивизма в русской социологии XIX-XX веков // Социологические исследования. – 1982. – № 4. – С. 146-152.
5. О повышении роли марксистско-ленинской социологии в решении узловых социальных проблем советского общества // Социологические исследования. – 1988. – № 5. – С. 3-5.
6. Моисеев Н. Кризис российского образования / Н.Моисеев // Наука и жизнь. М., – 1998. – №6. – С.2-8.

Наталія Черныш

*доктор социологических наук, профессор,
заведующая кафедрой истории и теории
социологии Львовского национального
университета имени Ивана Франко*

СТАНДАРТ И СОЦИОЛОГИЯ: ИСТОРИЯ БРАКА

Мое выступление не будет очень длинным; по своему строению оно будет продолжать размышления моей коллеги и доброго друга Л.Г. Сокурянской и предварять выступление уважаемой мною яркой представительницы молодой украинской социологии С. Бабенко, служить как бы мостиком между ними на протяжении работы первой сессии наших чтений. В то же время, мое выступление имеет свою самостоятельную логику и связано с рефлексиями касательно места стандарта в жизни социологии. Собственно, почему возникло желание говорить на эту тему? На первый взгляд, работы участников конкурса настолько нестандартны, что их легко заметить и выделить среди многочисленных социологических публикаций последнего времени. В то же время, можно с равной долей уверенности утверждать, что они, эти работы, выстроены по высоким научным стандартам, а их авторы в большинстве своем являются представителями или выпускниками тех высших учебных заведений страны, в которых социологическое образование стоит на высоте, проверенной временем. То есть понятие «стандарт» имеет, по крайней мере, двойственную коннотацию: и как отметина посредственности, и как образец высокого качества. И вот я попытаюсь ответить на вопросы, объединяющие все наши три выступления на этой первой сессии: как готовить молодых украинских социологов в наших вузах таким образом, чтобы они соответствовали интеллектуальным вызовам современности, и

каким должен быть современный стандарт в социологическом образовании?

А начать я хочу с того, чем завершила свое выступление на I Конгрессе САУ в Харькове в октябре этого года. Если помните, я построила его на попытке определить место украинской социологии в мировом социологическом сообществе в эпоху глобализации. У нас в Украине об этом как-то не задумываются — или не до того, или хроническая нехватка времени, или просто локальная повседневность победила. Остается фактом, что украинские социологи, в большинстве своем, не демонстрируют видимых признаков озабоченности тем, замечает ли кто-нибудь их существование и результаты их кипучей деятельности — как внутри страны, так и за ее пределами. У тех же российских социологов, происходящие в социологических кругах мира дискуссии вызвали настоящий резонанс, что на протяжении последнего времени они провели ряд конгрессов и «круглых столов», где попытались, собственно говоря, осмыслить ситуацию в современной социологии первого десятилетия XXI века и взглянуть на себя со стороны.

Импульс к международным дискуссиям задал покойный Пьер Бурдьё, который в последние годы своей жизни сделал предметом своих размышлений проблему строительства социологического знания в стремительно глобализирующемся мире. Он считал, что пора уже выйти из «контейнерной» социологии Первого модерна и строить глобальную социологию Второго модерна — таким образом социологи мира должны были реагировать на вызовы глобализации. На вопрос о том, кто должен это делать (строить современную глобальную социологию), ответ Бурдьё был следующим: эту новую социологическую дисциплину должна создавать небольшая группа социологов-

интеллектуалов, коллектив звезд нашей науки, так называемый Интернационал интеллектуалов – известных международных деятелей, борцов за социальную справедливость против тирании неолиберализма. Эти интеллектуалы должны подняться над тем, что их ограничивает, и создать качественно новую социологическую науку – глобальную социологию.

Иной точки зрения придерживается не менее известный в социологических кругах Майкл Буравой – вице-президент Международной социологической ассоциации. Он делит социологов на принадлежащих к доминирующей в социологическом мире школе США и других стран так называемого “богатого глобального социологического Севера”, с одной стороны, и социологов таких стран, как Индия, Китай, Бразилия, Россия, с другой. Последние отождествляются им с “бедным глобальным социологическим Югом”. М.Буравой считает, что первая группа социологов в анализе глобализационных трансформаций отличается абстрактным универсализмом, тогда как вторая высказывает сомнения по поводу универсализма, выдвигает партикуляристские претензии и акцентирует внимание на важности контекста. На примере работ представителей обоих лагерей, посвященных проблемам глобализации, он называет их основные достижения и призывает социологов учиться друг у друга. М.Буравой скептически относится к идее П.Бурдьё о строительстве глобальной социологии “сверху” знаменитыми и обладающими совестью социологами и предлагает учитывать голоса социологов “снизу” с их специальными интересами с тем, чтобы “голоса периферии брали равноправное участие в дебатах центра”.

Тот же самый М.Буравой вводит еще один сюжет в проблему социологов – исследования процессов глобальных трансформаций. С его легкой руки предлагается раз-

деление социологии (и, соответственно, социологов) на четыре чистых типа: согласно критерия инструментально ориентированной социологии — на профессиональную и прикладную, по критерию уровня рефлексивности — на критическую и публичную социологии.

В эпоху глобализации, подчеркивает Буравой, возникает вопрос: как должны социологи перед угрозой новой волны экспансии рынка защищать интересы общества? По его мнению, существует четыре перечисленных выше альтернативы; к одной из них — публичной социологии — он испытывает наибольшие симпатии и именно с ней связывает свои надежды. Публичный социолог, считает Буравой, напрямую работает с публикой, обогащает ее разум во время публичного диалога, избличает связи власти и рынка, занимает активную позицию в общественной жизни. Он может быть переводчиком, коммуникатором, посредником, связывая в единое целое, например локальные движения экологов, поверх границ разных стран. Основная цель публичного социолога — защита прав человека (как в сфере труда, так и в социальной сфере). “Права человека требуют, — пишет он, — чтобы с людьми обращались как с целью, а не средством, чтобы в потенции формировались сообщества для самореализации на путях симметричной взаимности и взаимного признания”. Социологи сами непосредственно могут принимать участие и в создании общностей нового типа, содействующих расцвету человека, и в их анализе. Кроме того, такого рода сообщества/общности становятся ростками глобального гражданского общества, цементируемого борьбой за права человека в конкретных контекстах.

В идеале, конечно же, обществу нужны все четыре разновидности социологии. Однако на практике развития национальных школ социологии мы видим, что в разных

странах конфигурация и сочетание этих социологий различны. Не вдаваясь в пересказ всех положений статьи М.Буравого, упомяну только его мнение о социологах России как страны, находящейся в непосредственной близости к Украине. Буравой некоторое время работал в России, что, несомненно, наложило отпечаток на его суждения и даже на название одной из статей, которую он назвал «Что делать?». Он, в частности, отмечает: «Советская социология всегда служила государству; лишь перестройка дала выход социологии в публичную сферу, гальванизируясь рождающимся гражданским обществом и гальванизируя его. Со слабой традицией профессиональной социологии постсоветская социология, основанная на исследованиях, быстро пошла от исчезающего гражданского общества на службу рынкам и правителям. Я видел, как русские социологи предлагают свои умения корпорациям и политикам — после взлета публичной социологии времен перестройки». Таким образом, российскую социологию он позиционирует как преимущественно прикладную, со слабой традицией профессиональной социологии. Слабым утешением нашим российским коллегам может служить то, что украинская социология в этих дебатах вообще не упоминается.

Новую ноту в дискуссию касательно позиции самих социологов вносит президент Международной социологической ассоциации Мишель Веверка. Сначала он замечает, что М.Буравой воодушевлялся идеями Антонио Грамши; последний считал, что интеллектуалы утаивают свою роль — воспроизводство политического строя, государства, во многих случаях выступают «сторожевыми псами» существующего порядка. Однако хотя М.Буравой и ощутил влияние Грамши, все же, отмечает М.Веверка, в действительности он так резко, как может показаться, не разделяя-

ет профессиональную и публичную социологии, поскольку первая из них обеспечивает легитимность и экспертность второй. Заметим попутно, что в среде самих российских социологов до недавнего времени было гораздо больше приверженцев взглядов Веверки, чем Буравого. В одной из совместных публикаций Ж.Т.Тощенко и Н.В.Романовского на полную мощность звучит утверждение о том, что современная российская социология ныне представляет собой тесное, **состоявшееся** (выделено мной Н.Ч.) единство профессиональной и публичной социологии.

Сам Веверка:

- во-первых, является сторонником тесной взаимосвязи всех четырех выделенных Буравым социологий;

- во-вторых, подчеркивает различие конкретных задач социологов разных стран в конкретной исторической ситуации;

- в-третьих, выделяет два основных типа социологического темперамента (чем не тема для следующих Панинских социологических чтений?): социолог, который интересуется обществом, и социолог, интересующийся социологией (а соответственно и называет первого социолог-интеллектуал, а второго — социолог-профессионал);

- в-четвертых, приветствует замысел еще одного известного французского социолога Алена Турена касательно необходимости “социологической интервенции” в общество. Эта социологическая интервенция в общество является, по мнению и Турена, и Веверки, главным вектором приложения практических усилий публичных социологов. Творчески развивая эту идею, наши зарубежные коллеги уже сформировали закон о напряженности такого рода интервенции: чем менее развито общество, тем сильнее должна быть эта социологическая интервенция, и наоборот. Я думаю, намек всем присутствующим более чем понятен.

В заключение своего выступления на Конгрессе САУ я высказала свое мнение об общем состоянии современной украинской социологии, отталкиваясь от вышеприведенных суждений. Следуя их логике, современную украинскую социологию в целом можно считать принадлежащей к бедному социологическому Югу, периферийной, с доминирующей ролью прикладной социологии. Иными словами, в ней более широко представлена инструментальная ориентация при недостаточной развитости ориентации рефлексивной. Украинская социология, в общем и целом, остается все еще контейнерной теорией общества в национально-государственных границах, внутри которой обращенность к проблематике глобальных трансформаций является спорадической, ограниченной фиксированием амбивалентных и несформированных представлений касательно нее либо ее акторов в массовом сознании простых украинцев. Голос нашей социологии еле уловим и едва слышен в социальном хоре нашей страны, остро нуждающейся в грамотных и мощных социологических интервенциях.

Мои оппоненты могут возразить, что теории глобализации и дискуссии, развернувшиеся в их рамках, в их терминологии, вокруг их проблематики, в настоящее время перестают быть актуальными. Мировой кризис, начавшийся в 2007 году, означает для многих аналитиков (с легкой руки И.Валлерстайна) полный провал неолиберального понимания глобализации. На это можно ответить таким образом: скорее терпит крах именно западная модель понимания и объяснения глобализации, что означает вовсе не утрату данного предмета социологического теоретизирования, а, скорее всего, потребность по-иному осмыслить его. Не случайно интереснейшая коллективная монография ученых из десяти стран под редакцией П.Берге-

ра и С.Хантингтона, анализировавших влияние глобальных трансформаций на их культуры, носит название «Many Globalizations», в котором отражена множественность возможных интерпретаций и многообразие контекстов. Кроме того, любая объяснительная теоретическая модель глобализационных процессов отнюдь не снимает с повестки дня вопрос о месте социологии и социологов в современном обществе, их призвании и мере признания в нем.

Вообще же возрастающую потребность в «иной» социологии ныне выказывает все большее число ученых — и отечественных, и зарубежных, разве что представителей украинских социологов такого рода среди собратьев по цеху можно счесть по пальцам. Для меня это, прежде всего Н.Костенко и С.Макеев, которые в своей блестящей статье «Место и роль социологии» не только охарактеризовали статусы ее упадка и зафиксировали нарастание эсхатологических настроений в нашей профессиональной среде, но и попробовали обозначить те одиночные проекты, которые содержали интенцию репрезентации механизмов и практик выработки нового гуманитарного (в том числе социологического) знания, отвечающего современным условиям общей жизни. Традиционные уже упреки в интеллектуальной недоразвитости в адрес украинской социологии со стороны В.Тарасенко, к сожалению, не содержат креативных предложений выхода из тупиковой ситуации, если не считать таковыми призывы облегчить проникновение в научный интеллект наших социологов религиозной ментальности.

К сожалению, в своей массе многие наши коллеги (прежде всего преподаватели отечественных вузов, готовящих молодых украинских социологов) практически игнорируют упомянутые дискуссии и продолжают излагать историю социологии, в лучшем случае заканчивающуюся

Т. Парсонсом, а теорию социологии сводят к классическим и неклассическим схемам первого поколения и нехитрому набору отраслевых и специальных социологий.

В то же время ознакомление с материалами международных конгрессов и конференций социологов мира последних лет, новейшими публикациями также позволяет довольно четко идентифицировать ситуацию потребности в новой, «иной», особой социологии, состоянии теоретической бифуркации, грозящей похоронить под своими обломками казавшиеся незыблемыми до недавних пор теоретические построения классиков. Еще недавно структура социологического знания представлялась (например, Г.Зборовским) в виде двух групп метапарадигм, первая из которых аккумулировала теории, развивавшие положения классической социологии, и заканчивалась теориями глобализации. Вторая же группа метапарадигм, согласно его логике, выстраивалась по принципу отхода от классических постулатов и в своей постнеклассической форме завершалась социологией постмодерности. Сегодня же, усилиями неугомонного П.Штомпки, провозглашается завершение эры первой (организмов, структур и систем) и второй (поведения и действия) социологий. Мировое социологическое сообщество подготавливается им к новому парадигмальному сдвигу, к новому, «иному» видению социального мира, в котором главенствующее место должна занять третья социология. Для Штомпки это – социология повседневной жизни или социология социальной экзистенции. Ее методическим инструментарием перестают быть массовые квантитативные опросы, и даже качественные исследовательские подходы нуждаются в существенном дополнении неопросными методиками (у Штомпки это прежде всего визуальная социология с лидирующей позицией социологического изучения и интерпретации фотографий).

Однако на это можно возразить, что сам П.Штомпка вовсе не считает, что его социология повседневности призвана полностью заменить существовавшие прежде парадигмы или обесценить их, а также предложить некие новые позиции касательно места самих социологов в мире, который они познают. Скорее речь идет о новом угле зрения, позволяющем продвинуться вперед в понимании загадок человеческого общества. Среди качеств социальной жизни он называет рубрики «технологические перемены», «потребительство», ту же «глобализацию» и прочие, перенесенные на уровень повседневных практик человека. Что же касается публичной жизни, то она для него органически вписывается в повседневность (даже если участвующие актеры и различаются), что и делает присутствие в ней социологов не менее важным и социально необходимым, нежели прежде.

Во время проведения 39 Всемирного конгресса Международного института социологии (июнь 2009 года) в Ереване мировое социологическое сообщество сделало попытку идентифицировать еще одну версию «иной», «третьей» и даже «южной» (в терминологии Патнема и Бурдье) социологии. Место проведения этого конгресса было выбрано не случайно: уж если западная социология оказалась неспособной «схватить» новые социокультурные реалии и адекватно отреагировать на них, то витали некоторые надежды на социологов постсоветского пространства и на их состоятельность представить нетрадиционное видение современного мира. Однако, как оказалось, чуда не произошло, и Россия вместе с ее ближайшими соседями так и не стала серьезной базой интеллектуального воспроизводства, а претензии на возврат бывших советских республик из периферии если не в центр, то хотя бы в поле видимости в рамках мировой системы, к сожалению,

так и остались нереализованными. Возможно, это в определенной мере стало следствием гипертрофированного интереса к прикладным исследованиям, небрежения публичной социологией, увядания критической социологии, слабости профессиональной социологии практически на всем постсоветском пространстве. Так что оценки М.Буравым современного состояния постсоветской и прежде всего российской социологии можно считать вполне реалистическими и актуальными. В равной мере (а может быть, и в более острой форме) это относится и к отечественной социологической науке.

Для меня отмеченные выше характеристики современной украинской социологии отнюдь не дезавуируются ссылками на бифуркационное состояние мировой социологической мысли, на исчерпание потенциала западного варианта теорий глобализации или на малоуспешные пока поиски «третьего», «иногo» пути. Меня сегодня, в день проведения Панинских чтений, прежде всего волнует будущее, вопрос о том, сможем ли мы (скорее всего, не мы, а наши молодые коллеги) достойно войти в мировое социологическое сообщество на правах его равноправных членoв. В какой мере наши молодые социологи демонстрируют социологическую компетентность и насколько грамотно и умело проводят свои исследования, применяя как разнообразные способы видения и понимания мира, так и его анализа? Ведь именно заложенный в них сегодня добротный потенциал компетентности может сулить в недалеком будущем не только преодоление старых рубежей ортодоксии знания, но и достижение ступени радикальной смены теоретических парадигм в тесной связи с предложением и использованием новых методических инструментариев вне количественно-качественной обремененности. Виден ли выход из туннеля провинциальности

и периферийности или же мы и в ближайшем будущем останемся маргиналами, интересными лишь самим себе?

Естественно, не вся наша социология такова. Именно усилиями Натальи Викторовны Паниной, светлую память которой мы почитаем сегодня, Евгения Ивановича Головахи, Андрея Петровича Горбачика, Ольги Дмитриевны Куценко и небольшого круга других социологов нас слышат и в мире, и в нашем собственном обществе — обществе больном, страдающем, слабом, где потребность в социологических интервенциях высока, как, пожалуй, нигде более. После Конгресса САУ я принялась усиленно читать конкурсные работы наших участников Третьих Панинских социологических чтений (как член жюри) и воочию убедилась, что не все так серо и безнадежно в нашем социологическом доме. И пусть В.Тарасенко считает этот дом недостроенным, все же в этом доме растет очень самобытная, сильная в профессиональном плане, хорошо интеллектуально развитая молодежь. Как показали не только статьи, но и в особенности эссе участников конкурса, им далеко не чуждо стремление совершить ту социологическую интервенцию, о которой так ярко говорила на предыдущих Панинских чтениях О.Куценко, а многие осознают свое призвание именно как публичные социологи и ищут пути его реализации.

Ведь что такое тема эссе: «Социолог между призванием и признанием»? Это как раз приглашение подумать над тем, как сочетать личное и общественное, а не личное и личное, потому что для некоторых молодых людей даже признание в качестве социолога является их собственным признанием себя самого, взаимно и горячо любимого. Честь и хвала Евгению Ивановичу Головахе, который с завидной систематичностью обращает творческий потенциал нашей даровитой молодежи к проблематике публич-

ной социологии и заставляет ее рефлексировать над проблемой, которая при отсутствии такого соблазна, как конкурс имени Наталии Паниной, рисковала бы остаться на задворках предпочтений и внимания молодых. Я также хочу воздать ему должное за то, что он практически один из немногих взвалил на себя бремя чуть ли не ежедневного общения с представителями этого общества и его масс-медиа. Его вполне можно назвать «практикующим публичным социологом», резко поднимающим голос в защиту «униженных и оскорбленных», молниеносно реагирующим против всякой несправедливости и глупости. Задайтесь вопросами: а кто еще? И достаточно ли этого Украине? Какой должна быть наша социологическая интервенция? Кто должен ее осуществлять? Готовы ли наши молодые социологи стать такими интервентами или предпочтут укрыться в университетской башне из слоновой кости?

Работы наших конкурсантов было очень непросто судить и расставлять по полочкам. Душа разрывалась между привычным набором традиционных требований к работам конкурсантов и желанием отметить работы яркие, нетривиальные, побуждающие к немедленной дискуссии. Я работаю в советах по защите диссертаций на протяжении почти 30 лет и вижу, что любую тему диссертант должен защищать с позиций позитивизма, даже если это будет диссертация по тематике социологического постмодерна или социологии повседневной жизни. Актуальность, степень разработанности проблемы, цель, задачи, объект и предмет исследования, новизна, практическое значение полученных результатов и так далее — весь этот устоявшийся набор общих мест вошел в нашу плоть и кровь и в то же время существенно урезал многие творческие интенции поколений молодых (и не очень) социологов всего постсоветского пространства. Так у нас оценивают диссертации,

в отзывах на которые отмечают: «Полностью соответствует требованиям ВАК», а ведь эти требования не пересматривались десятилетиями. Мы привыкли мыслить и поступать стандартно и так же стандартно оценивать других.

Что такое стандарт? В переводе с английского это норма, образец, мерило чего-либо. В то же время понятие «стандарт» означает нечто шаблонное, лишённое оригинальности. К сожалению, в нашей стране применительно к делам нашего социологического цеха зачастую срabатывает именно второе, идет ли речь о диссертациях или о процессе обучения. Стоит только обратиться к отечественным учебникам по социологии, многие из которых украшены грифами МОН, чтобы убедиться в правомерности такой оценки. В нашей стране социологов готовят в 51-ом высшем учебном заведении, которые имеют на это право в соответствии с государственным лицензированием и аккредитацией. А какова отдача? Насколько часто мы видим представителей этих многочисленных вузов в числе победителей таких конкурсов, как Панинский, или же всеукраинских студенческих олимпиад? Иногда появляется желание сказать, что самобытные и оригинальные молодые социологи появляются у нас **вопреки** (выделено мной Н.Ч.) образовательной и научно-исследовательской политике, осуществляемой в Украине. А ведь можно было бы добиться прорыва в деле социологической подготовки молодежи именно с помощью государственных рычагов и институций, прежде всего Министерства образования и науки и, конечно же, ВАК Украины. Было бы не совсем корректным напрямую связывать общий уровень развития социологии в нашей стране с социологическим образованием, однако нельзя отрицать того, что наиболее известные знаковые фигуры в мире социологического мудрствования появились в тех странах, где хорошо и разнообразно готовят социологов.

Те из присутствующих, кто работает в высшей школе Украины, знают, что подготовка в ее стенах социологов осуществляется на основе Государственного отраслевого стандарта направления «Социология», утвержденного 4 октября 2005 года. Справедливости ради, скажу, что подготовка этого Госстандарта потребовала больших усилий и огромного объема времени; его материалы составляют весомый том. Он был разработан на тогдашнем факультете социологии и психологии Киевского национального университета усилиями шести ведущих социологов и представителя Научно-методического центра высшего образования Министерства образования и науки Украины, то есть всего несколько людей (кажется, шестеро) создали этот первый Госстандарт, проделав просто титаническую работу. Вместе с тем, вряд ли будет преувеличением сказать, что этот Госстандарт в известной мере устарел и не отвечает требованиям подготовки профессиональных социологов на современном уровне.

Поскольку социология является одной из самых младших академических дисциплин, государственный стандарт в социологическом образовании, безусловно, нужен. Благодаря ему мы становились на ноги, благодаря ему мы выполнили задачу сохранения единого образовательного пространства страны. Но время идет быстро, оно бежит, мчится, и то, что еще вчера было или казалось безупречным, сегодня выглядит если не анахронизмом, то изрядно устаревшим. К тому же концентрация разработчиков в стенах пусть и ведущего, но далеко не единственного национального университета, очевидно, уже не может приниматься безоговорочно позитивно. Перечень обязательных нормативных дисциплин, внесенных в него, во многом выстроен под конкретных преподавателей и часто просто не может быть применен в других вузах.

Возможен ли качественный стандарт в социологическом образовании? Мне кажется, возможен, но такой, который означал бы образец (а не шаблон) и отвечал ряду требований. Это, во-первых, присутствие в нем четко очерченного методологического ядра дисциплины несмотря на мультипарадигмальный характер современной социологии. Имеется в виду дифференциация основных подходов и выделение аксиоматической базы каждого из них. В процессе преподавания, как подчеркивают наши российские коллеги, следует четче дифференцировать подходы и не лениться каждый раз разъяснять, с какой методологической позиции мы рассматриваем те или иные положения, при этом не претендуя на их универсальность. Если этого достичь, то те же студенты (и справедливо) будут предъявлять соответствующие требования однозначности к составителям, например, тестов — мы с этим столкнулись при проведении нашей всеукраинской студенческой Олимпиады в Харькове. Там часто возникали ситуации, когда на простой вроде бы вопрос можно было дать несколько ответов — и все они были правильными (семья и как малая социальная группа, и как социальный институт, и как поле конфликта, и как результат интеракции влюбленных), поскольку не было указано, в рамках какого подхода или группы теорий требуется дать искомое определение.

Во-вторых, это выстраивание содержательных связей между диверсифицированными таким образом подходами. Мы, то есть львовские социологи, например, увидели, что проделанный нами анализ множественности идентичностей в современной Украине, произведенный в структуралистском ключе, потребовал дополнения и связи с феноменологической перспективой. Ведь если около 70% опрошенных в 2010 г. респондентов считают себя гражданами Украины, а в южном регионе страны этот показатель па-

радоксальным образом оказался еще выше, то резонно возникает вопрос о том, какой смысл вкладывался респондентами всех регионов в понятие гражданской идентичности, то есть возникла проблема интерпретации смыслов и значений. В-третьих, это проведение четкой (на момент составления и период действия Госстандарта) демаркационной линии между историей и теорией социологии. В-четвертых, это такая композиция учебных дисциплин в обязательной/нормативной части, которая позволила бы устранить разрывы между теоретическими подходами и эмпирическими исследованиями, теоретическими построениями и социальными измерениями. В-пятых, это предложение таких выборочных курсов, которые раскрывают, конкретизируют, уточняют содержание и направленность блоков нормативных дисциплин. В-шестых, это нацеленность на овладение процедурами и методами не только сбора, но и анализа данных, обучение нетрадиционным исследовательским методикам. В-седьмых, это учет требований современного рынка труда к подготовке молодых социологов и привлечение работодателей не только к уточнению содержания профессиональной подготовки, но и к разработке самого Госстандарта. И этот перечень можно продолжить, но главное — привлечь маститых и молодых к обсуждению структуры и наполненности Госстандарта с учетом тех тектонических изменений, которые сегодня произошли в понимании нашей науки и ее места в стремительно меняющемся мире. Кроме того, следует учесть уже существующий опыт создания и реализации образовательных стандартов по социологии, а также хорошо подумать над, возможно, не вполне очевидной, но реально существующей связью между содержанием стандарта и последствиями его внедрения в процесс обучения нашей профессии.

Обратимся опять же к опыту россиян. У них сейчас внедряется Федеральный государственный образовательный стандарт по направлению «Социология» уже третьего поколения. И это несмотря на то, что первые социологические факультеты в России были открыты всего лишь в 1989 года в Московском и Санкт-Петербургском университетах. В 2008 году в России был объявлен конкурс на лучший федеральный Госстандарт по социологии (возможно, потому, что был прецедент бунта студентов-социологов МГУ по поводу их несогласия с тем, чему их там учили, а возможно, потому, что вполне резонно была учтена потребность систематического обновления структуры и содержания такого рода документа). В 2009 году этот конкурс выиграла группа разработчиков, представляющих 10 вузов и 4 исследовательских центра России. В число разработчиков входили Государственный университет - Высшая школа экономики, ряд государственных университетов (Новосибирский, Нижегородский, Санкт-Петербургский, Самарский), Российский государственный гуманитарный университет и т.д., от которых в команде работали такие известные социологи, как В.Ядов, В.Радаев, Ж.Тошенко, Г.Зборовский, С.Кравченко. Что представляется мне очень важным, четыре известных исследовательских центра представили своих разработчиков: это прежде всего «Левада-центр», Фонд «Общественное мнение» и другие. А это очень хороший знак учета потребностей рынка труда при формировании учебных программ.

Этот ФГОС отличается рядом важных специфических особенностей:

1) в нем строго не фиксируется содержание образования, не определяется жестко, что именно должно преподаваться в рамках той или иной дисциплины; в нем наряду с нормативными, представлены также выборочные курсы;

2) упор сделан на совокупности профессиональной и общекультурной компетентности (развивается так называемый компетентностный подход);

3) подготовка сочетает несколько ключевых, дисциплин, а также множество спецкурсов с учетом наличия в конкретном вузе специалистов данного профиля, а также избирательных предпочтений студентов; отдельно выделено три модуля в зависимости от склонностей студентов;

4) много места отводится математическим дисциплинам и статистике;

5) на магистерской программе в Госстандарте насчитывается всего два обязательных предмета: современные социологические теории и современные методы социологических исследований;

6) требуется современное оснащение библиотек не так книгами и журналами, как большим количеством электронных версий изданий по социологии и близким к ней наукам;

7) предполагаются свобода и автономия вузов – большие, чем когда-либо прежде.

Все это я говорю для того, чтобы при работе над вторым поколением украинского Госстандарта по направлению «Социология» можно было бы избежать некоторых упущений, присутствующих, по моему мнению, в разработках наших российских коллег и имеющих (опять же для меня) принципиальный характер. В общем-то никто и не спорит, что в учебных планах бакалавра в профессиональном цикле должны быть представлены такие блоки, как история и теория социологии, отраслевые социологии в соответствии с основными сферами жизни общества, методология и методы социологических исследований, а также вариативная часть (в том числе дисциплины по выбору студента). В то же время мне трудно согласиться с тем, что такая архиважная сегодня дисциплина как социоло-

логия культуры в российском Госстандарте выведена из числа обязательных/нормативных и затерялась среди выборочных дисциплин без гарантии ее избрания студентами этой страны. Среди обязательных предметов в российском ФГОС на первом плане, как и предполагалось, доминируют экономическая и политическая социологии, а также социология управления. В то же время в вариативной части, на мой взгляд, мало предметов, ориентирующих будущих социологов на деятельность в качестве публичного социолога, работу по строительству гражданского общества и участию в этих процессах в качестве аналитика или эксперта. Среди модулей специализации в примерном учебном плане российского ФГОС мы опять же находим «Экономическую социологию», «Прикладные методы социологических исследований», «Социальную теорию и прикладное социальное знание», а вот модуль, связанный с подготовкой специалиста-социолога в сфере культуры, развития ростков гражданского общества, вновь отсутствует. Надеюсь, общая направленность подготовки социолога в России из этого перечня становится понятней, как и ее связь с приведенной ранее в моем выступлении оценкой современной российской социологии М.Буравым.

Будем ли мы наступать на российские «грабли» или же уйдем от стандартных решений и создадим у себя условия и атмосферу, способствующие выращиванию нового поколения социологов — иных, чем мы, их учителя и наставники сегодня, способных дать адекватные ответы на вызовы современности, интеллектуальные и не очень? Что можно предложить в этом плане? Это, несомненно, пробуждение дремлющего социологического сообщества Украины с тем, чтобы озадачить его потребностью создания на конкурсной основе второго образовательного Госстандарта по социологии с участием представителей различных ВНЗ страны и с привлечением ведущих социологических

исследовательских центров и служб. Это установление жесткой связи между утвержденным Госстандартом, с одной стороны, и процедурой лицензирования и аккредитации структур ВНЗ, готовящих социологов, с другой. Это более прозрачная и объективная оценка учебников и пособий по социологическим дисциплинам и выдача грифов МОН только тем из них, которые, как минимум, отвечают требованиям Госстандарта. Связать эти три направления вполне по силам Научно-методической комиссии МОН по социологии, поскольку в ее состав включаются ведущие специалисты и ученые отрасли, представители органов управления образованием, научно-методических учреждений. И, наконец, это адресная передача в ВАК Украины предложений по изменению требований к защите диссертаций. Ведь только от нас зависит, останется ли все по-прежнему серостандартным, или же обновленная социология задаст высокие стандарты научности и гражданственности для всего украинского общества и будет различима в многоголосом мировом хоре любителей научной истины.

Светлана Бабенко

*кандидат социологических наук,
докторант факультета социологии Киевского
национального университета имени Тараса Шевченко*

**ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ
СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА: СОЦИОЛОГ
МЕЖДУ ПРИЗНАНИЕМ И ПРИЗВАНИЕМ**

Дорогие коллеги, для меня большая честь, удовольствие и ответственность представить свои размышления на этом форуме, пожалуй, единственном на сегодняшний день в Украине, где тема взаимоотношения социологии, общества

и социолога находится в фокусе профессионального анализа. Первые чтения памяти Наталии Паниной были посвящены обсуждению состояния украинской социологии, попыткам рефлексии пройденного пути и перспектив развития социологии в Украине, и в том числе, в рамках европейского интеллектуального пространства. Основным вопросом, который остался центральным на протяжении всех последующих встреч, стало соотношение академического и гражданского измерений социологии. Иными словами, социология между полюсами поиска научно обоснованной истины об обществе и рациональным действием по поводу управления и изменения общества.

На Вторых чтениях провокационный вопрос: «социология и общество: нужны ли они друг другу?» переводит предмет разговора в плоскость обоснования взаимной потребности или прагматической полезности и применимости социологического знания, что продолжает тему гражданской позиции и гражданской ответственности социолога; нераздельность общественных проблем, кризисов трансформации современности и необходимости научно обоснованного «ответа» социологии на эти вызовы. В то же время, обсуждение вопроса о том, зачем нужна социология обществу, ставит проблему сопоставления научного профессионализма, гражданской позиции и «обратной связи» социолога с обществом, вынесенную как фокус сегодняшнего разговора. Это — субъект социологии как науки и общества как реального процесса: социолог между призыванием и признанием.

Формулируя тему своего выступления как «интеллектуальные вызовы современного общества» я не собиралась обсуждать общие тенденции развития современности, такие как индивидуализация, глобализация, (пост)мо-

дернизация, и так далее, а хотела бы в первую очередь выделить несколько особенностей взаимодействия современного общества и социологии. Это и рассматривается как «интеллектуальные вызовы» для украинского социолога сегодня, которые определяют его положение между призывом и признанием.

Важнейшие интеллектуальные вызовы современного научного описания общества наиболее явно кристаллизуются в событиях научной коммуникации. Именно они являются местом обсуждения как наиболее важных результатов работы, так и наиболее проблемных вопросов в методологии, результатах, интерпретациях, а также значимости достигнутого для других, которыми может быть общество в целом или профессиональное сообщество как референтная группа, к которой апеллирует ученый в первую очередь. Поэтому я попробую проанализировать те «интеллектуальные вызовы», которые наиболее отчетливо проявились в нескольких научных форумах, и обозначу их как вызовы коммуникации.

В рамках состоявшейся в Киеве в ноябре 2009 года конференции Общества Гумбольдта Герт Мартин Греул в докладе «Математика между исследованием, применением и коммуникацией» поставил вопрос об оптике взаимного признания математики и общества. Математика говорит языком абстракций, предмет изучения этой науки абстрактен, не переводим на образно-предметный способ восприятия, и это обстоятельство усложняет процесс коммуникации математиков с обществом. Тем не менее прогресс других наук и технологий, обслуживающих общественные потребности в высокой степени зависит от достижений математики, которые на первый взгляд носят характер совершенно отвлеченный и не имеющий отношения к злободневным

проблемам общества. Своим докладом Греул обосновывал идею о том, что для развития науки необходимо чтобы ученый не был зависим от конъюнктуры «полезности» или применимости полученного знания «здесь и теперь». «Награда ученого в радости постижения, а не возможностях применения, к которым может вести любое открытие»* — утверждает Альберт Эйнштейн.

Социология находится на противоположном полюсе отношений с обществом, поскольку предметом ее исследования являются именно предметно-конкретные проблемы, процессы и явления, которые выражаются повседневным языком людей и опосредованы «повседневным знанием и практиками», что становится трудностью укорененности социологии в конкретное «здесь и сейчас» общество. Тем не менее, прогресс социологической науки также зависит от степени свободы ученого в поиске и обосновании достоверного знания.

Социология — это научный язык, которым общество себя описывает; это также и портрет общества, который составлен из множественной мозаики, в которой отражается многообразие и многомерность пространства общества. При этом, если воспринимать социологию как специфический язык (или языки), на котором происходит осмысление общества, возникает сомнение, прозвучавшее и на предыдущих социологических чтениях памяти Н.В.Паниной, и широко обсуждаемое в рамках постмодерной критики социологии. В частности это сомнение четко систематизировано в докладе В.Вахштайна на симпозиуме «Пути

* *“The scientist finds his reward in what Henri Poincare calls the joy of comprehension, and not in the possibilities of application to which any discovery may lead.”* — Albert Einstein, from the epilogue to Planck, (1932).

России» 2009 года¹, - сомнение в том, не является ли общество артефактом социологов? Или, иными словами, то общество, которое возникает в результате социологических изысканий и описаний, не является ли оно скорее проекцией (продукцией) социологов, результатом «социологического воображения», чем «реальностью, данной нам в ощущение». На это сомнение хочется ответить отрицательно, исходя из принципа *аналитического реализма*, который сформулировал Т.Парсонс. Этот принцип заключается в том, что наши концепты представляют собой отражения мира, а не чистые конструкты мышления. Для Парсонса «факт есть высказывание об опыте в категориях концептуальной схемы»², то есть эмпирический факт фактом становится лишь благодаря организующей наблюдение концептуальной схеме и методологическому языку, на котором делается высказывание.

Множественность проявлений социального и многомерность общества приводит к необходимости его описания в логике различных семантических принципов – парадигм социального познания. Это один из важнейших интеллектуальных вызовов современного общества для социологии. И с этой точки зрения, самым серьезным вопросом является вопрос о том, насколько социология способна отражать возрастающую сложность и множественность общества, сохраняя принципы научной адекватности и методологической корректности? Насколько она способна формули-

¹ Вахштайн В. По ту сторону постсоветской социологии: парадоксы и тавтологии // Пути России: Современное интеллектуальное пространство: школы, направления, поколения т. XVI. Под общ.ред. М.Г.Пугачевой, В.С.Вахштайна. – М.: Университетская книга, 2009. – С.17-40.

² Парсонс Т. Система современных обществ. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – С. 212.

ровать действительно актуальные вопросы и давать аргументированные ответы на них в категориях концептуальной схемы, описывая общественные процессы и явления и оценивая возможные альтернативы развития? Или же уходить в «игру словами», увлекаясь заимствованиями иных языковых и семантических вариаций, смещений, фрагментирующих социологическое познание альтернативными задачами «искусства ради искусства» или «игры в бисер».

Будучи неотъемлемой частью общества эпохи Модерна, со всей присущей ему надеждой на управляемость социальных процессов, рациональность человеческого действия и пафосом прогрессивности исторического развития общества, социология является отражением «проблем роста» общества на всех этапах своего существования. Социология демонстрирует обществу его возможности и ограничения, позволяет обнаруживать скрытые механизмы и закономерности его развития, раскрывает особенности и схожие черты в сравнении с другими обществами, и в этом смысле, социология – рациональный (научный) язык современного общества. И этот язык может быть более или менее профессиональным, более или менее заангажированным, более или менее адекватным насущным потребностям общества.

Говоря словами Ирины Марковны Поповой, «социологическая истина находится всегда на пересечении научных размышлений и социальной реальности. Осмысление реальности и общественной практики – это наша задача, наше призвание, и об этом нам всегда следует помнить»³.

³ Попова И. Публичность как проблема функционирования социологии в Украине // Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі. Матеріали міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В.Паніної / за наук. ред. Є.І.Головахи та О.Г.Стегнія. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2008. – С.49.

В этом и состоит основная задача социолога – привести социологическое знание в соответствие вызовам, которые стоят перед обществом, в котором он живет, делать возможным обществу себя узнать, понять, и увидеть те возможности и ограничения, благодаря которым становится возможным, если не управляемость социальных процессов, то по крайней мере, рационализация использования всех видов ресурсов общества для обеспечения устойчивого развития. И в этом смысле социология – это наука **признания**: признания возможности научного обоснования происходящих процессов, их анализа и ответственного участия в их решении и описании социальных последствий реализуемых программ и проектов.

Для описания соотнесенности ответов украинской социологии вызовам современного общества, возьмем простой пример. Является ли общественной проблемой для украинского общества глобальный экономический кризис? Безусловно да, и если мы будем опираться на макроэкономические показатели (официальный уровень безработицы в Украине вырос втрое, максимально в сравнении со всеми европейскими странами снизился уровень ВВП на душу населения, и т.д.), так и по самооценкам и восприятию общественного сознания, измеряемого, например, мониторингом ИС НАН Украины 2008 и 2009 года и по данными ISSP⁴ 2009 г.: воображаемая социальная пи-

⁴ Международное социальное исследование (International Social Survey Programme), полевой этап проведен Киевским международным институтом социологии под рук. В.И.Паниотто 12-22 июня 2009 г., выборка 2012 респондентов, репрезентативно по социально-демографическим показателям для населения Украины старше 18 лет.

рамида существенно сместилась вниз с позиций и так не превышающих медиану, и подавляющее большинство респондентов отмечает, что кризис существенно затронул их благосостояние. То есть Украина понесла ощутимые экономические потери, что имеет социально значимые последствия. Из более чем 500 работ участников первого конгресса Социологической ассоциации Украины (САУ октябрь 2009 г. в Харькове) сколько исследований / докладов посвящено этой проблематике? Четыре. Это определенный ответ социологов на вызов общества, и он требует дальнейшей работы. В то же время, хотелось бы отметить, что на конгрессах Европейской социологической ассоциации (ESA, сентябрь 2009 года, Лиссабон) и Международной социологической ассоциации (ISA, июль 2010 г., Гётеборг) — практически в каждом исследовательском комитете из есть подсессия посвященная разным аспектам влияния экономического кризиса на общество, в рамках тех тематических фокусов, которым посвящены эти исследовательские комитеты.

С другой стороны, несмотря на уникальность социологической науки, которая заключается в неотделимости от общества и его проблем, общенаучный принцип призвания как стремления к познанию истины вне зависимости от прагматической применимости ее в «здесь и теперь» — важнейший компонент потенциала развития науки. И это, на мой взгляд, легитимизирует поиск иных языков самоописания общества в рамках альтернативных социологических концепций, что, в то же время, не снимает с них ответственности профессиональной обстоятельности в методологической обоснованности предлагаемых выводов.

Особенность укорененности социологии в конкретно-историческом обществе приводит к важному интеллектуальному вызову теоретической социологии: дилемме «ме-

тодологического национализма». «Методологический национализм», с одной стороны, – это необходимость выработки адекватного методологически корректного языка описания современного украинского общества с учетом его особенностей. Это невозможно как без использования опыта прошлого (И.М.Попова, цит. выше работа), так и вписанности в процессы развития постсоветского интеллектуального пространства на его логике и основаниях развития (то есть согласно доводам Е.И.Головахи – путь развития «провинциальной теории»).

С другой стороны, необходимо преодолевать «методологический национализм» для получения возможности говорить на одном языке в международном профессиональном сообществе, обозначать сходные процессы в едином терминологическом пространстве, показывать социокультурную специфику и различия на адекватном для понимания международным академическим сообществом методологическом языке, избегая подмены понятий. То есть включать в рамку понимания событий и процессов в украинском обществе особенности и сходные процессы и в европейских обществах и в странах бывшего Советского Союза. Тогда мы сможем говорить об украинском обществе в европейском пространстве не на основании статистических обобщенных рейтинговых показателей «извне» (ООН, МВФ, Freedom House, Transparency International), таких как коэффициент Джини, индекс человеческого развития, индекс демократии, трансформации, коррупции и т.п., а в рамках социологической компетентности международных социологических исследований (ISSP, ESS, WVS, проектов INTAS и рамочных исследовательских программ ЕС), которые не просто дают сопоставимые базы данных, но предлагают концептуальные модели объяснения обществ (классовые схемы Голдторпа, модель ценностей

Шварца, методики измерения социального доверия, демократии, благосостояния, здоровья, и т.д.). Эти модели входят в социологический язык украинской социологии и требуют критического и компетентного анализа и апробации, чтобы мы могли с уверенностью утверждать, что предлагаемые методики соответствуют измеряемым явлениям, а язык описания соответствует методологическим рамкам интерпретации. Тогда включение в единое научное и образовательное пространство Европы не будут закрываться индивидуальными участиями в программах обмена студентами и профессуры, точеными включениями в исследовательские проекты, как это существует на протяжении последнего времени, а сможет преодолеть барьеры системного и систематического равноправного институционального и методологического участия в процессах самознания европейского социального пространства, его внутренних расколов и процессов интеграции, обретения целостности в социокультурном многообразии.

Еще один важнейший интеллектуальный вызов общества был сформулирован Штомпкой в одной из последних работ о социологическом воображении, где он говорит от том, что социология должна стать наукой о жизни в обществе «для простых людей»⁵. Социология, это та самая область научной компетентности, которая дает людям простые и понятные схемы восприятия реальности, расширяет кругозор охвата социальных проблем. Соответственно, мы приходим к вопросу о массовом социологическом образовании. Не столько как экспертном и профессиональном

⁵ Штомпка П. Формирование социологического воображения. Значение теории // Социологические исследования. — 2005. — № 10. — С. 64–72.

(социология для социологов), сколько для повседневного человека, то есть в рамках всеобщего высшего образования. За последнее десятилетие власть дважды обращала внимание на социологию: Указ Президента Украины 2001 года «Про розвиток соціологічної науки в Україні» и указ МОН «*Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента*», в котором социология уже не входит в комплекс обязательных для изучения дисциплин. Людмила Георгиевна Сокурянская детально описала эту проблему в своем докладе, что дает мне возможность остановиться только на одном важнейшем моменте: соотношении социальной компетентности повседневного человека и возможностях социологического знания как схем восприятия.

Важнейшей проблемой социальности в постсоветском обществе является **разрыв преемственности поколений**. Этот разрыв существует в установках и схемах восприятия в обществе на уровне семьи, истории, моделей и стратегий социального поведения, он также отражается и в социологии — в структуре производства социологического знания и соответствующего отношения к наработкам непосредственного поколения предшественников, на что обращает внимание И.М.Попова, оставив эту фразу как завещание-призыв к молодому поколению социологов, который мне хотелось бы привести дословно: «Помните о том, что за вами не пустота, вам есть от чего отталкиваться. Мы были и мы еще есть...»⁶.

Хочу проиллюстрировать глубину «пустоты», порождаемую разрывом преемственности поколений постсоветского общества. На конференции фонда Бёля «1989-2009: Україна на зламі епох: відхід від комунізму та складний

⁶ Цит. работа, с. 59.

шлях до демократії», которая была трибуной интеллектуалов - публицистов, писателей, историков (стоит заметить, что социологи не были представлены на этом форуме), украинский режиссер Сергей Проскурня, говоря о маркерах «освобождения» от коммунистического прошлого, привел такой пример: они с женой обсуждали, что хорошего они помнят о советском обществе, и жена рассказала, что это воспоминание о том, как в детстве они с мамой впервые были в Москве и стояли в очереди в Мавзолей. Очередь была такой огромной, а погода невыносимо жаркой, так что она успела съесть целых три порции мороженого — и эти три порции мороженого подряд остались самым светлым ее воспоминанием того посещения Москвы. Присутствующая при разговоре 18-летняя дочь режиссера спросила: «а что такое Мавзолей»? «Именно этим моментом, — сказал режиссер, — я горжусь больше всего и считаю свою роль отца выполненной: я избавил своего ребенка от советского прошлого».

Для меня этот пример очень значим как иллюстрация разрыва поколений на уровне: (а) повседневного опыта; (б) устной истории семьи; (в) источника мифологического восприятия предшествующего общества и, соответственно, поколения родителей, и, еще в большей степени, их родителей, восприятие этих поколений не как носителей мудрости и ценного жизненного опыта, а как «потерянного поколения», обманутого, массового поколения «неудачников».

Подобные выводы стали результатом осмысления не только приведенного выше примера (который очень ярко иллюстрирует данную идею), а также в результате анализа творческих работ студентов первого курса по социологии в Харьковском университете имени В.Н.Каразина (факультет иностранных языков, 200-250 человек каждый год на протяжении 2004-2007 учебного года) и в Киевском уни-

верситете имени Тараса Шевченко 2008-2009 учебный год (ф-т журналистики, 50 человек). Задание состояло в проведении интервью с родителями (и если есть возможность — с их родителями) на любую из интересных с точки зрения студента тему их образа жизни в начале 1980-х годов. Сначала необходимо было составить круг вопросов, описать свои представления об интересующем аспекте образа жизни 1980-х, которые у них есть на данный момент, и проанализировать полученные ответы с точки зрения «что неожиданного я узнал(а)»? Основное настроение эссе студентов, которое кристаллизовалось в итоговых обсуждениях работ, можно обозначить словом «удивление», если не «изумление» по поводу того, что, во-первых, обстоятельного разговора о том, как жили родители и их окружение до момента ситуации «задания по курсу социология» фактически не было, а во-вторых, фоновое знание об этом периоде достаточно стереотипное, в высокой степени мифологизировано и изобилует «штампами», и, что главное, в незначительной степени исходит от семьи. Анализ этих стереотипов может стать предметом отдельной работы, на который, к сожалению, нет места в рамках этого доклада.

Представления о химерах прошлого, вернее, мифологические представления о непосредственно близкой истории порождают неадекватные предпосылки осмысления настоящего, «сбивают» настройки ориентиров в будущее. Это также порождает искаженное представление от том, что, изучая современное общество, нам не на что опереться, приходится «отталкиваться от пустоты», поскольку советское общество кануло в небытие (в той или иной степени кануло, о чем могут спорить социологи на своем профессиональном языке, говоря, как о «двойной институализации», или о воспроизводстве структур и практик, но это знание не спускается до уровня обыденных пред-

ставлений о современном украинском обществе. Для поколения нынешних студентов то, что советское общество «кануло в небытие», уже не представляет вопроса, это однозначное утверждение. Ни в одном университете Украины не преподается курса по социологическому анализу *советского общества*, а в рамках курсов социологии нет такой специальной темы и соответственно, в списках литературы фактически нет фундаментальных социологических работ, в которых оно анализируется (к примеру, Т.И.Заславской, Ю.А.Левады, Б.А.Грушина, А.Г.Здравомыслова и др.). И это тоже очень серьезный интеллектуальный вызов общества, в котором мы живем, профессионального сообщества, в рамках которого мы работаем, обуславливающий возможности признания значимой проделанной до нас работы и открывающей возможности более адекватной оценки реальных процессов и их тенденций.

Успешная научная деятельность невозможна без **призвания** – личностной отнесенности цели и ценности деятельности как исключительно важных для реализации, и в этом смысле достойных стать жизненным проектом; он также невозможен и без **признания** – социального и культурного обозначения результатов деятельности как значимых (ближайшим окружением, профессиональным сообществом, обществом в целом).

И поскольку общая тематика этих рассуждений выстроилась в логике призвания и признания социолога в украинском обществе через признание социологии, то завершить выступление хотелось бы следующим.

Признание социологии начинается, как минимум, с **присутствия:**

(1) в публичном пространстве, что означает:

во-первых, гражданское измерение социологии – экспертное знание и оценка программ, решений, решения общественных проблем;

во-вторых, в образовании – создание и распространение «простых схем восприятия», трансляция социальной компетентности «жить в обществе»;

в-третьих, в публичном дискурсе – представление и обсуждение результатов исследований общества и в виртуальном медиа пространстве (что есть дополнительная не всегда осваиваемая компетенция социолога).

(2) на карте социологического сообщества – посткоммунистического, европейского, мирового.

Это – *во-первых*, информация хотя бы на английском языке о той работе, которая проводится, исследовательских проектах, в которых Украина принимает участие, истории развития социологии в Украине, об университетах, где социология преподается и в каком объеме, формате, о деятельности профессиональных социологических сообществ. Например, САУ член Международной социологической ассоциации с 1992 года, но узнать о деятельности САУ, можно исключительно пообщавшись с носителем сокровенного знания о ней, преимущественно, приехав в Украину. На сайте нет, не только англоязычной версии информации (равно как и русскоязычной), но и в украинской версии информация представлена очень фрагментарно, это касается как деятельности ассоциации, истории проведения конференций на протяжении последних двух десятилетий, так и содержательных вопросов социологической повестки дня украинской социологии и украинского общества:

Во-вторых, присутствие обозначается количеством и качеством публикаций в международных изданиях. Нет смысла доказывать очевидное – публикации в международных социологических журналах – это и информированность международной социологической профессиональной общественности и о существовании украинского общества, и о работе социологов, что есть неотъемлемая состав-

ляющая признания, а также возможность критики, дискуссии и соответственно развития и усовершенствования компетентности украинской социологии. Но для того, чтобы эти публикации стали реальной практикой необходимо:

(а) владение языком изложения результатов исследований, который существенно отличается от отечественного;

(б) владение иностранными языками, что тоже пока не является распространенной практикой;

(в) но и самое важное — наличие мотивации для преодоления таких ресурсозатратных преград.

В наших же условиях, когда, например, для получения степени кандидата или доктора наук (для обретения того же признания в виде статусных различий) результаты исследований должны быть опубликованы в утвержденных ВАКом списке «фахових видань України», а публикации в международных изданиях включаются в общий список публикаций наравне с, например, публикациями в газете или сборнике конференции, не входящей в список. Соответственно, в условиях ограниченного времени и необходимости выполнения формальных требований задача представления результатов исследований за пределами Украины становится просто «сверхурочной» высокочрезвычайно затратной работой, а «методологический национализм» — единственно возможной стратегией работы отечественных социологов.

В-третьих, эффект присутствия невозможен без участия в значимых международных форумах. Возьмем самые ближайшие по времени конгрессы Международного института социологии, Европейской социологической ассоциации и Международной социологической ассоциации, состоявшиеся в 2009–2010 годах. Сколько участников этих форумов, которые собирают несколько тысяч социологов со всего мира, представляют социологию Украины? В лучшем случае единицы. И какая значимость участия в по-

добных форумах придается нашим научным сообществом (в первую очередь, поддержки такого рода участия символически, структурно, тревел-грантами, например)? Вопрос скорее риторический. Но решение этого вопроса находится в компетенции именно нашего профессионального сообщества, и именно между полюсами призвания и признания социолога.

(3) В коммуникации внутри социологического сообщества:

Во-первых, преемственность и комплексный анализ «что было сделано», в том числе — изучение советского общества и систематизация наработок социологии.

Во-вторых, методологическая основательность в построении «концептуальных схем исследования» и освоение методологических языков международных исследовательских программ.

В-третьих, наличие критической саморефлексии — взаимное рецензирование, критика, академические обмены, например, выступлениями с результатами исследований и презентациями монографий, учебников в разных университетах и регионах Украины.

На мой взгляд, в конечном счете, попытка ответить на призвание как внутреннюю потребность поиска истины, с одной стороны, и на признание как ответную реакцию социального окружения на значимость результатов научной деятельности пересекается в точке *ответа на интеллектуальные вызовы* современного общества, и это дает **позитивную жизненную перспективу социологии как призванию и профессии.**

Евгений Головаха

*доктор философских наук, профессор,
заведующий отделом истории, теории и
методологии Института социологии НАНУ*

ПРИЗВАНИЕ И ПРИЗНАНИЕ В СОЦИОЛОГИИ И ЖИЗНЕННОЙ ПОЗИЦИИ Н.В.ПАНИНОЙ

Призвание и признание... В чем, собственно, проблема? Пойми свое призвание (занимайся своим делом), работай добросовестно, а признание придет. Есть, конечно, свои нюансы, обусловленные спецификой научной работы — особенно той, которая связана с изысканиями в области социального познания. Социологам достался самый, пожалуй, сложный и неопределенный предмет познания. Социальная реальность изменчива и противоречива, и угледать свое призвание в том, чтобы ее систематически изучать, может или очень самонадеянный, или очень наивный человек. Или же тот, кого призывает сама социология. Сразу же замечу, что никакой мистики в такой постановке вопроса нет. Внутренне обусловленное чувство призвания как тяга к определенному роду научных занятий — это не единственная ипостась призвания ученого. Есть и призвание, обусловленное объективной потребностью науки и общества в том, чтобы в эту науку приходили люди с особым складом мышления и характера, хотя бы они того или нет. Ощущая потребность науки в таких людях, талантливые организаторы, даже не осознавая это в полной мере, иногда интуитивно осуществляют постоянный поиск специалистов, нужных той или иной науке в данное время, именно на данном этапе ее развития. И проявляют дар «змея-искусителя». Именно так пришла в социологию Наталия Панина. Именно в социологии она получила признание как инициатор и последовательный исполнитель

многих проектов, необходимых для адекватного познания современного украинского общества и институционализации отечественной социологической науки.

Учась на факультете психологии МГУ и специализируясь в области патопсихологии, Наталия Панина вряд ли могла представить себе, что ее научная жизнь, ее основные труды будут связаны с социологией. Впрочем, опыт проведения исследований в психиатрических клиниках Москвы оказался нелишним и социологу Паниной, когда она боролась с политическим диагнозом «радиофобия», использованным властью для шельмования людей, пострадавших от Чернобыльской катастрофы, и когда сотрудничала с американскими социальными психиатрами в исследовании психического здоровья детей и матерей Чернобыля. Да и не могло быть иначе: социология граничит со многими науками о человеке и обществе, но ближе всего она, все же, к психологии и, увы, к той ее составляющей, которая исследует норму и патологию в человеческой психике.

Однако при всей близости этих наук, предметные области и методологические основания у них существенно различаются. Психология намного ближе к естественным наукам, поскольку основным средством познания в ней является эксперимент. Эксперименты в социологии, если речь идет о макроуровневых процессах и явлениях, принципиально неосуществимы. А потому макросоциологическое знание основывается преимущественно на зыбком квазипричинном фундаменте, подкрепленном социологическим воображением тех, кто выбрал социологию как поле своей творческой самореализации.

Для Наталии Паниной, в силу ее человеческих и нравственных качеств, зыбкость и прихотливая фантазийность были неприемлемы во всем. Принципы, которых она при-

держивалась в жизни и науке, исключали любые формы лукавства, исключали все, что не могло найти строгого логического или эмпирического обоснования. При этом она совсем не была ригористом, отрицающим право ходить по жизненной и научной трясине для тех, кому такие области применения своих жизненных и творческих сил, кажутся привлекательными. А поскольку наука наша - во многом лукава (и в теоретической, и в эмпирической ее составляющих), Наталия Панина социологию не могла принять эмоционально как собственное, «родное» пространство научного творчества. Ее истинным внутренним призванием оставалась психология. Но сильнее оказалось призвание извне: социология призывала тех, кто мог помочь молодой тогда еще «советской» науке обрести черты не только «партийности» (был такой принцип научного познания), но и научности.

Как это реально произошло? История интересна и, думаю, поучительна для тех молодых социологов, которые вполне обоснованно могут сомневаться в своем собственном призвании служить социологической науке, не приносящей существенных материальных благ, а не социальной практике, где возможности приобретать эти блага – менее ограничены (даже при наличии весьма скромных социальных знаний и технологий). Кстати, именно для тех, кто на рубеже 80-90-х годов прошлого столетия стремился овладеть минимально необходимым арсеналом средств познания социальной действительности, Наталия Панина начала писать специальные методические статьи в газете «Украинский обозреватель», которые впоследствии легли в основу ставшего уже классическим курса лекций «Технология социологического исследования». Но для себя она не видела иного пути самореализации, кроме научного. После

окончания университета в 1972 году она не сразу начала работать — было слишком много семейных забот. Но уже в следующем году, перебравшись в Киев, Наталия Панина начала преподавать курс психологии. Открывалась вполне благополучная перспектива получить постоянную преподавательскую работу в престижном высшем учебном заведении. Казалось бы, что еще нужно молодому специалисту?

А нужна была возможность проводить психологические исследования в лаборатории, оснащенной лучшей для того времени аппаратурой. Именно такую лабораторию, как ей показалось, она увидела в научно-популярном фильме, который был посвящен очень известному в те времена Институту геронтологии АМН СССР. Действительность, как всегда, оказалась далекой от художественного образа, созданного вдохновенными кинематографистами: и лаборатория была вполне заурядной, и психолог в ней был один — да и тот не был вполне уверен, что геронтология как суровая медицинская специальность остро нуждается в его творческой поддержке. И в этот момент на «экране экзистенции» появляется зав. лабораторией демографии и статистики Нина Николаевна Сачук, которая уже в те годы участвовала во многих международных проектах ЮНЕСКО и Всемирной организации здравоохранения, направленных на сравнительное исследование социальных проблем людей пожилого возраста. Несколько минут поговорив с Наталией Паниной, она сразу же предложила ей работу в своей лаборатории, уверив, что психолог найдет в ней безграничное пространство для своих изысканий.

С этого момента начался путь Наталии Паниной в социологию. А начинала она работу лаборантом, точнее, даже не лаборантом, а переводчиком, ибо в лаборатории Сачук свободной была только эта ставка. В действительности же,

опытный руководитель сразу понял, что для социальной геронтологии появился уникальный шанс получить специалиста, который сможет со всей полнотой ответственности и максимальной добросовестностью выполнять работу социолога в сравнительных (по существу, социологических) международных исследованиях, в той области исследований, где советские социологи практически не имели опыта серьезной работы. Так социология первый раз призвала Наталию Панину. И вскоре ее доклад на Ученом совете Института геронтологии (неслыханное, по тем временам, событие – доклад лаборанта!) получил признание в такой мере, что легендарный директор института Дмитрий Федорович Чеботарев лично включил доклад лаборанта в программу Всесоюзного конгресса геронтологов, который должен был проходить в Тбилиси. После выступления Наталии Паниной на конгрессе многие известные ученые подходили к Чеботареву, чтобы поздравить его с подготовкой таких способных молодых специалистов. Так, вслед за «первым призыванием» пришло и первое признание.

Я не берусь утверждать, что такой ход событий неизбежен. Более того, бывает признание без всякого призывания, когда человеку от природы дано искусство излагать далеко не всегда адекватные идеи в форме, завораживающей массовую и даже профессиональную аудиторию. Но в данном случае признание было вполне справедливым, потому что идеи, изложенные в первых докладах Наталии Паниной, были нужны геронтологам (и не только социальным геронтологам), поскольку раскрывали медикам, генетикам и физиологам, изучавшим биологические механизмы старения, реальную значимость социальных факторов этого процесса, среди которых она выделяла, в первую очередь, факторы социальной адаптации и статусно-ролевой регуляции поведения стареющего человека.

И все же, мысль о возвращении в психологию не оставляла Наталию Панину. Она даже успешно сдала экзамены в аспирантуру Института психологии АПН. Но когда пришла к своему будущему научному руководителю, та сказала ей довольно странные слова: «Неужели Вам подходит наша специальность (детская патопсихология), у Вас совсем другой масштаб, а у меня есть женщина, которая только об этом мечтает, хотя и не обладает Вашими знаниями и способностями». Я помню наш разговор с Наташей, когда она приняла решение не поступать в психологическую аспирантуру. Во многом свою роль сыграла и присущая Наташе эмпатия (для нее никогда не было проблемой отказать от каких-либо благ). Но главное, как мне кажется, было в другом — социология уже не оставляла Наташу — она понимала, что многое может дать этой науке, дать больше, чем психологии.

Второй раз социология призвала Наталию Панину, когда самый авторитетный специалист в области социологии семьи тех времен, Анатолий Георгиевич Харчев, ознакомившись со статьей Наталии Паниной, которую она принесла ему перед поступлением в аспирантуру Института социологических исследований АН СССР как свою «визитную карточку», безоговорочно заявил: «Считайте, что Вы уже в аспирантуре, с Вами у меня никаких проблем не будет». Так, впрочем, и оказалось. Зато проблемы у Наталии Паниной были с нынешним академиком РАН Осиповым, которому она на экзамене по специальности, где он имел обыкновение издеваться над аспирантами, сказала, что он ничего не понимает в социологии, если задает столь непрофессиональные вопросы. Полученная «двойка» стала еще одним знаком признания ее как социолога, поскольку не может быть истинного признания ни в

чем, если нет личности, противостоящей попросту принципам профессиональной этики. Создала она себе проблемы и на защите кандидатской диссертации, вступив в очень жесткую полемику с тремя членами Ученого совета, к социологии имевшими косвенное отношение, но представлявшими в Совете исторический материализм как «высший уровень социологической теории». В результате, она получила ровно три голоса «против», поскольку ни с одним из историко-материалистических оппонентов категорически не согласилась.

Не только социология призывала Наталию Панину, но и сам предмет этой науки – социальная действительность. Когда начались серьезные общественные изменения в СССР, квалифицированные и честные социологи оказались невероятно востребованными. Это был период творческого и общественного взлета Татьяны Заславской, Владимира Ядова, Юрия Левады, их единомышленников и учеников. И в Украине пришло время социологов. Обществу остро нужно было самопознание, а этого не могло произойти без массовых репрезентативных опросов. Вот где нужен был опыт международных сравнительных социологических исследований, накопленный Наталией Паниной в Институте геронтологии. И уже в Центрально-Украинском отделении ВЦИОМ она вместе с Николаем Чуриловым создает первую республиканскую опросную сеть и оригинальную выборку, которая и сегодня используется во всех репрезентативных для населения Украины опросах, проводимых Институтом социологии НАНУ. Обществу нужна была общая картина социальных изменений, и Наталия Панина инициирует проведение социологического мониторинга, равного которому по методической оснащенности и систематичности представления результа-

тов по сей день нет ни в одной постсоветской стране. Обществу нужно было, чтобы СМИ и политические функционеры адекватно представляли данные массовых опросов, и Наталия Панина пишет специальную брошюру для журналистов и политиков, с которыми проводит специальные занятия по работе с социологической информацией.

Так призыв общества становился личным призванием Наталии Паниной как социолога. Но она понимала и то, что востребованность социологов порождает соблазн променять истину и профессиональное достоинство на благосклонность «сильных мира сего». Именно поэтому без колебаний согласилась возглавить комиссию по профессиональной этике Социологической ассоциации Украины и создала вместе с другими членами комиссии лучший «Кодекс профессиональной этики социолога». Только я один знаю, сколько сил она потратила на создание этого кодекса, где каждый пункт был поистине «выстрадан». Возможно, в том и состоит истинное призвание социолога, чтобы в социальной разногласии слышать именно то, что прежде всего нужно обществу, включая и сообщество социологов, то, без чего это общество (и это сообщество) может утратить необходимые ориентиры движения, образно говоря, ослепнуть и продолжать путь во тьме, рискуя свернуть себе шею. А сообществу социологов Украины нужно было избавляться от советской замкнутости, ложной самодостаточности, и Наталия Панина издает первые социологические книги на английском языке по результатам мониторинга социальных изменений в Украине, которые стали одним из важных источников знаний об украинском обществе для зарубежных коллег.

Так сообщество социологов призвало Наталию Панину, и она не могла изменить этому призванию. Об этом

очень точно сказал Сергей Макеев: «Наташа была наиболее, быть может, общественным человеком из всех нас. Не в смысле – публичным, вовсе нет. Но, главным образом, радеющим о сообществе и работающим преимущественно на него – на малое социологическое в рамках академического института и на большое сообщество, т.е. объединенных в ассоциацию преподавателей вузов и сотрудников исследовательских организаций»⁷.

Теперь о признании... Труды Наталии Паниной широко известны в Украине и за рубежом. В историю украинской социологии ее имя вписано навсегда. Но даже это не самое главное, что связывает призвание и признание Наталии Паниной как социолога. Самое главное, что ее призвание не ушло вместе с ней. Когда-то социология призвала ее, а сегодня ее профессиональная и жизненная позиция – ориентир для тех молодых людей, которым небезразлична наука, которую они избрали как сферу собственной творческой самореализации. Уверен, что среди участников конкурса «Лучший молодой социолог года», истинным инициатором и вдохновителем которого была Наталия Панина, большинство составляют те, кого призвала социология. А это, по моему убеждению, определяющее условие самого высокого признания, на которое может рассчитывать ученый.

⁷ Макеев С.О. Виступ на Вченій Раді Інституту соціології НАНУ // Наталія Вікторівна Паніна: Життя, наукова діяльність, шлях у майбутнє. – К.: Факт, 2007. – С.53.

Сергей Макеев

*доктор социологических наук, профессор,
заведующий отделом социальных структур
Института социологии НАНУ*

ЛЕГКО ЛИ БЫТЬ МОЛОДЫМ СОЦИОЛОГОМ

В мою задачу не входит оценивать наших участников или подготовить аудиторию к принятому решению. Она иная, поскольку конкурсная комиссия поручила мне обобщенно отреагировать на работы и эссе конкурсантов. Вот я и стал неспешно прикидывать, какой вид могло бы принять мое отношение к своду представленных ими документов. Наслаждение неспешностью однажды было прервано звонком Е.И. Головахи, составлявшего программу нашего сегодняшнего мероприятия и потребовавшего название моего выступления. Заподозрив, что я склонен выгадать время, которого у него нет, на раздумья, он сходу предложил название, напомнив фильм латышских, если мне не изменяет память, кинематографистов о взрослении молодежи в последнее десятилетие государственного социализма. Как, все-таки, иногда легко нечто придумывается. И только потому, что несчетное число формулировок рассеяно и оставлено без присмотра в давнишнем и недавнем прошлом. Итак, я выполняю упражнение на заданную тему — подобно тому, как конкурсанты работали над эссе о терзаниях социолога между призванием и признанием.

С заголовком моего сообщения я нахожусь в заведомо проигрышном положении. Аутентичность личных воспоминаний весьма сомнительна ввиду того, что аберрации темпоральности основательны и неустранимы — мемофантазии, вот подлежащий отклонению в данном случае жанр. Но и явно выше моих возможностей и способностей представить дело так, будто сам предмет — «молодой социолог» — проговорится непритворно в моем тексте относи-

тельно своей ситуации: без «фэнтэзи» все же не обойтись. Дело тут в том, что лишь приблизительно устанавливаются координаты как моего местонахождения, так и локус предмета рассмотрения. Предмет вроде бы виден, но верно наладить оптические настройки (мои и только мои) не удалось, контур угадывается, но размыт. В итоге то, что я собираюсь поведать о молодом социологе с неравным успехом приложимо к молодому человеку вообще, к тем, кто только приступил к написанию кандидатской диссертации, а также к тем, кто переживает посткандидатский период научной карьеры. Скупую историю постигшей меня неудачи представлю в двух альтернативных, но равно убедительных, тешусь надеждой, сериях из нескольких аргументов. Они частично извлечены из работ и эссе конкурсантов, я лишь попытался их разглядеть и расслышать. Начну с утверждения, что молодым социологом быть легко в силу одних только исключительных преимуществ, присущих этому этапу становления исследователя. Резоны тут таковы.

Во-первых, в молодости горизонт несвершаемого в социогуманитарных науках по разным причинам отодвинут далеко, почти не угадывается. Все направления открыты, движению туда, сюда и обратно нет препятствий — ни к чему не привязан, все интересно и очень многое доступно. И, быть может самое главное, ты ощущаешь в запасе больше одной попытки: еще не поздно начать сначала, сменить тему и руководителя. Кратчайший, но воодушевляющий миг, когда действительно думаешь, будто истины существуют и достижимы, или же только делаешь вид, будто они существуют и достижимы, поскольку полагаешь, что именно этого ждут от тебя ветераны социологического движения. Не первый год мы наблюдаем, к примеру, с каким энтузиазмом путешествует в прериях и джунглях социальных проблем Алексей Мусиездов, регулярно поставляя нам обстоятельные отчеты о своих наблюдениях и обобщениях.

Сопутствует этому и ненапускное научное бесстрашие: способность подступиться и сноровисто разбираться с головоломными проблемами. Попробовал, было поставить себя на место Татьяны Никитиной с облюбованным ею сюжетом о валидности, или рядом с Ксенией Урсуленко, когда она увлечена измерением социальной солидарности, то есть измерением некоего нефизического тела, и почувствовал, что мое первое желание – уклониться от того, чему не вровень.

Во-вторых, молодость ничего не желает знать о пределе собственных сил. Поглядите как на первый – только на первый – взгляд неумоимо, в охотку и непринужденно ведут себя среди глыб эмпирических фактов Максим Парашевин, Виктория Серета, Руслан Савчинский, Александр Резник. Подлинная, и не малая, цена за все это элементарно скрывается именно в молодости. В то же самое время Александр Шульга и Андрей Мельников комфортно локализируют себя, первый в окружении тектонических отложений феноменологической социологии, второй среди пиков экзистенциально-постмодернистских смыслов. И оба, сдаются, обустроиваются там, то есть прикидывают возможности дальнейшей эксплуатации той среды, в которой вольно или невольно оказались. Скажете – прагматизм? Я соглашусь, ибо признаю, что прагматизм является сегодняшними инвестициями в чаемое будущее, а последнее является привилегией молодости.

В-третьих, только на ранних этапах научной карьеры есть шанс быть безоглядно уверенным в возможности составить социологический отчет о так называемом *действительном* положении дел (вещей) в изучаемой области. Подобная установка присуща многочисленным работам Лилии Лебедев о бедности в Украине, нетривиальному подходу к анализу имобильности Ирины Мацко, вынесенным Надеждой Корытниковой оценкам компетентности орга-

нов власти в сфере информационных технологий, описанию толерантной социальной сети Александром Хижняком. Колебание, нерешительность тут скорее исключение, что и случилось, как мне видится, с Александром Голиковым, когда он в своем достойном быть особо отмеченном эссе попытался транспонировать местопребывание социолога между призванием и признанием.

Продолжу набором утверждений, в соответствии с которыми молодым социологом быть нелегко. *Во-первых*, на соответствующих факультетах преимущественно учатся социологии и основам ее преподавания, но не способам и приемам практиковать ее в познавательных целях. Отсюда двоякая трудность: как разобраться с предметом исследования и что делать с собой. К предмету желательно подступаться с «правильными» вопросами, то есть, предельно упрощая, в полном сознании того, о чем уместно любопытствовать, а о чем — не уместно. Но умение формулировать обращение, которое требует ответа, вообще плохо распространено в нашем сообществе, а в молодежной социологической среде и того хуже. Вероятно, горизонт несвершаемого столь отдален именно вследствие неустойчивости навыка релевантного вопрошания, а молодыми социологами практики само модернизации в этом отношении не признаются непреложными для исполнения. Жизнь без опыта или с малым опытом безусловно выносима, способна представляться легкой, но бедна. И стоит только уяснить это себе — и многое покажется неумолимо.

Во-вторых, формальная оценка в виде диплома той или иной степени, компетентность, которой удастся обзавестись в ходе научных занятий, не столько освобождают, сколько генерируют новые и обременительные обязанности. Одна из основных тут заключается в том, чтобы не удовлетворяться демонстрацией натренированных навыков и умений, не быть и не оставаться самим собой, но

становиться иным с каждым прочитанным текстом, с каждым написанным абзацем, — однако постепенно, с опытом, не гарантированно приходящее осознание справедливости требования Бернара-Анри Леви. Собственно, иной цели как выходить за пределы себя прежнего, расставаться с собой вчерашним не имеют наши мучительные — без преувеличения — усилия по конструированию текстов, собиранию их из отдельных слов и интуиций в контексте социологического воображения. Такова, мнится мне, единственно оправдывающая нас форма «борьбы за признание», инициируемая витальнейшей человеческой потребностью что-то значить для себя и других, в чем по меньшей мере два последних десятилетия настоятельно убеждают нас Чарльз Тейлор и Аксель Хоннет. Ничего не стоит пренебречь этими муками и этой борьбой — неряшливых текстов в нашей дисциплинарной волости пруд пруди. Однако поступить так — значит перестать соблюдать главное правило ментальной гигиены: культивировать различие наперекор всегда присутствующим энтропийным тенденциям во вне и внутри нас. Мир структур, культуры, коммуникации и взаимодействий, их качественная ценность и почти не осязаемая вещественность останутся навсегда закрытыми и недоступными для восприятия и понимания, сколько бы таблиц и графиков мы ни строили, как бы тщательно ни описывали бы их. Иначе говоря, я имею в виду известную, но сложно воплощаемую в каждодневное практическое действие правду: материал, с которым мы работаем, наполовину состоит из агрегированной информации и наполовину из нас самих. Оба компонента своеобразно ригидны, но подлежат неперемому преобразованию при каждом открытии файла с незавершенным текстом.

В-третьих, начало научной карьеры открывает и период зависимости, длительность которого не поддается надежному предвидению. Зависимости от чаще всего не

самостоятельно избранной темы изучения, от массива, прочитанного и неизвестно в какой степени понятого, от оставшегося вне поля зрения корпуса теоретических и эмпирических источников, от научного руководителя, от далеко не всегда доброжелательной научной и внеаучной среды и многого другого. Только патологически нечувствительный социолог сохранит уравновешенность в длящейся и длящейся ситуации, когда ему все никак не удастся обрести собственное исследовательское «лицо» и «место» в структурах и иерархиях сообщества. Причем защита кандидатской диссертации далеко не всегда эмансипирует, а спектр возможных эмоциональных реакций весьма широк. Прочтение некоторых эссе на заданную в 2009 году тему позволяет почувствовать степень напряжения, вызываемую зависимостью, то есть равноудалением от признания и признания, а также неопределенностью источников и направлений движения в этом силовом поле. А иначе и быть не может: какие еще эмоции можно испытывать, когда достигаешь точки бифуркации (или же только воображаешь, что достигаешь ее) и замираешь там, без скорой надежды «бифурцировать»?

Вот теперь и судите: каково быть молодым социологом сегодня. Ничьей научной судьбы нам (я имею в виду членов конкурсной комиссии) не определить, разумеется. Но мы то, ныне арьергард социологического движения, ко всему прочему еще и знаем, что с молодыми социологами нелегко. Если кто-то хоть на миг представил, будто конкурсанты этого года непринужденно чувствуют себя теми, кем они все еще есть, а трудно приходится прочим безымянным иным, молодым и не очень, то он/она/они заблуждаются. В таком случае в игре только издержки моего стиля, ничего больше.

РОЗДІЛ II

ЕСЕ НА КОНКУРС “КРАЩИЙ МОЛОДИЙ СОЦІОЛОГ РОКУ–2010”

Олег Іванов

*старший викладач Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»*

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ЧИСЛА І СМИСЛИ

Соціологічну культуру в цьому есе ми розглянемо в двох аспектах: (1) як сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей, створених протягом існування соціологічної науки; (2) як рівень розвитку соціологічного знання у кожної окремої людини (як соціолога-спеціаліста, так і пересічного обивателя), здатність правильно застосовувати соціологічний інструментарій.

Соціологія як багатогранна і, в певному розумінні, всеохопна наука про суспільство від початку свого існування мала на меті створення загальної теорії соціальних явищ. Теорії, яка була б логічно довершеною, об'єктивною, такою, щоб не поступалась кращим теоріям в галузі точних наук. Власне, один із засновників соціології — Огюст Конт — вважав її наукою точною: «соціальною фізикою». На жаль чи на щастя, складність предмету пізнання понині не дозволила створити такої загальноновизнаної і всеохопної теорії. Чому ми кажемо «на щастя»? Як показує людська історія, теорії вселенського масштабу, що стосувались людини, як істоти соціальної, часто були підґрунтям для виправдання існування диктаторських, тоталітарних режимів, що сприймали особистість «одномірною».

З іншого боку, саме це прагнення до створення строгої соціальної теорії мало наслідком розвиток в рамках соціології позитивістської, кількісної парадигми. Останній ми завдячуємо появі і розвитку великого числа інструментів збору та аналізу інформації про соціальний світ. Саме домінування чисел та математичної логіки надало соціології статусу науки в академічному середовищі, а в суспільстві загалом — статусу об'єктивного дзеркала соціальних процесів.

Мова чисел для соціолога є засобом не лише пізнання, а й зміни чи структурування соціального світу. Думаю, не буде великим перебільшенням сказати, що саме опитування громадської думки були одним з вагомих факторів становлення сучасних демократичних цінностей, політичної культури розвинених суспільств. Адже кожна окрема людина, в рамках своєї повсякденної буденності не здатна охопити в свідомості загальну картину соціуму, в якому вона живе. Вона піддається стереотипам свого оточення та міфам, нав'язуваним владними елітами. Коли ж вона ментально стає частиною великої групи однодумців, людина відчуває свою силу і можливість творити майбутнє свого регіону, своєї країни, світу загалом. З іншого боку, вона пізнає сукупність «інших», думку яких також слід враховувати, адже вони — також повноправна частина суспільства. Таким чином, людина, переконана мовою чисел, пізнає сенс свого існування, починає вірити в реальність явищ, які неможливо «бачити» в повсякденному житті. Тут починає діяти «теорема» Томаса (беремо в лапки, бо вона, за своєю суттю є аксіомою): явища, в реальність яких вірять, стають реальними за своїми наслідками. Люди діють, відповідно до образу суспільства, показаного їм соціологами.

З іншого боку, на мою думку, жоден з методів в соціології не є і не може бути цілковито кількісним. Мова чисел в соціальних науках позбавлена будь-якого сенсу без

якісного за своєю суттю процесу інтерпретації. Те, як ми інтерпретуємо числа, як ми визначаємо їх важливість чи неважливість, загальність чи частковість, хибність чи істинність, визначає їх місце в соціальній теорії, їх значення для суспільства. Справжній соціолог - не машина по виробництву масивів даних та багатосторінкових «аналітичних» розрахунків. Це - перш за все, інтерпретатор, шукач сенсів соціального буття.

І ось тут ми підходимо до іншого виміру соціологічної культури - характеристик особистості соціолога та пересічних людей. На жаль (тут вже однозначно «на жаль»), соціологічна емпірія є не лише засобом підняття людини на новий рівень соціальної свідомості, а й пасткою, в яку може потрапити не надто вмілий соціолог (це в кращому випадку), або засобом маніпуляції, який застосовують більш досвідчені дослідники для певних цілей, з наукою не пов'язаних (це в гіршому випадку).

У першому випадку соціолог, навчений аналітичному ремеслу «обробки даних», повсюдно застосовує одного разу завчені кліше без їх творчого переосмислення. В результаті маємо неусвідомлене продукування соціологічних артефактів, які поза сумнівом шкодять розвитку нашого знання про суспільство, а у випадку їх практичного застосування - призводять до прийняття хибних рішень. Цей випадок, однак, не є надто небезпечним: інші науковці, колеги з більш творчим підходом, можуть побачити хибність і передчасність зроблених висновків, і в співпраці з дослідником, який їх зробив, виправити помилку. Це чесний і нормальний процес, адже не помиляється лише той, хто нічого не робить.

Другий випадок є набагато небезпечнішим не лише тому, що помилки, допущені під час виконання такого роду «досліджень» виправити важче, а й тому, що кожна

така помилка кидає тінь на всіх соціологів, на статус соціології як науки, поступово знищує всі її здобутки на шляху демократичної трансформації суспільства. Адже досвідчений соціолог, який знає реальні можливості перевірки достовірності даних і аналітичних висновків, може більш витончено спотворити картину соціальної дійсності, нав'язати її суспільству в чийось інтересах. Погано, якщо це не виявиться і постраждають інтереси всього соціуму. Але також не краща ситуація, коли це так виявляється - соціологічна спільнота розколюється, розмивається поняття «істини».

Для того, аби жоден з описаних випадків не траплявся, слід із студентської лави розвивати соціологічну культуру майбутніх соціологів: в методології — бажання розуміти, а не виконувати; чесність і, головне, постійне відчуття відповідальності за творення суспільних сенсів. І не лише на соціологів має бути спрямоване таке просвітництво: суспільство з високим рівнем соціологічної культури, де кожна пересічна людина знає ознаки маніпулятивних спроб, буде тим засобом контролю за діяльністю соціологічних організацій, який якщо не гарантуватиме, то принаймні, підвищуватиме шанси на здійснення соціологією своєї справжньої місії.

Ірина Мацко

провідний соціолог Інституту соціології НАН України

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ЧИСЛА І СМИСЛИ

Як відомо, опанування нашої науки неодмінно пов'язується із соціологічним мисленням, соціологічним поглядом, соціологічною культурою. Всередині самої соціологічної культури виділяють певні рівні розвитку, наприклад,

є сенс говорити про рівень розвитку соціологічної культури самих соціологів, професійних еліт, інституційний рівень соціологічної культури, мікрорівень (особистісний рівень) розвитку соціологічної культури; при цьому перераховані рівні існують досить автономно один від одного⁸. Нижче мова піде переважно про соціологічну культуру соціологів. Вона обумовлюється рівнем отриманих соціологічних знань у ВУЗі, як теоретичних, так і практичних, а також їх якістю і вмінням застосовувати у професійній діяльності.

У професійному кодексі соціолога сказано, що соціолог повинен проявляти професійну компетентність, наукову чесність і коректність на усіх етапах соціологічного дослідження. Оскільки соціологічна культура проявляється на кожному з них, пропоную здійснити подорож цими кроками. Оминувши підготовчі стадії, які передують безпосередньому збору даних, уявімо дослідника, який опитує людей на вулиці. Як правило, більшість молодих соціологів, більшою чи меншою мірою, спробували себе у цій ролі. Іноді вони навіть більше, ніж досвідчені науковці, обізнані з «підводним камінням» польового етапу дослідження. І приємно, що молоді соціологи намагаються звернути увагу на ризики, з якими зіштовхуються дослідники на ньому. Зокрема, у одній з нещодавно опублікованих статей йдеться про деякі труднощі проведення масових опитувань⁹. Загальновідомо, що проблеми організації «по-

⁸ Четырина Н.В. Уровни развития социологической культуры в современном российском обществе // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, 2008, №1. Доступно на: <http://www.jurnal.org/articles/2008/sociol1.html>

⁹ Брік Т. Про що мовчать соціологи. Які дані масових опитувань ми аналізуємо // Соціологія: теорія, методи, маркетингу. 2009, № 3. – С. 207-212.

ля» не обговорюються широко на професійному рівні, а тому постає необхідність приділення більшої уваги до менеджменту польового відділу. Саме це питання повинно потрапити до уваги академічних соціологів. Адже часто трапляється так, що, поки вчені концентруються суто на проблемах формулювання запитання, що має викликати найбільш чесну і ширшу відповідь респондента, вони втрачають контроль над ситуаціями, коли інтерв'юер просто вигадує цю відповідь¹⁰.

Соціологам-початківцям в університетських аудиторіях методично викладають послідовність кроків проведення соціологічного дослідження. На семінарських заняттях складання анкети та моделювання різних ситуацій «інтерв'юер-респондент» стає захоплюючим завданням. У зовсім іншу реальність доводиться занурюватись при виході у «поле», коли знайти респондента «необхідних параметрів» виявляється складно, люди відмовляються відповідати, а деякі запитання з анкети, яка була ретельно складена, взагалі «не працюють». Тому навчання інтерв'юерів повинно полягати не лише у передаванні їм навичок проведення бесіди з респондентами і фіксації його відповідей, а також і у їх ціннісному вихованні. Потрібне широке обговорення різноманітних труднощів, з якими зіштовхуються дослідники на польовому етапі.

Коли йдеться про числа та смисли, особисто мені на думку спадають методологічні проблеми кількісного та якісного підходів до емпіричних даних. Якщо маємо справу з дослідженням, що проводиться кількісними метода-

¹⁰ Брік Т. Про що мовчать соціологи. Які дані масових опитувань ми аналізуємо // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2009, № 3. — С. 211.

ми, — в такому випадку висуваються одні вимоги і у зв'язку з цим можуть обговорюватись одні аспекти, якісними — зовсім інші. Серед соціологів навіть прийнято виділяти «кількісників» і «якісників». При цьому сьогодні прийнята така перспектива у науці, що прихильники якісної і кількісної методології не ворогують, а вчать один у одного, шукають шляхи поєднання різних методів чи, принаймні, розуміти обмеження і переваги їх.

Безсумнівним є та обставина, що в різні історичні періоди науковцями приділяється більша увага до якісної чи кількісної парадигми, а відповідно і методології. Можливо, можна говорити навіть про своєрідну «моду» серед соціологів на певні методи дослідження. Так, наприклад, В.Ядов наприкінці 90-х констатував, що за останні роки інтерес до методологічних проблем соціологічного дослідження дещо послабився: занадто багато проблем доводиться вивчати соціологам у суспільстві, що трансформуються. Але можна впевнено передбачити, що в цій області у майбутньому спостерігатиметься поживлення дискусій і експериментування. Адже соціальні трансформації завжди загострювали увагу до методології соціального пізнання¹¹.

Уявімо наступний етап, що соціолог-дослідник сидить за робочим столом, коли весь масив анкет, передбачений вибіркою, зібраний (якщо працюємо з кількісними методами), або усі транскрипти інтерв'ю готові (якщо з якісними) для подальшої роботи і дослідник, не залежно від того, чи брав він безпосередню участь у проекті на попередніх етапах, розпочинає інтерпретацію інформації. Думаю, що

¹¹ Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. — М.: «Добросвет», 1999. — с.6.

кожен соціолог хоча б раз відчув себе у ситуації, коли настає час братися до аналізу щойно отриманих даних і надзвичайно цікаво побачити, який же результат виходить.

Інтерпретація даних є одним з найбільш захоплюючих етапів дослідження, коли переходимо від чисел до смислів, або інакше — коли належить виявити, наприклад, що значить той чи інший відсоток або що стоїть за тим чи іншим висловлюванням в інтерв'ю. Одним з способів пізнання оточуючого світу, одним з поглядів на реальність, в якій ми живемо є соціальні смисли. Завдання соціологів полягає у знаходженні та інтерпретації спостережуваних, таких що мають фізичні характеристики елементів, соціальних явищ, процесів, ситуацій, використанні видимих і зрозумілих параметрів для пояснення соціально-культурного підтексту.

Зібрані дані розглядаються під кутом зору різних теоретичних підходів. Але, як відомо, результат дослідження в кожній конкретній ситуації залежить не тільки від мети і предмету, від стану теорії, але також і від світогляду самого дослідника. Тому, можна сказати, що соціолог, представляючи дані дослідження, висвітлює якийсь «шматочок» реальності, але крізь призму свого світобачення. Тобто важливими є не тільки знання дослідником методів і технічних прийомів дослідження, які б забезпечували отримання надійної і стійкої інформації, але і загальний світогляд науковця відіграє не останню роль.

Творчою роботою стає побудова інтерпретаційних моделей, адже тут проявляються досвід, знання і лексика, громадянська відповідальність, інтуїція соціолога. Його цілісна особистість проявляється в кожному із нюансів інтерпретації і в підсумкових поясненнях даних. Як зазначає В.Ядов, дослідник виступає не в ролі вузького професіонала, функціонуючої електронно-обчислювальної машини, але як теоретик і практик, як вчений і громадя-

нин, загальнокультурний кругозір якого поєднується з багатством асоціації і активної громадянської позиції¹².

Вище вдалось розглянути лише деякі аспекти прояву соціологічної культури. Соціальне пізнання-таке багатоманітне, методи і техніки досліджень соціального постійно вдосконалюються, щоб «сфотографувати» цю реальність, науковці весь час винаходять щось нове. Як правило, справжні новації спираються на глибоке знання розроблених нашими попередниками дослідницьких процедур, методів та технік. Тут пригадується цитата А.Ф.Філіпова: «Якщо прогрес пізнання полягає не тільки в тому, щоб ставати на плечі гігантів і готувати свої плечі для підштовху наступного покоління, але і в тому, щоб час від часу шанобливо схилитись перед авторитетами минулого і, знову розгинаючи спину, сперечатись з ними, як з живими — тоді нове і старе втрачає звабливу визначеність і теоретична безстрашність (ця єдина і традиційна чеснота вченого) стільки ж проявляється у повторенні пройденого, як і в радикальній новації»¹³.

Кожному наступному поколінню соціологів, яке долучається до наукової спільноти, доводиться працювати у нових соціально-історичних умовах, які, як правило, відрізняються від попередніх, і це дає можливість (а іноді мимоволі підштовхує) до інновацій у діяльності. Хочеться сподіватись, що останні сприятимуть професійному вдосконаленню, яке веде до формування гідного рівня

¹² Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. — М.: «Добросвет», 1999. — с. 384.

¹³ Филиппов А.Ф. Социология пространства. — СПб.: «Владимир Даль», 2008. — С.4-5.

соціологічної культури молодих поколінь соціологів, що обумовлюється, як зазначалось, не тільки ґрунтовною теоретичною підготовкою та практичним досвідом, але і широким залученням у міжнародні соціологічні дослідження, гранти, налагодженням зв'язків з соціологами у інших країнах світу і т.ін.

Алексей Мусиездов

*доцент кафедри социологии Харьковского
национального университета им. В.Н.Каразина*

МНОГО КУЛЬТУРЫ ДЛЯ ОДНОЙ СОЦИОЛОГИИ

*Они ждут и требуют не фактов и цифр,
не простой статистики, а предвидения,
не таблицы, а интеллектуальной карты.
Все это может дать только общая теория общества.
(Штомпка П. «Много социологий для одного мира»¹⁴)*

В самой широкой и достаточно вольной трактовке культуру можно определить как совокупность форм человеческой деятельности. Поэтому под социологической культурой можем понимать совокупность форм деятельности социологической. Поскольку такая деятельность существует, можем утверждать, что существует и социологическая культура. Разумеется, было бы большим преувеличением говорить о том, что «формы социологической деятельности» являются определенными и едиными для всех «носи-

¹⁴ Штомпка П. «Много социологий для одного мира // Социологические исследования. — 1991. — С. 17.

телей» социологической культуры, даже относительно социологической «корпоративной культуры» — профессиональной этики. Несмотря на то, что сама тема исследования культурных различий «внутри», в частности отечественной социологии, еще ждет своих исследователей, попробуем высказать некоторые соображения по этому поводу.

Перефразировав тезис социологии науки о том, что наука есть то, что делают ученые¹⁵, можно сказать, что «социология» — это то, что делают «социологи». Другими словами, то, что делает человек, называющийся социологом, как ни крути, называется социологией — как бы далека эта деятельность ни была от представлений о социологии другого (возможно, также называющегося социологом) человека, и наоборот. Вот и выходит, что у каждого своя социология, свои «формы деятельности», своя социологическая культура.

Если отталкиваться от предложенного различения — «смыслы и числа», — легко выявить две группы социологов, которые, условно говоря, «предпочитают» либо смыслы (то есть занимаются преимущественно теорией), либо числа (то есть занимаются преимущественно эмпирией). Однако, как известно, у наших предпочтений обычно есть довольно объективные причины. И в случае социологии ситуация не является исключением — каждый из нас предпочитает то, что (как ему кажется) он лучше знает, и с недоверием относится к тому, чего не знает или знает хуже.

Само по себе противопоставление «смыслов» и «чисел» (что важнее и/или предпочтительнее с точки зрения какой-либо истины), как мне кажется, смысла не имеет.

¹⁵ См., например, Гилберт Дж. Н., Малкей М. Открывая ящик Пандоры. Социологический анализ высказываний ученых. — М.: Прогресс, 1987. — 268 с.

«Смыслы» (то есть содержательные ответы на вопросы) являются сущностью науки, в то время как любые числа или их отсутствие — суть ее инструмента. Другое дело, что вполне возможно, например, обсуждать «степень необходимости» присутствия чисел для получения лучших содержательных результатов — вот здесь и начинаются «культуры».

Если присмотреться, пускай не к социологическим «школам», то, по крайней мере, к «традициям» в отечественной социологии (обычно имеющим географическую привязку), достаточно несложно обнаружить отличия. Так, в одном месте акцентируют внимание на теоретических разысканиях, в другом — не отходят далеко от психологических по сути методик, в третьем — отрицают значимость качественных методов исследования и т.д. Подобные различия легко объясняются тем, представителями каких дисциплин были те, кто оказался первыми энтузиастами социологии — философы, психологи, историки, математики и т.д. В некотором смысле, «основав традицию», подкрепленную высокими академическими статусами, они задали направление для своих последователей.

Впрочем, такая ситуация не нова и отнюдь не удивительна, как для социогуманитарных дисциплин вообще, так и для отечественной социологии в частности. Так, например, если европейская социология возникла, условно говоря, из философии и политэкономии (О.Конт, Г.Спенсер, К.Маркс, М.Вебер, Э.Дюркгейм), то отечественная — скорее, из истории (М.Драгоманов, М.Грушевский). Если классическая европейская социология стремилась создать универсальную теорию для всего человеческого общества, то украинская — осмыслить национальные культурные и политические проблемы.

Можно также вспомнить и еще более хрестоматийный пример: проблемная ориентация американской социоло-

гии vs предметная ориентация социологии европейской — различие, обусловленное условиями формирования социологии. Или ситуация с существованием целого ряда различных дисциплин, изучающих культуру, по сути, не отличающихся между собой: как утверждает Л.Ионин в своем учебнике по социологии культуры¹⁶, эта ситуация была и остается обусловленной статусными стратегиями конкретных исследователей и коллективов, а отнюдь не некой «логикой развития науки».

Поэтому сам факт существования многих социологических культур в отечественной социологии не должен вызывать удивления. Равно как не должны вызывать удивления и моменты, связанные с тем, что эти культуры не просто сосуществуют, но, говоря словами П.Бурдьё, конкурируют между собой в рамках одного академического поля, борясь за легитимное видение того, чем является социология, а чем не является, а их представители — за монополию на научную компетентность¹⁷.

К сожалению, логика существования конкуренции, в том числе и научной, не такова, что желающий в ней победить обязан стремиться к совершенству в своем деле. Чаще используется стратегия объявления несерьезным занятием (не наукой) того, чем занимается тот, кто может претендовать на «мою» статусную позицию. А за фразами вроде «качественные методы — это ерунда», «цифры ничего не показывают или показывают что угодно», «о чем можно говорить, если не использовать таких-то индексов

¹⁶ Ионин Л.Г. Социология культуры. — М.: Логос, 1996. — 280 с.

¹⁷ Бурдьё П. Поле науки [Электронный ресурс] // Социологическое пространство Пьера Бурдьё — Режим доступа: http://www.zipsites.ru/books/burde_pole_nauki/

или коэффициентов» и т.п. стоит незнание и нежелание использовать того, чего не знаешь — вполне логичная экономия мышления, которую, как ни жаль, можно себе позволить. Обидно, что академическая и образовательная системы такую ситуацию допускают и воспроизводят, «выпуская в свет» столь же ограниченных и самоуверенных последователей «творцов традиций».

Все-таки хотелось бы, чтобы в «многообразии социологических культур» по возможности преодолевалась изначальная ограниченность каждой из них. При этом речь не идет о создании единой социологической культуры как унифицированных форм деятельности или единой социологической теории (что, на мой взгляд, просто невозможно). Речь идет, скорее, об их взаимодействии, которое является серьезным ресурсом для научного творчества. Тогда — в «диалоге культур», как принято говорить — будет меньше шансов, что окажутся справедливыми слова П.Штомпки: *«Случается, их слава строится только на простом факте, что никто не понимает их путаную прозу и извилистое мышление, однако не хочет в этом признаться даже себе, поэтому и придумывает: «в их словах что-то есть»*¹⁸.

¹⁸ Штомпка П. «Много социологий для одного мира // Социологические исследования. — 1991. — С. 21.

Олександра Ненько
аспірантка Київського національного
університету ім. Т.Г.Шевченка

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ЧИСЛА І СМИСЛИ

Традиція соціології ввібрала в себе погляди та правила природничих наук та більш молодих “наук про дух”, як їх колись позначив В.Дільтей на протилежність наукам про природу. Таким чином, те, що скривається за уявленнями про соціологічну культуру, загалом спирається на правила, норми, сценарії обчислення соціальних феноменів та інтерпретації їх смислів. Не зважаючи на інституційні домагання науки “соціологія” виважено обґрунтувати свою методологію, в ній поки що існують неподолані слабкі сторони. Головна пастка пояснення соціальних феноменів методами «числа» та «сенсу» — розбіжність між природою цих мірил, відповідними дослідницькими орієнтаціями та самими очікуваними результатами, що претендують на істинність. Сутність числа є надкон’юнктивною, як сказав би К.Манхейм, тобто воно є абстрагованим від простору досвіду соціальних взаємин, очищеним від конкретики. Тому оперування числами передбачає позицію поза досліджуваною спільнотою, що веде до відмови дослідника від багатоманітності свого соціального досвіду. Та чи насправді можлива така позиція для соціального дослідника? Сенси, включені в кон’юнктивний контекст — занурені в природу соціальної взаємодії і спаяності та використовуються дослідником, що свідомо займає контекстну позицію. Та при цьому завжди є небезпека не вийти за межі безпосередньо досліджуваного, загубитися в деталях.

За частковостями — сенсами та числами — мудрим задумом драконової голови схована дійсна проблема — проблема істинного пізнання та поняття “реальності”. На дум-

ку С.Жижека, “реальне” втікає від людської думки, дослідник може створити тільки образ того, що розуміє як реальне, спираючись на певний символічний порядок. Реальне як таке невловиме, але проглядає крізь символічні ансамблі. Реальне існує як положення речей та впливає на знаковий горизонт дослідника, який потім формує свій образ «реальності», тобто замкненої знакової тотальності. Таким чином, соціологи, спираючись на числа та сенси, неодмінно творять різні образи “реальності”, які самого реального повністю ніколи не торкаються. При цьому такі репрезентації залежать від символічного порядку, з яким ідентифікують себе вчені. Сенси і числа — це інтеграл для розуміння соціального, яке насправді є плинним та мінливим.

Постанова питання про межі дії сенсів та чисел відсилає до пошуку позиції в більш-менш очевидній дихотомії — сингулярності чи множинності істини і “правдивого” та “довірливого” способу її пізнання. Особисто я, схилиюся до другої позиції. Саме множинні прочитання реальності, перетин символічних порядків її представлення дають шанс не забувати про обмеженість інструментів її пізнання, а також наблизитись до невловимої багатомірності соціальної реальності.

Для поєднання двох інструментів, двох точок зору та для отримання системних наслідків з перехрещення двох ступенів абстракції — числової та смислової, надконтекстуалізації та контекстного узагальнення, — потрібно не стільки замислюватися над розрізненнями, скільки над синтезом. Але до чого призводить зазвичай синтез цих двох перспектив? У сфері профанацій, близьких до науки за формою, не за глибиною проникнення, він виродився в такі течії, як «універсологія». У академічному дискурсі синтез наразі постулюється через поняття “мультидисциплінарних досліджень”, але плідне поєднання перспектив в таких до-

слідження є скоріше випадковістю, ніж контрольованою закономірністю. В благій меті дійти «повноцінної» картини реальності головним питанням, як на мене, стає фундамент *суб'єктивної позиції* вченого та його дослідницької орієнтації. Що може з цього приводу сказати більшість як вітчизняних, так і західних вчених, яка виросла на науковому етосі «парадигм»? Попри усі змоги перейти від виокремлення “числа” та “смислу” до синтезу багатозначних просторів, відійти від цих розрізень вчений немає ніякого шансу, якщо академічний дискурс продовжує пошук істини в суперечках про терміни та переваги методологій. Застережливим діагнозом також є релятивістська загубленість серед чисел і смислів, втрата щастя від трансцендентального відчуття об'єднаності та узгодженості “реальності”. Радикальні образи розщепленого чи втраченого суб'єкту, зокрема лаканіанські, взагалі можуть викликати невпевненість у будь-яких спробах авторської позиції, претензії на бачення та судження. Проте без вибуху суб'єктної творчості соціологічна наука не може просуватися далі.

Я впевнена, що для вибудовування соціологічної культури вченого кожна окрема особистість знаходить свій варіант формоутворення. Проблема знаходження суб'єктивної позиції соціального вченого також тягнеться у дискусії між числом та сенсом, позитивізмом і конструктивізмом, інколи даючи авторські сплески типу веберівського, але ніколи не вирішується. Відволікаючись від дискурсу “між”, я би хотіла поміркувати над можливістю вченому бути “над” та “поруч” із числом та сенсом, які, на мій погляд, неможливо розривати, якщо дійсно прагнути осягнути справжній перебіг соціального життя. Для створення образу “реальності”, що міг би зазіхати на інновацію та синкретику, досліднику потрібна рефлексивна та відсторонена позиція. Надалі мова піде про принцип, який я особисто вважаю

ресурсом формування суб'єктивної позиції сприйняття, оцінки та мислення, а саме “іронічний принцип”.

Іронія відома за часів Сократа, який за її допомогою намагався «народжувати думку» в інших мислителів, тобто виводити її за межі утроби граничного бачення, як світоглядного, так і ранньо-наукового. Багато дослідників відзначали в іронії лише потенціал деструкції, не помічаючи того світла, який вона народжує, виводячи з печери стереотипу. Іронічний принцип також дискредетований печальним клоуном постмодернізму, що гойдає усю будівлю цінностей та правил на своїх релятивістських гойдалках. Назвемо кілька важливих характеристик іронії, що все ж таки доводять її позитивне значення як суб'єктивного принципу творчості: розширена перспектива оцінювальної позиції, незвичайне поєднання значеннєвих контекстів, підглядання парадоксів, вихід за межі стереотипізованих правил. Не зважаючи на доволі плідні світоглядні можливості, займанню свідомої “іронічної” позиції (наприклад, тимчасовому) надається занадто мало значення в наукових колах. При цьому в “серйозному” дискурсі наукового суб'єкту завжди присутні ідейні розрізнення, подібно до того, як розвитку науки до сих пір був (і є?) притаманний індивідуалізм, методологічний націоналізм та інші диспозитивні шори. Істина ж соціальних стосунків виявляє себе в нелінійних протиріччях, що не співпадають з чіткістю смислових опозицій чи метричних шкал. Іронічний принцип може надати соціальному вченому чи науковому колективу змогу подолання обмежень — від епістемологічних до особистих — та розвитку позитивної програми, прививаючи певний синтезуючий принцип власній культурі дослідження.

Деякими рисами іронія схожа з такими загальноновизначеними операціями теоретизування, як фальсифікація теорії К.Поппера. Проте фальсифікація є переважно *процедурою*

вдалого теоретизування, тоді як іронічний принцип є способом формування суб'єктивного ставлення та позиції. Фальсифікаційний потенціал іронічного принципу проявляється у тому, що для такого бачення суб'єкт повинен припустити існування певних вад чи то прихованих протиріч в науковій побудові. Для цього іроніст повинен зайняти щодо об'єкту іронії таку дискурсивну позицію, яка спирається на етичний чи естетичний принцип, що виходить за рамки обмежень “академічного дискурсу”. Соціальний вчений може спиратися на символічний порядок особистого інтегрального світогляду, ширшого за суто академічні правила, та виявляти смішні та недолугі елементи в певній науковій «реальності». Таким чином, іронія, хоча і залишає вченого в межах символічного порядку, переводить його на більш абстрактний і тому вільніший від «ужиткових» наукових викривлень рівень.

Для ілюстрації розвитку суб'єктивного усвідомлення вченого, який знаходиться в іронічній позиції, наведу декілька прикладів з точки зору міждисциплінарної дискурсивної перспективи. Соціальне формування «Я» вченого проходить шлях називання себе, омовлення образу «себе». Багатоманітність мов, тобто допуск іронічної мови в сферу мов формально наукових, по суті дозволяє збагатити мислення дослідника та як наслідок — його образ реальності. За Ж.Лаканом, розвиток «Я» потребує дзеркальної стадії, а формування вдалих символічних конструкцій залежить від самопізнання себе як відірваного від тіла матері. Аналогічно діє іронія, надаючи платформу для відривання від тіла парадигмальної матері та впізнання себе у дзеркалі влучного та дотепного асоціативного ряду.

Наступною важливою позицією є розгляд іронічного принципу саме як діалогу, поза традицією іроністів-індивідуалістів. Вихід за стереотипні рамки, узагальнена перспек-

тива дозволяють саме діалог чисел та смислів, діалог у підвищеній напрузі та увазі до аргументації іншого. В такому діалозі ярко та метафорично, і водночас цілісно по формі, можна дійти меж індивідуального соціологічного усвідомлення та прийти до незвичних надіндивідуальних поєднань позицій. Іронія — це не шлях до екстракції неділимих атомів знання, що не підлягають критиці. Навпаки, в полі іронії суб'єкти пізнання усвідомлюють, що таких одиниць немає і відзначають значимість конвенцій та правил, без яких неможливе символічне конституювання реальності. Іронія — це діалог з межами наукового світогляду, зокрема, числами та смислами соціологічної культури.

Окрема думка прокладає собі шлях від розгляду виміру іронічного діалогу позицій до феноменології іронічної взаємодії. Іронічний ритуал гуртує спільноту у новому емоційному та когнітивному русі — не зашкарублї академічної комунікації, почепленої за гачки регламенту, як відірваний від землі Антей, а у потоку життя, яке так часто залишають поза увагою в «серйозному» дискурсі. Іронія — це не війна всіх проти всіх і не прихована за маскою дипломатії конкуренція, а відкрита боротьба думки та емоції членів спільноти, причому боротьба, яка має більше потенціалу у залученні тих, хто звикли відмовчуватися. Перевірка на життєвість наукового голосу вдається іронії набагато краще, ніж академічному дискурсу, в якому вибудовано лазівки ефемерних наукоподібних словес. Емоційно іронії властивий значно більший ступінь залучення особистості у взаємодію: хоча при створенні іронічних суджень особистість і спирається на певні позаособистісні символічні утворення, типу цінностей, стереотипів, але при цьому неможливо уявити людину, яка б іронізувала від імені «Академії наук» чи «спиралась на Т.Парсонса». Іронія завжди пронизана особистісною рецепцією, що спирається-

ся на синтетичний життєвий досвід. Можна з легкістю провести делегітимізацію сталих наукових утворень, що тягнуть за собою також і тягар застарілостей, наприклад, в плані апеляції до «базових соціологічних течій», вказавши на їх феноменологічні засади. Знову ж таки звертання до таких засад не є деструкцією наукового механізму, але поверненням в рівняння світогляду дослідника кинutoї змінної. Іронія може повернути усвідомлення того, що як серед науковців є особистісні відносини, так і в великих класифікаціях є замовчування протиріч та взаємних переходів між одиницями угруповань — числами та сенсами.

Очевидно, що наведені характеристики та виміри дії іронічного принципу можуть бути продовжені та розширені. Найголовніше, що я хотіла показати в даному есе, що іронічний принцип є тим формоутворюючим імпульсом, якого так інколи не вистачає молодим (а іноді і шановним) вченим, що опинилися в парадигмальних ямах числа та сенсу. Шлях до суті соціального через абстрагування та процедурність, відвернені від ейфорії цілісності, не призводить до життєвої гри створюваного образу «реальності». В контексті цього одвічного ризику соціальних наук одним з допоміжних для розбудови соціологічної культури вченого може бути саме іронічний принцип.

Лілія Овчиннікова

*аспірантка кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ЧИСЛА І СМИСЛИ

Перед соціологами-сучасниками або класиками завжди поставала проблема правдивості чи то достовірності, використовуючи наукову лексику, соціологічного знання. Звідси

актуалізується і питання стосовно соціологічної культури, доцільності використання чисел, статистичних даних, та, найголовніше, питання інтерпретації смислів, або (редукуючи всю наукову лексику лише до двох слів) — хто та як?

Ця проблема, насамперед, пов'язана з тим, що соціальна реальність не опирається хибному знанню на відміну від природничих наук, де згідно Евклідової геометрії паралельні лінії не перетинаються (хоча геометрія Лобачевського може довести зворотне). В соціальних науках є важливим авторитет та його авторитетні доводи (навіть хибні). Фатальність лише в тому, що соціальні науки, особливо соціологія, через своє знання щодо соціальної реальності має надзвичайно високий рівень відповідальності перед тією ж соціальною реальністю та її акторами. Чи здатні українські соціологи нести такий тягар, брати відповідальність й не потрапити до пастки Уільяма Томаса¹⁹?

В своїй статті В.В.Танчер авторитетно стверджує, що українська соціологія не лише інституціоналізувалась як наука, але й «стала невід'ємною частиною політичного життя, функціонування суспільного організму, соціокультурних подій, повсякденного вибору людей»²⁰. Проте, як професійні соціологи, які мають бути об'єктивними й дещо виключеними із досліджуваного об'єкту, давайте хірургічно (жорстко) поглянемо на соціальну реальність соціології: існує соціологічна освіта, готують фахових соціологів, роз-

¹⁹ У.Томас — американський соціолог та соціальний психолог, що ввів відому теорему (теорема Томаса): «Якщо ситуація визначається як реальна, вона реальна за своїми наслідками».

²⁰ Танчер В.В. Сучасна соціологічна теорія: здобутки, тенденції, проблеми / В.В.Танчер // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. — 2009. — №15. — С.13.

вивається мережа дослідницьких організацій. Проте, до кого звертаються за інтерпретацією соціального життя пересічні громадяни? До політичних коментаторів, знаних суспільних діячів, співаків та спортсменів. Де ж тоді місце професійного українського соціолога? А місце невизначене як на рівні українського суспільства, так і на глобальному рівні. Показово, що М.Буравий, віце-президент Міжнародної соціологічної асоціації, аналізуючи стан соціології на сьогодні, виокремлює дві групи соціологів — домінуючу школу США та країн «багатої глобальної соціологічної Півночі», та групу «бідної глобальної соціологічної Півночі», до якої входять Індія, Китай, Бразилія, Росія²¹. В жодній з цих груп України, як бачимо, не має.

У чому криється проблема?

Я виношу на розгляд три наступні дискусійні складові української соціології та соціологічної культури:

√ Скомпроментована соціологічна наука (особливо під час політичних виборів);

√ Контейнерний характер розвитку соціологічних шкіл України;

√ Низький рівень розвитку професійних молодих соціологів.

Скомпроментована наука

В традиції наукового есе існує послідовність аргументації проблематики, що свідчить про конструктивний підхід автора та його наукову культуру, тож соціологічний компромат я пропоную розглянути, також, послідовно й ретельно.

По-перше, в умовах гострих соціально-політичних протистоянь соціологи балансують на лезові ножа. Адже з

²¹ Черниш Н.Й. Ускладнення невизначеності соціологіїв добу глобалізації / Н.Й.Черниш // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. — 2009. — №15. — С.27.

одного боку, соціологія має виконувати функцію приращення нового знання стосовно актуальної соціальної реальності, сприяти духовній емансипації та розвитку громадянського суспільства. З іншого, вона є вдалим інструментом політичної маніпуляції з метою збереження та відтворення існуючої системи влади. Нажаль, попит на українську соціологію зводиться до політичних рейтингів, в той час як такі важливі аспекти професійної соціологічної діяльності, як раціональна обґрунтованість та оцінка результатів соціальних проєктів, майже не використовуються владою та державою. Проте соціологічний критицизм, що викриває проблеми соціуму та влади, є заставою як успішної соціальної політики, так і важливим елементом соціологічної культури.

По-друге, соціологи знаходяться в надзвичайно цікавій ситуації через те, що, як і інші гуманітарії, вони не роблять наукових відкриттів, на відміну від технічних наук. Здобуті нові знання соціологів для пересічних громадян виглядають як звичні факти їх повсякденності завдяки здоровому глузду, що має силу пояснити *ВСЕ* та всіх. (Згадаймо хоча б два відомі російські прислів'я — «на расстоянии любовь крепнет» та «с глаз долой из сердца вон»). Важку долю соціологічного знання добре ілюструють витяги з роботи П. Лазерсфельда щодо очікувань стосовно солдат²². Здається очевидним, що саме рядові білі солдати більше прагнули стати унтер-офіцерами ніж рядові-негри, адже останні мають значно менше честолюбства. Або солдати з Півдня краще витримують жару ніж солдати з Півночі. Проте результати дослідження свідчать про зво-

²² Відоме соціологічне дослідження «Американський солдат», проведене С. Стауффером у 1949 році.

ротню ситуацію з неграми, тож здоровий глузд грає в ігри із соціологією. Звичайно, вона (соціологія) продукує імовірне знання: її прогнози та оцінки можуть відповідати реальності з імовірністю в 70-80%, однак це вже більше, ніж імовірність зустріти динозавра (я його або зустріну, або – ні, імовірність 50/50%).

По-третє. Імідж соціології безпосередньо пов'язаний із соціологічною культурою та двома її компонентами – числами та смислами. Щодо чисел, то тут постає питання наскільки вдало, наскільки професійно чи раціонально обгрунтовано використовує їх соціолог. Так, в моїй пам'яті закарбувалися слова Є.І.Головахи стосовно моменту, коли саме людина із соціологічною освітою стає соціологом – цей момент настає, коли в неї з'являються статті із вмілим використанням статистичних даних справжнього соціологічного дослідження.

Проте «голі» цифри можуть і редукувати соціальну реальність, тому важливим постає питання інтерпретації смислів (наративів, символічних дій, міфологем, символів, дискурсів та інш.) явищ суспільного життя. Дж.Александр наголошує на активній ролі соціального аналітика у відображенні суспільних процесів. Яскравий послідовник структурно-функціонального аналізу, Дж.Александр, використовуючи досягнення герменевтики, неомарксизму, постструктуралізму, розробляє так звану «культуральну соціологію», яка поєднує об'єктивістський аналіз із розглядом соціально-детермінованого формування суб'єктивних смислів, що визначають напрям суспільного життя²³.

²³ Танчер В.В. Сучасна соціологічна теорія: здобутки, тенденції, проблеми / В.В.Танчер // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2009. – №15. – С.14.

Тож ми повернулися до питань — хто? І - як саме? Важливим є не тільки як соціологи інтерпретують дані (числа або смисли), а те, які смисли закладають в суспільну взаємодію соціальні актори, що *вони* вбачають у соціальній реальності і як ми, соціологи, на це відповідаємо. Американський дослідник робить неймовірний та надзвичайно сильний виклик усій соціологічній спільноті: «якщо світ ґрунтується на колективному розумінні його — то **зміна** (виділено мною, Л.О.) світу, завжди включає, значною мірою, зміну цього розуміння²⁴». Тож, культуральна соціологія чи соціологічна культура? Чи є вони синонімами? На мою думку, дані поняття пов'язані тенбруківським «безшовним з'єднанням²⁵», - вони не можуть один без одного, і вони є одним єдиним.

Давайте запитаво як хірург хірурга — чи здатні ми, соціологи, чи здатні ми, українські соціологи, брати на себе таку відповідальність, брати її **осмислено**, брати її, усвідомлюючи, на що ми йдемо?

Я не вважаю це пафосним закликанням, бо маю досить вагомих аргумент — реальний приклад соціальної дії соціолога. Олена Фудорова, асистент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Херсонського державного університету, займається проблематикою освіти серед таких специфічних груп як інваліди. Проте від теоретичної розробки даної теми, соціолог спромоглася зрушити з мерт-

²⁴ Alexander J. The Meanings of Social Life: On the Orgines of Cultural Sociology. - p.193.

²⁵ Ф.Тенбрук, німецький філософ, описуючи соціальне життя, наголошує, що «соціальна» та «культурна» частини суспільного життя є невід'ємними та нерозривними, що сполучені «безшовним з'єднанням».

вої точки соціальну роботу відносно дітей, що мають вади зору, тобто сліпі. Сліпі діти. Вона взяла на себе відповідальність як на соціальному рівні, так і на особистісному — адже в разі провалу саме вона зостанеться з цими дітьми один на один²⁶.

Контейнерна соціологія

Контейнерний характер соціологічної науки проявляється на двох рівнях:

- На глобальному рівні;
- На рівні української соціологічної науки.

До кінця XX століття загальноприйнятним був досить жорсткий поділ наук як на сфери, так і на методи дослідження²⁷. Та на разі, набирає все більші оберти тенденція щодо подолання диференціації у соціальних науках, тенденція синтезу та інтеграції методів, підходів. Сюди можна віднести не лише вже відомі синтетичні теорії П.Бурд'є, П.Штомпки, А.Гідденса, Ю.Хабермаса, але й «старі», класичні парадигми (наприклад, конфліктна парадигма в роботах А.Турена) запозичують практики неомарксизму, функціоналізму, герменевтики, тощо.

Проте українська соціологія знаходиться поза цим рухом. Як зазначає Н.Й.Черниш, вітчизняна наука «залиша-

²⁶ О.М.Фудорова співпрацює з Українським товариством сліпих (УТОС) у місті Херсоні. Зустріч та знайомство з Оленою відбулося під час Осінньої Школи молодого соціолога 2010, організованого Волинським національним університетом та Соціологічною асоціацією України.

²⁷ І це є природним та логічним, адже саме завдяки такому розподілу викристалізуються окремі науки, як самостійні напрямки.

ється контейнерною теорією суспільства в національно-державних кордонах, всередині якої звернення до глобальних трансформацій є спорадичними...»,²⁸ дослідницька увага зосереджується на обмеженому колі проблем, відсутня активна полеміка з приводу глобальної соціології серед української соціологічної спільноти та присутні «архаїчні», контейнерні методи соціологічної освіти. Звичайно, в Україні є мережа дослідницьких центрів та організацій, проте вони дещо розрізнені, контейнеризовані один від одного через методологічні, ідеологічні, комерційні, тощо, причини.

Вихід з цієї кризи вбачається в наступному:

√ активний розвиток соціологічної взаємодії на рівні країни та залучення до співпраці іноземних фахівців;

√ використання новітніх західних методик дослідження та адаптація їх до вітчизняних соціокультурних умов;

√ висвітлення (публічність) професійної соціології для широкої аудиторії, тобто PR- діяльність;

√ залучення молодих соціологів (через майстер-класи, фокус-групи, школи) до продукування нового теоретичного знання, проектів та рішень соціальних питань та проблем.

Стосовно передостаннього пункту потрібно зауважити, що досить дивним є той факт, що PR-діяльність проходить поза соціологами: вони мало відомі українській спільноті, й досліджуючи її, (спільноту), відокремлені від неї, про що мова йшла у попередньому параграфі. Суть PR (public relations), як визначає С.Блек, полягає у встановленні двостороннього спілкування для виявлення загальних уявлень або інтересів, та досягнення взаєморозуміння, яке базується

²⁸ Черниш Н.Й. Ускладнення невизначеності соціологіїв добу глобалізації / Н.Й.Черниш // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства.* — 2009. — №15. — С.28.

на правді, знаннях та повній інформованості²⁹. Тож ми знову повертаємося до проблеми смислів, їх інтерпретації та комунікації соціологів із суспільством.

Що ж до останнього пункту, то прошу звернути вашу увагу, на наступний параграф.

Молода соціологія

Що ви знаєте про віпстерів?.. Добре. Тоді так – що ви знаєте про культурних експертів? Вони продукують ідеї, смисли, технології у науковій, технічній галузях, в архітектурі, дизайні, освіті, мистецтві, музиці та індустрії розваг. Це і є віпстери. Саме так визначає дану соціальну групу Річард Флорида, американський економіст та соціолог³⁰. Віпстери виступають агентами впливу, активними та заповзятими, що мають свої кампанії, чи є керівниками у творчих сферах та галузях нематеріального виробництва, на кшталт, моди та престижу³¹. Вони створюють творчі кластери з близьких за духом людей, займають будівлі із високими стелями, великими просторами, наприклад, покинуті заводи, фабрики, де є можливість в креативній обстановці працювати цілу добу. Це люди, які змінюють старий світ та створюють новий.

²⁹ Сэм Блэк. Паблик Рилейшнз: что это такое? / Сэм Блэк. – М.: Модино пресс, 1990. – с.13.

³⁰ Р.Флорида. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Ричард Флорида.- М.: Классика XXI, 2005. – 430 с.

³¹ Віпстерами є головний дизайнер дому Christian Dior – Джон Гальяно, відомий архітектор та партнер Міуччі Пради – Рем Колхас, засновник журналу Monocle та креативного агенства Winkreative – Тайлер Брюле // Elle. – Вересень. – 2010. – С.132.

Осіння школа молодого соціолога 2010 (яку ми вже згадували) явила собою гарний приклад соціологічних творчих кластерів, що мають всі шанси в недалекому майбутньому стати професійними віпстерами соціології. Адже під час школи в нас були всі можливості та умови віпстерів, щоб працювати в гарній атмосфері наукової творчості. Результатом такої діяльності стали дослідницькі проекти за тематикою консолідації українського суспільства, які оцінювали організатори Школи³².

Осіння школа молодого соціолога яскраво ілюструє, що:

- завдяки таким заходам, формуються творчі кластери;
- в умовах brainstorm такі кластери продукують нові знання, ідеї, проекти;
- маючи змогу безпосереднього спілкування із провідними фахівцями, учасники швидко вбирають та одразу використовують отриманий досвід;
- кожен з учасників таких кластерів та Школи в цілому має всі перспективи стати віпстером в соціологічній галузі.

Епілог

Гадаю, що в даній роботі я проілюструвала і логічно завершила кожную думку та ідею, як теоретично (викорис-

³² Прикладом творчого кластеру може служити дослідницька група «Павуки в банці», що розробила оригінальний і якісний проект, та зайняла перше місце у конкурсі. Всі проекти учасників школи будуть опубліковані на сайті Соціологічної асоціації України та у збірнику «Соціологія майбутнього», що видається кафедрою соціології ХНУ ім. В.Н.Каразіна.

тавши підходи, погляди західних та українських соціологів), так і практично (у вигляді досвіду Школи та невеликі PR-нариса щодо роботи своєї творчої групи). Моїм останнім словом на сьогодні буде теорема І.Гофмана:

«Спробуйте невірно визначити ситуацію і, будьте готовими, що вона визначить Вас³³».

*Максим Паращевін
старший науковий співробітник
Інституту соціології НАН України*

ЧИСЛА І СМИСЛИ: ЧИ ЗНАЙДУТЬ ВОНИ ОДИН ОДНОГО?

У філософії здавна ведеться суперечка між таборами матеріалістів та ідеалістів. І ця суперечка, мабуть, така ж стара як сама філософська думка. Схожі суперечки є й у соціології, і вони теж тривають чи не з часів появи соціології.

Однією з таких тривалих суперечок, якій не видно кінця, є суперечка між, так би мовити, “кількісниками” та “якісниками”. Причому суперечка ця є не менш запеклою, ніж у матеріалістів з ідеалістами. Тільки в останньому випадку сперечаються щодо первинності і вторинності, а в першому – чим краще, точніше, достовірніше ми можемо описати і пояснити соціальну реальність.

³³ Вахштайн В.С. Драматургическое действие Ирвинга Гофмана: два прочтения В.С.Вахштейн // Социологическое обозрение. Том 3. №4. 2003, стр. 112.

Коли з'ясувалися можливості застосування в соціології вимірювання, математико-статистичні методи почали розглядати ледь не як панацею, завдяки якій ми зможемо все зрозуміти, все вивести з темряви на світ. Коли ж з'ясувалися принципові обмеження вимірювання соціальних характеристик, відбулася, свого роду, психологічна реакція, коли числові підрахунки стали зневажати, звинувачуючи в надмірному спрощенні реальності.

Останнім часом дуже модно звинувачувати вимірювання соціальної реальності у всіляких гріхах. Як тут не згадати сюжет зі Старого Заповіту, коли цар Давид забажав провести обчислення своїх підданих. Бог оцінив такий вчинок як гріх, покаравши за це Ізраїль епідемією, яка закінчилася лише після того, як Давид вимолив прощення. Можливо, і в сучасному несприйнятті застосування в соціології вимірювання є відголосок цього біблійного сюжету?

І ось вже перевага віддається “розумінню”, тоді як математичне підтвердження стає ледь не ерессю. Проте з таким підходом пов'язані суттєві небезпеки. Логічні або інтуїтивні висновки, зроблені на обмеженій інформаційній базі, можуть бути абсолютно невірними, хоча й виглядатимуть як правильні. Тут хочеться навести цікаві спогади, які озвучив в одному інтерв'ю відомий кінорежисер Роман Балаян. Зокрема, він розповідав: “Учню відомого професора семіотики Юрія Лотмана дуже сподобався фільм “Польоти уві сні та наяву”, і він написав мені лист-розбір фільму. Читати це було неможливо, оскільки кожному кроку він знаходив своє пояснення. Наприклад, у фільмі є кадр, де головний герой біжить по полю до стогу сіна. А на ньому кросівки з червоною підошвою. Критик писав: “Це не просто підошви – це червоні підошви. Тому що у нього горить земля під ногами!”. А я згадую, як на

майданчику кричав на реквізитор: “Дурепа, ти що, не могла знайти взуття з нормальними підшвами?!”³⁴. Тобто насправді, ситуація виявилася дуже банальною – простий випадок, коли у костюмерів не знайшлося іншого підходящого взуття. А, не знаючи цього, аналітик “нагородив” навколо цього цілу пояснювальну схему.

Тож ігри зі смислами, не підкріплені достатньою фактологічною базою, часто створюють лише фіктивну реальність, яка існує тільки в головах дослідників. А от числа, отримані у масових опитуваннях, через накопичення статистичних даних, при всіх їхніх недоліках та обмеженості, як раз і є цією фактологічною базою.

Водночас не варто творити панегірики й кількісним підходам. Адже і з отримуваними соціологом числами треба бути надзвичайно обережним; числа так само можуть створювати фіктивну реальність, якщо їх застосовувати до опису того, що вони насправді не вимірюють, а надто тоді, коли їх намагаються використовувати для обґрунтування вже сформованого переконання. І тоді складається ситуація, коли “якщо факти не відповідають теорії, тим гірше для фактів”.

Соціологічна культура має бути культурою адекватної, обережної, завжди критичної (перш за все стосовно власних думок та висновків) роботи із числами, що ми їх отримуємо чи то із масових опитувань, чи то із статистичних спостережень, чи то із узагальнення історичних даних. Інакше наша робота з числами може перетворитися на різновид нумерології, коли через різноманітні маніпуляції з ними можна знайти і довести що завгодно. Як дотепно відмітив один англійський вчений (хоча і щодо дещо

³⁴ <http://www.facts.kiev.ua/archive/2004-05-20/21353/index.html>

іншого питання), “набравшись трохи терпіння, в розмірах будь-якої будівлі можна знайти цифровий еквівалент відстані від Лондона до Каїра, або середньої ваги дорослої особини морського окуня”³⁵. Тому цифрові, математико-статистичні методи є лише *допоміжним*, але аж ніяк не основним інструментом аналізу даних.

Проблема полягає не у кількісних методах як таких, а в намаганнях абсолютизації цих методів та одержаних результатів. Здавалося б, в принципі всі знають і розуміють, що вимірювання та статистичні підрахунки мають свої недоліки та обмеження. Але коли доходить справа до практики, про ці обмеження та недоліки “забувають”, чи то випадково, чи то навмисно. Забувається, що отримані в тому чи іншому дослідженні числові закономірності самі по собі не несуть смислу; смисл їм приписує дослідник.

Хоча неврахування обмежень інтерпретації кількісних даних є цілком зрозумілим з практичної точки зору. Адже соціологи переважно проводять дослідження не для власної цікавості, а на зовнішнє замовлення. А замовник хоче отримати за свої гроші чітку відповідь, а не розмірковування щодо міри ймовірності якоїсь події. Тож і соціологу легше давати чітку та однозначну відповідь, ніж пояснювати замовнику, що “все буде мабуть десь так, але з похибкою X при довірчому інтервалі Y ”, що не все можна виміряти, а те, що ми вимірюємо, є певною обмеженою, спрощеною моделлю, яка не враховує багато моментів.

Враховуючи обмеженість як кількісних, так і якісних методів, в ідеалі всі дослідження (чи то маркетингові, чи то соціологічні) мають проводитися як дослідження комп-

³⁵ Образцов П. Азбука шамбалоидов / П.Образцов. — М. : Яуза, Пресскон, 2005. — С.52—53.

лексні. Будь-який соціальний предмет має досліджуватися з максимальної кількості боків, що потребує застосування і кількісних, і якісних методів. Необхідні і масове опитування, і глибинні інтерв'ю, і фокус-групи, і експертні опитування, і аналіз документів. Одні методи мають доповнювати інші. І тоді шанс у чисел та смислів зустрітися стає значно більшим. Проте така комплексність часто є неможливою з міркувань фінансових витрат і витрат часу, а також з міркувань потреб і цілей замовника. Адже замовник може ставити перед собою дуже вузькі і конкретні цілі (для досягнення яких комплексність може бути навіть зайвою).

Основною метою соціолога має бути пошук саме смислів, але обов'язково з гарною фактологічною базою, з якої ці смисли “народжуються”. І такий пошук не має бути самоціллю: смисли шукаються не заради них самих, а заради вирішення конкретних завдань. Пошук смислів не має перетворюватися на ігри зі смислами. Соціологічна ж культура має полягати, зокрема, в розумінні небезпеки ігор як із числами, так і зі смислами.

Евгенія Прохоренко

*доцент кафедри соціології Одеського
національного університета ім. І.І.Мечникова*

МНОГОГРАННОСТЬ ФЕНОМЕНА СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

*«Установившейся системы социологии до сих пор нет:
сколько социологов — столько и социологий»
(П.Сорокин)*

Как отмечает в своём обращении к социологическому сообществу Э.Гидденс, в мире происходит движение к возрождению социологического воображения. Необходи-

мость также и возрождения культуры социологического мышления, которое было у истоков социологии, связано с невероятным падением интереса к социологии в современном мире. Современным социологам остаётся только ностальгически вспоминать о том времени, когда социологи были властителями дум и имели возможности влиять на происходящее, а социология обладала статусом «королевы наук» по иерархии наук О.Конта.

Происхождение термина “социологическая культура” непосредственно связано с интеллектуальной деятельностью, и как по этому поводу писал П.Сорокин, “культурный” означает, прежде всего, сосредоточение на значениях, ценностях и нормах. В системе социологии он выделил «четыре главных отдела»: общее учение об обществе, социальная механика, социальная генетика и социальная политика. Но, на мой взгляд, на современном этапе развития социологической науки, к сорокинской системе социологии необходимо добавить пятый «главный отдел» – социологическую культуру. Ведь социологическая культура общества является той социальной реальностью, которая включает личностную (субъективную) и институциональную (объективную) составляющие человеческой жизнедеятельности. Важный аспект проблемы социологической культуры – это способность делать адекватную социологическую интерпретацию, пользоваться процедурами понимания и объяснения в социологическом исследовании; обоснованно использовать ту либо иную социологическую парадигму для изучения социальных феноменов, а также поиск соответствующих исследовательских процедур.

Совершенно очевидно, что социология осуществляет концентрированное продвижение вперед комплексного понимания социального мира и тем самым создает этот мир в его различных формах и вариантах, показывает новые

логические “связки”, обладающие устойчивостью и повторяемостью. Постепенно социология находит пути к диалогу с обществом, формируя свою социологическую культуру.

Многогранность феномена социологической культуры проявляется в многообразии характеристик и форм её проявления — можно говорить о советской социологической культуре и западной социологической культуре, о социологической культуре различных социально-профессиональных групп, национальных особенностях социологической культуры и пр.

Социологическая культура — вроде бы самоочевидное понятие, но ускользающее от точных дефиниций. Под социологической культурой я предлагаю понимать **качество** научно-исследовательской и научно-педагогической деятельности. Не **для чего** работают социологи, а **как** они это делают. Социологическая культура — это методологический профессионализм. При этом под методологией понимается определённая метатеория, превращённая в инструмент познания. Элементарная социологическая культура означает признание плюрализма интересов, ценностей, готовность к взаимодействию, ориентация на высокие нравственные ценности (кодекс профессиональной этики). Учёные с высокой социологической культурой демонстрируют интеллектуальную компетентность, в частности в виде владения адекватным языком интерпретации социальной проблемы, глубиной и аргументированностью интерпретации социологических данных, точностью формулировок и пр.

Олександр Резнік
старший науковий співробітник
Інституту соціології НАН України

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ЧИСЛА І СМИСЛИ

Тема, яка запропонована до розгляду, на перший погляд, наштовхує на традиційну дилему соціології – вибір з двох методологічних альтернатив: соціальної фізики, яка зорієнтована на осягнення об'єктивної реальності шляхом вимірювання (числа), та соціальної феноменології, яка спрямована на реєстрування та декодування смислів, що їх продукують суб'єкти дії. Однак хотілося б звернути увагу на соціологічну культуру інтерпретації емпіричних даних. Треба визнати, що існує проблема, коли, при абсолютній квантифікації певного явища часто втрачаються смисли предмету дослідження, та, відповідно, аналізуючи смисли, забувають про вимірювання соціальних феноменів. Існує небезпека, що смисли замість *знання* про суспільство можуть дати лише *відчуття знання* про суспільство.

Перше, на що хочеться звернути увагу, це проблема формування інструментарію дослідження. Намагаючись операціоналізувати соціальні феномени у показники, дослідники мимоволі забувають “відпрацювати” анкету, в результаті цього продукується спотворена соціологічна інформація. Як наголошувала Наталія Вікторівна Паніна у своєму підручнику “Технологія соціологічного дослідження”, робота над інструментарієм повинна зводитися до трьох основних правил: 1) анкета повинна “влежатися” перед остаточною друком; 2) перевірка анкети має бути здійснена власноруч шляхом довільних інтерв'ю знайомих чи родичів; 3) неформальна експертиза анкети має бути проведена колегами. Останнім часом дуже рідко проводяться пілотажні дослідження для перевірки наявних кодифікаторів питання чи формалізації відкритих питань. Адже пробні опитування

дають змогу уникнути різних методичних проблем, зокрема, неповноти множинності варіантів відповідей, порушення одношеренговості тощо. Як свідчить особистий досвід, саме тут закладається найбільша помилка, коли в запитання анкети вкладається смисл, який часто зрозумілий лише соціологу. Як наслідок, невизначеність і помилкова операціоналізація поняття зумовлює неадекватність показників та призводить до суперечливих тлумачень. Запитання на кшталт “Як Ви ставитесь до глобалізації?” викликає непорозуміння не тільки серед людей похилого віку, але й серед інших категорій населення. Оцінювання населенням таких складних процесів потім спекулятивно подають як сформовану громадську думку, що не відповідає дійсності. Добре, якщо на подібні запитання в результаті отримується велика частка відсотків відповідей “Важко сказати”, що дає підстави про непоінформованість респондентів. У цьому випадку пілотажне опитування з відкритими запитаннями дало б змогу перевірити компетентність населення щодо певних соціальних проблем.

Іншою проблемою соціологічної культури є інтерпретація соціологом уже готових даних. Помилкова чи тенденційна інтерпретація даних призводить до відтворення хибних знань. Йдеться не лише про типову ситуацію зі “стаканом з водою”. Часто інтерпретація одномірних розподілів призводить до чудернацьких висновків, хоча числа свідчать про інше. Цьому сприяють як ідеологічна ангажованість соціолога, так і подеколи моральна-етичні переконання. Однак найсумніше є те, що примітивна інтерпретація двомірних розподілів приводить не лише до суперечливих висновків, але й знижує статус соціології як науки. Навички грамотно пояснити соціальну реальність на основі емпіричних даних приходять лише з досвідом. Без досвіду переважає описовість та проста соціографія. У цьому випадку варто засвоювати складні методи статис-

тичного аналізу, наприклад, регресійний аналіз, який принаймні коректно може виявити залежності серед множинності чинників. Слід також звертати увагу на коефіцієнт детермінації (RI) у запропонованих моделях, оскільки, зазвичай, проведений регресійний аналіз може пояснити мізерну частку впливу всіх предикторів моделі на дисперсію залежної змінної. Звичайно, це приземляє дослідника, який завдяки теоретичному аналізу зумів сформулювати дуже симпатичну концептуальну модель, однак верифікація цього конструкту показала, що концепція є неповною або взагалі хибною. З іншого боку, саме таке самовизнання помилковості власних гіпотез повинно заохочуватися соціологічним співтовариством.

У методологічному плані вивчення певних залежностей потребує порівняльних або моніторингових досліджень, оскільки їхню усталеність і відтворюваність можна зафіксувати лише за умови спостереження ефекту тривалих тенденцій поведінки чи настанов окремих угруповань, які регулярно потрапляють до вибіркової сукупності. Тобто здійснюючи повторні дослідження соціальних змін, можна спостерігати ефект соціальних зрушень у певному напрямі незалежно від зміни думок, настроїв та поведінки кожної окремої людини, яка потрапила до вибіркової сукупності. Лише за таких умов можна констатувати певні залежності.

І, нарешті, хотілося б звернути увагу на проблему так званої «кабінетної соціології». Зосередившись на попередньому вивченні об'єкту дослідження, соціолог занурюється у наукову літературу. Це, звичайно, є привальним кроком. Однак, соціальні феномени потрібно спостерігати ледве не в буквальному смислі, оскільки безпосереднє знайомство з явищем розширює обізнаність, яка дає змогу по іншому глянути на соціальну проблему. Це також допомагає при формуванні інструментарію дослідження, сприяє коректній інтерпретації.

Катерина Тягло
аспірантка Інституту соціології НАН України

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ОСМИСЛЮЮЧИ ЦИФРИ І ЗНАЧЕННЯ

Що передусім спадає на думку, коли ми чуємо фразу «соціологічна культура»? Скоріше за все, якісь внутрішньо-корпоративні зразки, етичні норми, моделі взаємодії, далекі від повсякденності, а тому — і від життєвих реалій. Так склалося, що у нашому мовленні слово “культура” переважно вживається без додаткових епітетів. Так, більш вірогідно почути про “культуру поведінки” або “культуру мовлення”, але навряд чи комусь спаде на думку всерйоз обговорювати проблему, наприклад, інженерної культури або культури робітників транспорту (хоча ми можемо говорити про моральні принципи вчителя або журналістську етику). Тоді чому ж ми, звертаючись до соціологічної культури, не ставимо під сумнів сам спосіб постановки проблеми?

Якщо говорити про соціологічну культуру, то слід визначити, чи існують інші професійні культури, з якими вона може бути зіставлена, чи це унікальне одиничне явище, характерне для самої лише соціології? Говорячи про соціологічну культуру, більшість з тих, хто свідомо вживає таке словосполучення, має на увазі саме ту субкультурну етику і усталені моделі поведінки, які притаманні професійному середовищу соціологів. Бо що таке ця сама уявна соціологічна культура, як не усталені моделі взаємодії між конкретними акторами, залученими до предметного поля соціології різними шляхами — через наукову діяльність, освіту, викладання, практичну діяльність (прикладні та маркетингові дослідження), тощо. Тобто це певні усталені правила поведінки і взаємодії у спільноті, що звикла називати себе соціологічною. Проте за її межами ці правила і

норми можуть здатися цілком невиправданими і навіть штучними. У ставленні до цих правил і норм часто полягає розбіжність між так званими “академічними” та “практичними” соціологами. Якщо перші насамперед створюють те, що ми пізніше зможемо назвати соціологічною культурою і, відповідно, виступають за її трансляцію і збереження, то останні – “соціологи за фахом” – переважно іронічно ставляться до такого ефемерного феномену як “соціологічна культура” і вважають, що не зобов’язані слідувати їй приписам. Це досить просто пояснюється – якщо для академічних соціологів, викладачів і науковців наявність соціологічної культури є деякою мірою індикатором ефективності їхньої праці, так би мовити, немарності їхніх зусиль по створенню соціологічної спільноти зі своїми правилами та нормами співіснування, то для соціологів-практиків, що насамперед знаходять застосування своїм професійним амбіціям у сфері політичних та маркетингових досліджень, індикатором професійної успішності є наявність замовників та гідна оплата дослідницької праці. І десь на передостанньому шаблі умовного рейтингу знаходиться “відповідність професійному кодексу соціолога” чи “дотримання у дослідженні соціологічної культури”. Відповідно, соціологічна культура є ключовим елементом професійної самореалізації переважно для академічних соціологів і тому залишається скоріше субкультурою, до якої не залучена переважна більшість тих, хто займається практичними соціологічними дослідженнями, збирає дані і, що не менш важливо, отримує за це не лише популярність, але й матеріальну винагороду.

Якщо замислитись над причинами такого маргінального становища соціологічної культури, то можна зрозуміти, що причина полягає, насамперед, у системі освіти та презентації соціології як професії. Як формується у медіа

та у суспільстві загалом імідж професії соціолога? Переважно безпосередньо під час передвиборних компаній та політичних виборів, коли у засобах масової інформації оголошуються найрізноманітніші рейтинги, відсотки, отримані начебто за допомогою “соціологічних досліджень”, і де з певною періодичністю, зустрічаються слова “соціолог”, “аналітик”, “соціологічна агенція” тощо. Також, зрідка, для створення яскравішого враження показують сам процес збору даних — проведення екзит-полів чи вуличних опитувань, що проводяться і здійснюються тими самими соціологами. Так в уявленні аудиторії формується ідеальний образ соціолога — людини з анкетною, що опитує інших і в результаті отримує і презентує ті самі проценти. На цьому етапі цифри, презентовані таким «значимим іншим», мають найбільше значення. І, відповідно, типовими є розмови з приводу того, “на кого працює” чи кому симпатизує власник тієї чи іншої соціологічної (фактично — маркетингової) агенції. Звісно, тут відбувається підміна понять соціологія, маркетинг, соціологічне дослідження та полстерське опитування, і тому дуже складно пересічному громадянину сформувати адекватне бачення соціологічної професії. І тим більше, якщо це молода людина на етапі життєвого вибору, усвідомити свою схильність до неї. Але вибір майбутньої освіти і, відповідно, подальшої професійної діяльності часто відбувається спонтанно і емоційно. Отже, некритично прийнявши образ, презентований ЗМІ, молода особа вирішує обрати професію соціолога серед усіх можливих. Якщо уявити собі ситуацію, що вона має здібності, трохи вищі за середні і вступає до омріяного університету, так чи інакше на перших роках навчання її чекає розчарування. Замість практичних досліджень і тих самих опитувань їй розповідають про теоретиків соціології, про їх ґрунтовні і значимі дослідження, що проводились понад століття тому і мали свого часу неабияке

суспільне значення і т.д. Також доводиться вивчати купу інформації, яка до омріяної професійної діяльності має, як спочатку здається, вельми опосередковане відношення — історію, теорію і методологію всього того, що за сукупністю ми називаємо справжньою соціологією. Але десь наприкінці навчання при сприятливому збігові обставин ця молода людина починає осмислювати (так, тут ми вперше використовуємо термін “сенси”) соціальну реальність, що її оточує, замислюватись про значення тих чи інших ситуацій і тут нарешті розуміє, що не вся сутність соціологічного знання зосереджена у цифрах, графіках та відсотках, і ті теоретичні побудови, що пояснювались на перших курсах університету, дійсно необхідні для формування адекватної картини світу і соціальних подій у ньому. Так відбувається перехід від захоплення самими формальними даними до царини значень і смислів, тобто інтерпретації. Навчившись більш-менш інтерпретувати кількісні дані (переважно представлені у вигляді одновимірних і двовимірних розподілів), студент-соціолог переходить до спроби аналізу більш складних, хоча, на перший погляд, простіших даних, які в соціологічній традиції прийнято називати якісними. Кожне таке спостереження, бесіда або життєва ситуація розширює соціологічну уяву і формує розуміння того, що соціологічне знання може бути представлене не виключно у виді графіків та діаграм. Долучившись до таємниць репрезентативної культури, початкуючий соціолог перестає абсолютизувати кількісні дані і показники (знову-таки, ми беремо успішний експериментальний випадок) і усвідомлює той обшир можливостей, які дає спостереження культурних зразків, форм, окремих прикладів у взаємодії і т.п. Разом з цим розумінням формується помірковане ставлення до кількісних даних. Розуміючи, що ми не отримаємо більше, аніж те, про що питаємо, ми вже надаємо більшого значення формулю-

ванню гіпотез. Також приходить усвідомлення того, що варто саме правильно сформулювати, спитати, поставити проблему, а ще раніше – правильно пояснити і оточуючий соціальний світ. Тут знову починаються теоретико-методологічні розбіжності.

Закінчивши соціологічний факультет, дипломований соціолог, наскільки б він не був творчою і оригінально мислячою людиною, постає перед прагматичною потребою пошуку роботи. І в більшості випадків, отримавши перше робоче місце, дипломований соціолог знову розуміє, що всі досягнуті смисли, узагальнення і спостереження тут мало кого цікавлять, якщо цікавлять взагалі. Від нього прагнуть саме того, чого він сам спочатку очікував від своєї професії – цифр, відсотків і графіків. “Чим більше графіків у звіті, тим більше соціології”, – думає роботодавець. Тобто, все те, що не вимірюється відсотками, це все “вимисли”, не варті уваги. Звичайно, це крайній випадок протиріччя між цифровим вираженням і змістовим описанням соціальної реальності, але все-таки показовий. Здебільшого від молодого спеціаліста очікують саме того, що він за допомогою нехитрих підрахунків і використання спеціального програмного забезпечення запропонує готове рішення, успішний маркетинговий хід, новий спосіб просування товарів чи послуг, etc. Описово-пояснювальні елементи дослідження, здебільшого, не цікавлять керівництво, а якщо і цікавлять, то залишаються на совісті самого соціолога-дослідника. Там же залишається і професійна етика, і міжнародні стандарти проведення опитування, і інші «високі матерії». На це у вітчизняних компаній немає ані часу, ані фінансових можливостей. Звісно, такі обставини не сприяють професійному зростанню. Тут і виникає та ситуація, яку ми можемо назвати конфліктом між цифрами і смислами. Звичайно, він виникає тільки у голові конкретного соціолога, а не в оточуючому світі. І виражається він

у тому, що соціолог постає перед вибором — або піти на поводу у роботодавця (замовника, керівника, загалом того, хто диктує правила) і послідовно займатись накопиченням даних і генеруванням звітів різної проблематики, починаючи від споживання цигарок і закінчуючи політичними преференціями, чи працювати над якимось одним проектом тривалий час, не отримуючи за це, як правило, відповідної винагороди, але пояснюючи на глибинному рівні соціальні факти, а не тільки описуючи отримані факти і цифри. Простіше кажучи, для окремого дослідника це вибір між маркетинговими дослідженнями у всіх їх можливих проявах (від розробки інструментарію до аналітичних звітів) і «високою наукою», здебільшого в тому самому університеті або науково-дослідному інституті, бо інших інституціональних засобів займатись наукою у вітчизняній соціології ще не вироблено. І те, і інше є реальним життєвим вибором, і, як правило, заперечує — повністю або частково — інше. Хоча існують поодинокі виключення, часом досить успішні, коли одній людині вдається об'єднати у своїй професійній діяльності цифри і смисли, “високу” теорію і практичне застосування, але прихильники пояснень і інтерпретації соціальних процесів та явищ рідко виходять за межі науково-дослідних інститутів і університетських кафедр — це впертий життєвий факт.

Так само, як і те, що публічними соціологами, відомими і впізнаваними “людьми з телеекрану” стають переважно ті, хто зробив ставку на цифри і графіки. Для представників кожної з цих груп характерне досить критичне і часто зверхнє ставлення для опонентів, спровоковане, перш за все, світоглядними установами і професійними пріоритетами.

У цьому і полягає те умовне протистояння між “цифрами” та “смыслами”, вирішити яке можна в кожному окремому випадку, а от глобально вирішити неможливо. Зі стороннього боку може здатись, що авторка цього есе є

прихильницею парадигми “смыслів”, якщо можна так висловитись, і це частково дійсно так. Але частково, — тому що залишаю кількісним показникам і результатам кількісних досліджень не тільки право на існування, але й право на часткову репрезентацію об’єктивної соціальної дійсності. Реабілітація значень і смыслів останнім часом у вітчизняній соціології стає схожою на “позитивну дискримінацію” в політиці та інших сферах суспільного життя. Абстрактне “пояснення” часто замінює те, що може бути чітко виміряне і описане, і розмиті “моделі” іноді необгрунтовано з’являються на місці вже звичних і перевірених графіків. Звісно, слово “графіки” тут вживається метафорично — як уособлення всієї отриманої кількісними методами інформації. Схильність до пошуку смыслів або фіксації наявних фактів — це особистий вибір, так само як вибір між теорією та практикою, формулюванням ідей та їх втіленням. Загалом таке принципове розмежування між цифрами і смыслами є інтелектуальним конструктом, зручним для описання і пояснення явищ у сучасній соціології. Тема ж, заявлена на початку, є набагато ширшою, ніж представлено у цьому протистоянні між інтерпретацією та фіксацією, і потребує детальнішого дослідження, насамперед через те, що поняття «соціологічна культура» немає чіткого визначення, і, у разі його застосування, треба хоча б окреслити межі поняття. За сучасних умов ми маємо справу скоріше не з культурою, а з професійними нормами, конвенційно закріпленими і такими, що визнаються лише окремою частиною всієї спільноти, на яку вони можуть потенційно поширюватись. Отже, ми розглянули спочатку наявні суперечності всередині самого простору «соціологічної культури» для того, щоб дати подальшим теоретикам можливість почати дослідження соціологічної культури вже на певному підґрунті.

Світлана Хутка
старший викладач Національного
університету «Києво-Могилянська академія»

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ЧИСЛА І СМИСЛИ

*«Рефлексивність здійснюється як процес
об'єктивації суб'єкта об'єктивації, із застосуванням
інструментів пізнання, пропонує дисципліною,
щоб краще пізнати того, хто її практикує,
і покращити його здатність діяти у цій дисципліні».*
(П.Бурдье³⁶)

*Існує легенда про те, що Резерфорда одного разу спитали,
навіщо в його лабораторії на стіні висить підкова,
невже він вірить у подібні забобони.
«Звісно, ні, - відповів він, -
але кажуть, це допомагає, навіть якщо не вірити».*

Основу всього існуючого Піфагор бачив у числах («Все є число») і його учні розглядали числа як формувальні елементи матерії³⁷. Можливо, дійсно, все можна виміряти. Проте сутнісно числа – тільки створені людським мисленням штучні символічні конструкти. Буваючи різними, наприклад, не тільки простими чи складними, але й раціональними, досконалими, навіть дружніми та ірраціональними, – в усіх своїх вимірах вони – тільки частина універсуму смислів. Не більше. Але й не менше. Тому що засновком і висновком у цій парі концептів є саме смисли.

³⁶ П.Бурдье. Введение в социологию социальных наук: объективация субъекта объективации // Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе. – М., 2005. – С. 8-13. – С. 9.

³⁷ Даан-Дальмедико А., Пейффер Ж. Пути и лабиринты. Очерки по истории математики. – М., 1986. – 432 с. – С. 62.

Найбільш палкі, тривалі, навіть нескінченні дискусії, зазвичай, як відомо, виникають не стільки з конкретних питань, скільки з питань принципових. «Числа і смисли» в контексті культури соціології як art/science та функції аутодескрипції суспільної системи (особливо на рівні її виходу в публічний простір) – питання принципове. У цьому відношенні я беру на себе сміливість виключно на рівні ескізу окреслити декілька контурів проблемних координат, які, на мій погляд, в останні роки увиразнились контекстами вітчизняних реалій відношення «соціологія-соціологи-соціум».

Принаймні у першому наближенні можна зауважити, що здійснення наукових соціологічних досліджень, характеризованих поєднанням/застосуванням математико-статистичних методів та/або евристичних методів у соціології для моделювання та прогнозування комплексних за своєю онтологією соціальних процесів, є скоріше винятком ніж правилом. І в рамках професійної соціологічної освіти комплексне оволодіння навіть епістемологічними принципами логіки моделювання та прогнозування соціальних явищ має достатньо несистемний характер. І в цьому відношенні виглядає доречним реактуалізувати питання «Навіщо соціологу математика?» (з урахуванням того, що точність “Евклідової геометрії соціології” доступна тільки на рівні абстрактних ідеальних теоретичних моделей, тоді як реальність потребує володіння апаратом застосування «нечітких множин»), інтегрувавши його з дискусією щодо пошуку засобів ефективного формування знань студентів, щодо логіки соціологічного пізнання та розвитку їхньої соціологічної уяви, акцентуючи при цьому те, що змістовні інтерпретації мають конституююче значення в контексті пізнання соціальної дійсності. Це тісно поєднане з загальним рівнем формування методологічної і, в тому числі, математичної культури застосування математико-статис-

тичних засобів у соціології (купно зі ставленням соціологів до застосування процедур математичної формалізації у соціологічному аналізі). І дотичним до цього є існуючий, на жаль, поділ «якісна» vs. «кількісна» соціологія.

Поки що одними із основних наслідків спроб експансії/інтервенції у публічний простір залишаються (стимульовані потребами політичної системи першою чергою), поперше, «гра цифрами», здійснювана інтерпретаторами результатів роботи професійних соціологів (як влучно, колись висловився Марк Твен: «Раніш за все потрібні факти, а вже потім їх можна перебріхувати»). Ключова проблема, з якою регулярно стикається соціологія на рівні представлення даних громадськості (не тільки, до речі, кількісних) — це викривлення вихідної інформації (як у її числовій формі, так і на рівні вербальних артикуляцій) через хибність її трактування. Огляд представлених у ЗМІ критичних публікацій останніх кількох років дозволяє виокремити чималий набір таких помилок: здійснюване нефахівцями складання-віднімання чисел під час виборчих кампаній без урахування похибки та дизайн-ефекту вибірки; тенденційність у відборі та коментуванні даних; неадекватна прямолінійність трактувань через спрощення вихідної багатокритеріальності соціологічних оцінок, неувагу до імовірнісного характеру суджень, відкидання умовно-гіпотетичної модальності дослідницьких висновків, незважання на мультिवаріантність сценаріїв перебігу соціальних процесів; порівняння незіставних даних (зокрема через особливості використовуваних операціоналізацій чи то специфіку часо-просторових контекстів досліджень); ототоження отриманих для конкретного часово-просторового відрізка соціологічних даних із прогнозами; некоректна/неадекватна інтер- та/або екстраполяція даних (переважно в площині генеральна сукупність-вибірка)...

По-друге - «сезонне» збільшення кількості Гератріппів від соціології, не обтяжених морально-професійними

принципами регламентації своєї роботи, проте, як іронічно писала Н. Паніна, зворушливо переконаних у своїй приналежності до професії вже тільки внаслідок самоназивання³⁸. В разі тривалої незмінності така ситуація, внаслідок «ефекту Ратчета» (Р.Мертон), може зіграти з соціологією доволі злий жарт, законсервувавши її репутацію в очах громадськості завдяки паралельній реальності викривленого дзеркала квазісоціології. Але чи означає це, що дійсно відбулась поразка «публічних соціологів» у посткомуністичному суспільстві (Пал Тамаш)? І чи можна взагалі говорити в сучасному українському, принаймні, суспільстві, про існування рафінованих амплуа «теоретиків», «емпіриків», «публічних соціологів», «академічних соціологів» тощо? Я не вірю в те, що рефлексивність соціології є можлива за умов перебування в відомій архітектурній конструкції зі слонової кістки. Мені ближча позиція П.Бурдьє, зокрема в тому, що якісне та адекватне соціологічне пізнання (в усій повноті смислів, які це передбачає) уможливується самооб'єктивацією, спрямованою на «експлікацію всього, що міститься, лишаючись непомітним, в інтеграції (минулій і теперішній) дослідника, по перше, у спільний соціальний простір, тобто в його траєкторії і позиції; по-друге, в поле специфічного виробництва (поле соціології, <...>); і, по-третє, в схоластичні універсуми, ці дуже специфічні світи, умовою існування котрих є школи, дозволя, дистанція щодо економічної необхідності та поспіху»³⁹.

³⁸ Н.В.Паніна. Професійна етика і соціологія в Україні (до прийняття Кодексу професійної етики соціолога САУ // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. - № 3. – С. 5-21.

³⁹ П.Бурдьє. Введение в социологию социальных наук: объективация субъекта объективации // Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе. – М., 2005. – С. 8-13. - С. 10.

На даний час українськими соціологами докладено непересічних зусиль для встановлення етичних норм і цінностей професійної діяльності, у формуванні стандартів здійснення досліджень. Проте діагностична, аналітична, критична, прогностична функції соціології у поєднанні зі здійснюваною нею інтервенцією в публічний простір не можуть бути адекватно виконані тільки завдяки досягненню деякої «критичної маси» методологічно грамотних дослідників. Важливим у захисті здобутого доволі великою ціною доробку є здійснення системних кроків з інституціоналізації дієвої культури дотримання відповідних стандартів на рівні не тільки спеціалістів, але й «не-професійних користувачів». В площинах професійної соціологічної освіти та науки можна очікувати засвоєння професійних стандартів і етики шляхом інтерналізації відповідних цінностей і принципів. У відношенні ж до агентів використання / споживання соціологічного знання — виглядає на те — є потреба не лише у виробленні ефективних механізмів адекватного офіційного захисту соціологами вимог коректного коментування та інтерпретації зафіксованих ними даних, але і потреба в солідарності у спонуканні до дотримання стандартів і норм за рахунок систематичного зовнішнього тиску з боку соціологічних інституцій та організацій. Зважаючи на всі складності перебування професійних дослідників у домені публічного функціонування соціології. Інакше українські соціологи і далі сплачуватимуть за дослідницьку чесність та інтелектуальну суверенність надто високу ціну часом свого життя.

Дмитро Хуткий
старший викладач Національного
університету «Києво-Могилянська академія»

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ЧИСЛА І СМИСЛИ

Саме твердження про існування цілісної соціологічної культури є провокативним. Адже соціологію практикують різні наукові спільноти, які можуть відрізнятися у межах суспільства, і тим більше між суспільствами. Наприклад, якщо проводити аналогії зі стратегіями держав у світ-системі, доволі ймовірно, що дослідники з периферії сучасної світ-системи практикуватимуть інтелектуальний різновид протекціонізму, а, отже, більше перейматимуться проблемами своїх суспільств і наголошуватимуть на «місцевих особливостях», «вітчизняній соціології» та «соціології нашого суспільства». За такою логікою, на відміну від попередніх, науковці з ядра світ-системи, які мають історично акумульовані переваги капітал-інтенсивного виробництва, яке інвестує і в інформаційне виробництво, будуть орієнтовані на ідейну глобалізацію і пропагуватимуть вивчення «глобальних закономірностей», «світову соціологію» і «транснаціональні практики».

Як в окремих суспільствах, так і в світовій соціології необхідно визнати й інші принципові світоглядні відмінності: за класифікацією М.Буравого – між професійною, прикладною, критичною і публічною соціологією. І якщо завдяки хоча б епістемології К.Поппера соціологи можуть погодитись у тому, що дані не говорять самі за себе, то в тому, що *досліднику* варто говорити про *дані*, всезагальної згоди не існує. Не лише парадигма і теорія, а й наукові цінності обмежують спектр дослідницьких інтерпретацій. Чи повинен соціолог прагнути об'єктивності при отриманні соціологічної інформації? Чи він, навпаки, повинен

намагатись відкинути ідеологічно обумовлену вимогу до об'єктивності, яка працює на користь панівних класів і приховує латентне відтворення соціального порядку? З моєї точки зору, соціологу варто бути готовим до можливих ідеологічних впливів і при проведенні дослідження тримати у фокусі уваги можливість декількох інтерпретацій обраних індикаторів.

Очевидно, найбільш вірогідною є можливість різних інтерпретацій зібраних даних. Тут соціологи можуть не погоджуватись, сперечатись, прагнути фальсифікації чи синтезу, і в цьому розмаїтті закладена суть соціальних наук — можливість різних думок, дискусій і водночас поваги до *іншого*. Не обов'язково прийняти, але спробувати *зрозуміти*. На цій ідеї побудована концепція навчальних дебатів: студенти потрапляють до різних команд незалежно від власних поглядів, і кожна з команд повинна довести протилежну тезу, байдуже, згодні вони з нею, чи ні. У процесі полеміки вони починають усвідомлювати, що і протилежна теза може мати сенс. Коли ж вони отримують завдання поміняти ролями і доводити тезу, якій вони шойно опонували, вони остаточно розуміють, що відмінні погляди на соціальну реальність можуть бути *однаково переконливі*. Звісно, тут можливий ризик навчити доводити, ігноруючи власні та групові цінності. Я вважаю, що є питання, про які можливо дискутувати суто інтелектуально, приймаючи різні точки зору, а є проблеми, щодо яких неможливо залишатись байдужим, і в таких випадках зміна позиції є аморальною.

Ще більшим викликом є питання поширення отриманого соціологічного знання. Чи повинен соціолог займати нейтральну позицію щодо поширення результатів свого дослідження? Чи, навпаки, він має займати певну етичну позицію? І це непрості питання. Звісно, можна стверджу-

вати, що методи соціологічних досліджень – це лише інструмент, яким може скористатись будь-яка громадськість у суспільстві. Але чи однакові економічні, владні чи інтелектуальні шанси політичної партії, багатонаціональної корпорації і мешканців села? Скільки досліджень замовляють політики і скільки громадські організації? Нерівність очевидна. Можлива і протилежна мотивація – використати соціологічне знання для покращення суспільства. Але хто знає, що буде *кращим*? І що робити з тими, хто «не згоден» прямувати до «кращого суспільства»? Я вважаю, що не можна доручати долі людей експертам, які теж можуть бути обмежені партикулярними цінностями своєї соціальної групи. Усі люди повинні мати можливість стати експертами, принаймні щодо власної свободи. На завершення хотілось би разом із І.Валерстайном сподіватись, що можливий соціальний лад, за якого будуть можливі і свобода, і рівність. І в цьому полягатиме його соціальна *справедливість*.

Олексій Шестаковський

*аспірант Київського національного
університету імені Т.Г.Шевченка*

СОЦІОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: СМИСЛИ ЧИСЕЛ ДЛЯ СОЦІОЛОГІВ ТА СУСПІЛЬСТВА

Задана тема надає широкий простір для смислотворення про те, як соціологи досліджують і пізнають реальність, ким і навіщо робиться з отриманими результатами, і як ця діяльність структурується у те (і тим), що можна назвати культурою. Можливими напрямками міркувань могли стати класична дихотомія кількісного/якісного підхо-

дів; небезпроблемний зв'язок теоретичного та емпіричного рівнів соціологічного пізнання; сенс діяльності для самих соціологів та їх інституцій, що є питанням соціології науки.

Але я хотів би розгорнути два інших сюжети, де соціологічна культура виступає як відображення взаємовідносин соціології та суспільства.

Для цієї мети визначимо *соціологічну культуру* як таку, що включає як «числа» (результати соціологічних досліджень, часто у вельми формалізованому вигляді), так і «смишли» (тлумачення перших соціологами і споживачами їхньої продукції), а також певні порядки зв'язків між ними. Сюди ж відносяться практики різних соціальних агентів, пов'язані з творенням та нав'язуванням цих смислів. Міркування в есе присвячені цим порядкам і практикам. Вони частково знаходяться у рамках соціології соціології, частково взагалі виходять за межі науки.

Перша тема стосується впливу ширшого соціального контексту на результати соціологічних студій, їхню інтерпретацію у цьому контексті. Центральна проблема — неможливість ціннісної та ідеологічної нейтральності соціологічного знання.

З одного боку, на знання впливають позанаукові засади, на яких соціологи неминуче знаходяться через включеність у суспільство. Можна говорити про вплив позиції дослідника у різних вимірах соціального простору або ідеологічності, седиментованій у соціології як продукті конкретних соціально-історичних умов [1, 2]. Про наперед ангажований вибір, обумовлений проблемами та завданнями замовників від держструктур до корпорацій та НУО говорилося з 50-х років ХХ ст. [3, 4]. Взагалі, ціннісна нейтральність — сама по собі ліберальна цінність [5].

З іншого боку, соціологічні знання і факти, в принципі, можуть (ре)інтерпретуватися іншими соціальними

суб'єктами у власних інтересах. За будь-якого стану суспільства і відповідної інформації про нього можна уявити собі соціальні групи, котрим це буде вигідно чи ні: еліти, групи інтересів, організації тощо. Соціологічне знання може використовуватися для вибору найкращого способу діяти, і тому передбачає (не)явні оцінки. Крім того, будь-яка спроба відсторонено констатувати соціальний факт (наприклад, рівень корупції) приховує можливість визнання його як соціальної норми. Тобто, соціологічне знання у контексті суспільного життя неодмінно може зайняти положення у системі інтересів, норм, цілей.

Таким чином, не існує вибору між позиціями ангажованих та ціннісно нейтральних дослідників. Є лише вибір між соціологом, який контролює ангажованість свого знання, і який її не контролює, віддаючи владу над його інтерпретаціями та використанням іншим. Подальший текст написано з позиції соціолога, який вважає, що усвідомлювати та контролювати ангажованість краще.

Загальний спосіб такого контролю доцільно робити, спираючись на терапевтичну метафору об'єктивації суб'єкта об'єктивації за Бурд'є. Вона полягає у рефлексивній експлікації непомічених припущень, обмежень, упереджень, установок, інтересів дослідників, обумовлених їхньою позицією та досвідом [2]. По суті, це пізнання позасвідомого в соціології самого знання і процесу його отримання від проблематизації до збору та аналізу даних. В результаті можливо усвідомити ці елементи позасвідомого, врахувати їх, - і до певної міри звільнитися від них.

Незайвим є аналіз замовників дослідження, впливу їхньої позиції у соціальному просторі, інтересів, реальних цілей, очікуваних ними результатів. З іншого боку, слід прораховувати місце, яке соціологічні результати потенційно можуть обійняти у системі інтересів, норм та цінностей, з якими цілями і ким вони можуть бути використані.

Корисним був би аналіз обставин, за яких соціологічні факти «фабрикуються» (за виразом К.Кнор-Цетіни [6]) безпосередньо під час дослідження, тобто так званого контексту відкриття.

Успішна і максимально адекватна об'єктивація має проводитися спочатку над собою, а не іншими, мати колективний характер, охоплюючи всю дослідницьку групу, а в ідеалі – поле соціологічного виробництва. Цей процес має бути перманентним: базуватися на відкритості до позиції іншого і здатності творчо інтегрувати критику. За цих умов об'єктивація суб'єкта має можливість стати потужним інструментом підвищення адекватності соціологічних знань, а не корпоративних розборів або публічної самолегітимації.

Успіх об'єктивації, можливість донести до широкої публіки її результати, разом з відповідно витлумаченими продуктами діяльності, залежить від здатності публіки їх сприйняти і від здатності соціологів їх донести.

Тут я переходжу до другої теми есе. Соціологічна культура є простором взаємодії соціологів та публіки. Вона включає смисли діяльності соціологів загалом. Умовно можна говорити про соціологічну культуру публіки та таку для соціологів. Узгодження смислів масової та «соціологічної» свідомості необхідне для зрозумілої й рівноправної комунікації. Від неї, у свою чергу, залежить суспільна ефективність соціології.

Слід визнати низький рівень цієї культури у публіки. Коли смисл соціології зводиться до абстрактного «вивчення суспільства» або з'ясування, що люди думають з того чи іншого (часто політичного) приводу – це ще не гірший випадок. Престиж соціології досить низький, її потенціал не використовується. І таке положення, здається, самопідтримується.

Місце соціології у суспільній свідомості гальмує її розвиток, оскільки впливає на діапазон її можливостей: через

фінансування досліджень, години викладання, ставлення респондентів. Отримані результати не поширюються або подаються викривлено. Самі соціологи, як правило, обіймають позиції, на яких не можуть покращити ситуацію, часто обслуговуючи чийсь вузькі інтереси. Більшість позицій зводиться до нечисленних академічних студій, маловідомих за межами вузького кола; малозрозумілого (судячи з результатів) викладання соціології; рідких експертних коментарів у медіа; маркетингу; електорального термометра, що постачає дані для політологів та політтехнологів.

Але суспільство теж багато втрачає. Широке коло проблем, від накреслення загальних орієнтирів розвитку країни до управлінських рішень на рівні громади, може вирішуватися ефективніше із залученням експертних соціологічних знань. Цього не відбувається частково через низьку обізнаність, частково — через непотрібність тим, хто сьогодні приймає рішення в країні.

Я бачу кілька напрямів розвитку соціологічної культури громадськості через її розвиток у самих соціологів (яким її теж бракує, у сенсі цього есе).

Передусім це підвищення середнього рівня професіоналізму останніх — наразі можна говорити про фахову майстерність лише окремих співробітників академічних інститутів, великих університетів та деяких дослідницьких компаній. Інакше бажання підвищення престижу, згадана об'єктивна, розмови про публічну соціологію і т.п. будуть малообґрунтованими.

Важливою є популяризація науки. У програмах із соціології для нефахівців слід змістити акцент з набору абстрактних понять (навіть важливих, на кшталт соціальних інститутів) на формування цілісного уявлення про сутність соціологічного підходу і можливості його застосування у різних сферах суспільства, його прив'язку до поточної ситуації в країні та світі. Важливо пояснити, як правильно

інтерпретувати результати досліджень, що попадають у медіа. Адже це головний шлях, яким пересічна людина стикається з результатами діяльності соціологів.

Окремим рядком потрібна робота над образом соціології у масовій свідомості: продумана та планомірна взаємодія зі ЗМІ, грамотний піар самої науки, спільноти як *sui generis* експертної, її досягнень і практичних потенцій.

Чи не найнеобхіднішим для соціологів є самоорганізація у діючу спільноту, суб'єкта громадянського суспільства, чия діяльність виходить за межі академічної науки та прикладних досліджень у поле соціальної політики. Вона має досягти впливу, достатнього хоча б для регулярного захисту своїх інтересів (у т.ч. академічних). Інакше важко просувати своє бачення місця соціології, характеру соціологічної освіти, контролювати ангажованість знання, надавати вагому акредитацію своїм членам. САУ могла б бути таким суб'єктом, проте в неї це не дуже вдало виходить. Тим більше самоорганізована спільнота потрібна, якщо намагатися захищати за її межами певні цінності (того ж громадянського суспільства), відстоювати необхідність/помилковість окремих рішень щодо суспільного розвитку.

Вихід соціологів у публічний простір приховує небезпеку надмірної політизації науки, скочування в особистісні чи вузькогрупові інтереси. Проте, її можна стримувати рефлексивністю, прозорістю та відкритістю організації. Водночас це ефективніше і перспективніше, і для соціології, і для суспільства, ніж бути розпорощеними кафедральними вченими, коментаторами та дослідниками.

Я розглядав соціологічну культуру переважно як дискурс щодо результатів соціологічних досліджень та практики впливу на нього.

На мій погляд, соціологи, які продукують знання, мають не менше прав контролювати його ангажованість та звільнитися від її тиску, і здатні робити це принаймні не гірше, ніж інші соціальні агенти. Я вважаю, для цього соціологам слід підняти рівень власної соціологічної культури через послідовну саморефлексію з наступним усвідомленням власних позицій у соціумі і щодо нього. З цим має слідувати посилення самоорганізації з метою відстоювання цих позицій і одночасного формування соціологічної культури публіки, з якою необхідні діалог та співпраця.

Незважаючи на відсутність ціннісно-нормативної нейтральності, соціологія здатна відображувати реальні зв'язки. Тому соціологи певною мірою можуть передбачати наслідки суспільних перетворень, а також (не)використання під час них своїх знань. Тоді на кому, як не на соціологах, у першу чергу, лежить відповідальність за їх легітимну ангажованість і наслідки застосування?

Список посилань

1. Бурдьє П. Начала. Choses dites: /Пер. с фр. Шматко Н.А. — М.: Socio-Logos, 1994. — 288 с.
2. Бурдьє П. Введение в социологию социальных наук: объективация субъекта объективации // Журнал социологии и социальной антропологии. 2004. Том VII. № 5 — С. 8–11.
3. Миллз Ч.Р. Социологическое воображение. — М.: ИД NOTA BENE, 2001. — 264 с.
4. Гоулднер А.У. Наступающий кризис западной социологии/ Пер с англ. — СПб: Наука, 2003. — 575 с.
5. Валлерстайн И. Интеллектуалы в век перехода// Социология: теория, методы, маркетинг. — 2002. — № 3. — С. 42–56.
6. Кнор-Цетина К. Наука как практическая рациональность // Ионин Л.Г. Философия и методология эмпирической социологии. — М.: ГУ-ВШЭ., 2004. — С. 318–331.

РОЗДІЛ III

КОНКУРС “КРАЩИЙ МОЛОДИЙ СОЦІОЛОГ РОКУ—2009” У ВІТЧИЗНЯНИХ ЗМІ

Олена Яхно
кореспондент газети “День”

ЗОЛОТИЙ СТАНДАРТ СОЦІОЛОГІЇ

У Києві пройшли читання пам’яті Наталії Паніної. У рамках заходу відбулося нагородження переможців конкурсу «Кращий молодий соціолог року»

ЄВГЕН ГОЛОВАХА: «МЕНІ ЗДАЄТЬСЯ, САМЕ ТІ, ХТО ОТРИМАЄ ЦІ МЕДАЛІ, І ЗДІЙСНЯТЬ ТОЙ ПЕРЕВОРОТ, ЩО НЕОБХІДНИЙ ДЛЯ НАШОГО ПРОФЕСІЙНОГО СПІВТОВАРИСТВА»

Так уже повелося, що у свідомості українського обивателя соціологія має стійку асоціацію з виборами та рейтингами. І в цьому немає нічого дивного, адже вибори в Україні — явище перманентне. Але рейтинги, насправді, це лише вершина айсберга. Соціологія — це перш за все соціальна діагностика життя суспільства. Саме це спробували показати організатори третіх соціологічних читань пам’яті Наталії Паніної — одного з творців сучасної української соціології.

Варто зауважити, нинішні читання були особливими. По-перше, цього року Наталії Вікторівні виповнилося б 60 років. По-друге, на конкурс було подано, як ніколи, багато робіт. І, нарешті, учасники конференції мали задо-

волення послухати твір Франца Шуберта «Смерть і дівчина» у виконанні струнного квартету. Це дуже складний музичний твір і виконується в Києві надзвичайно рідко.

Щоправда, цього року не приїхали російські колеги: злякалися епідемії грипу. Але, як то кажуть, все що не робиться — на краще. Можливо, в присутності іноземних гостей і не вийшла б така відверта, жива та неформальна розмова.

КІЛЬКІСТЬ VS ЯКІСТЬ

Практично всі учасники конференції так чи інакше торкалися теми якості викладання соціології. Говорили про профанацію соціологічної науки, що набула загрозливих масштабів. Як відомо, стрімкий ріст організму призводить до його погіршення. Цей медичний факт якнайкраще описує нинішній стан справ у соціології. Останнім часом у нас «розвелосся» велика кількість приватних вишів, де соціологію викладають випадкові люди. І ця кон'юнктура дискредитує й українське професійне співтовариство, і саму науку.

— У нас по всій країні — єдиний диплом державного зразка. Що для Крижополя, що для Львова, що для Лондона. Хоча Лондон нам не підходить, бо ми його не сертифікуємо. Це ще потрібно сильно попідніти, щоб сертифікувати лондонський диплом! — зауважив Андрій Горбачик, доцент факультету соціології та психології КНУ імені Т.Шевченка. — Я хочу сказати, що вся наша система освіти сповнена протиріч. Тому залишається лише одне — на таких ось конференціях підвищувати якість студентів і, можливо, з часом зменшувати їхню кількість, щоб поліпшити якість.

Професор Харківського національного університету імені В.Каразіна Людмила Сокурянська зауважила, що в Україні вже з'явилася квазісоціологічна еліта.

— Інколи так складається, що ми вимушені відмовляти претендентам. Не приймаємо їхні роботи. Тоді вони йдуть до приватних вишів, що не мають жодних традицій, проте мають формальну підставу — раду з шести докторів наук (про якість цих докторів я мовчу), і там спокійно захищають і докторські, і кандидатські дисертації. Такі «вчені» навіть деякі соціологічні поняття пишуть з помилками, — обурилася Сокурянська.

А ось заступник директора Інституту соціології НАНУ Євгеній Головаха чесно зізнався, що не вміє відмовляти людям, навіть якщо бачить, що робота слабка.

— Якщо я завчасно бачу, що дисертація погана, то я тікаю і мене не знаходять (сміх у залі). А якщо попав, так попав. Я дивлюся — погано, але що я вже можу зробити? У претендента вже банкет накрытий. Усі родичі прийшли, мама з татом. Сам він три роки папірці збирав. І тут я прийду і, як слон у посудній лавці, все зруйную. І що буде?! Ні, я так не можу, вже вибачте. Я не настільки принциповий, — зізнається Євгеній Іванович. — Але відділи, що допускають такі роботи, — ось хто відповідальний. Із них я відповідальності ніколи не зніму!

Головний організатор читань, Євгеній Головаха, дуже зворушливо розповідав про свою дружину, Наталію Паніну. Вона не була публічною людиною, більше того, публічності боялася. Хоча Наталія Вікторівна і народилася в грудні, але не любила холодну зиму і, хто б міг подумати, деякий час не любила ... соціологію. Більше того, потрапила в цю науку волею випадку.

— Вона пішла влаштовуватися на роботу до Інституту геронтології на психолога. І її туди не взяли, — оповідає Євгеній Головаха. — Але її в приймальні помітила абсолютно фантастична жінка Ніна Миколаївна Сичук, завідувача відділом демографії та соціальної статистики. Вона

поговорила з Наташею буквально декілька хвилин, учепилася в неї мертвою хваткою і забрала до свого відділу. І там поступово вона стала корифеєм соціології.

Я не знаю, Бог чи доля привели її в соціологію. Але це було її покликання! І це покликання дозволило їй зробити колосально багато в цій науці.

Ще один цікавий і дуже показовий факт: у радянські часи Наталія Паніна «вибила» перший комп'ютер для українських соціологів. Комп'ютер у ті часи коштував 67 тисяч рублів. Для довідки: чотирикімнатну квартиру в Києві можна було купити за 40 тисяч. Це «диво техніки» до цих пір стоїть у кабінеті Євгенія Головаха. Він обіцяє коли-небудь передати його до музею.

Власне, сама ідея конкурсу для молодих соціологів належить Наталії Вікторівні. Передчасна смерть перешкодила їй втілити в життя цю ідею, але її справу продовжив чоловік та однодумець — Євгеній Головаха.

— Вона мені казала: «Адже були за радянської влади якісь конкурси. Хоч і погано, але щось робили. А чому ми нічого не робимо? Чому в міжнародних організаціях десятки премій, десятки винагород, а в нас — пустеля?». Я їй відповідав: «Воно тобі треба? Це стільки мороки». Але вона вбила мені це в голову, — згадує Євгеній Іванович. — Мені здається, що ті, хто отримує ці медалі, і зроблять той переворот, що необхідний для нашого професійного співтовариства.

ВИНАГОРОДА ЗНАЙШЛА ГЕРОЯ

Отже, цього року були три срібні призери — це Андрій Мельников, Олександр Шульга і Ксенія Урсуленко. А золоту медаль із зображенням Наталії Паніної та премію отримала молода мама, представниця Львівського національного університету ім. І.Франка Вікторія Серeda. Між іншим, медаль виготовлена з чистого золота. Її дизайн

розробив відомий художник-реставратор Віктор Баглій. І за цією медаллю, до речі, вже ганяються нумізмати.

Власниця цього ювелірного виробу зауважила, що частково своєю перемогою зобов'язана Наталії Паніній, оскільки писала свою конкурсну статтю на основі її методики. «Тож цікава ідея, яку вона не встигла реалізувати, була реалізована Інститутом соціології, і мені випала честь проаналізувати цей матеріал», — зазначила Вікторія.

Переможців також привітала головний редактор газети «День» Лариса Івшина:

— Я хочу сказати, що з великою повагою ставлюся і до наставників молодих соціологів, і до самих молодих учених, які, попри спокуси лженаук, йдуть «класичною» дорогою. Україні — як ніколи — необхідний високий стандарт і якість у всьому, — зауважила Лариса Івшина і подарувала переможниці двотомник «Екстракт 150», в якому зібрані знакові матеріали «Дня» з 1997 року.

Колись один з останніх генеральних секретарів ЦК КПРС сказав знамениту фразу: «Ми не знаємо суспільства, в якому живемо». Тоді ці слова всіх шокували, бо це говорив колишній голова КДБ, всесильний Юрій Андропов. Але чи знаємо ми досконально сьогоднішнє українське суспільство? На це запитання важко дати однозначну відповідь. Сучасну Україну, безперечно, вивчають. Але ці знання чомусь не перетворюються в інструмент національного управління.

Можливо, подібні конкурси — це ще один крок до того, щоб переломити подібну тенденцію. Але в першу чергу це, безумовно, велика стимул-реакція для молодих учених. Адже вони отримують не лише винагороду, але й визнання старших колег. А це дорогого варте...

Наукове видання

СОЦІОЛОГ МІЖ ПОКЛИКАННЯМ І ВИЗНАННЯМ

Матеріали Міжнародних соціологічних
читань пам'яті Н.В.Паніної

(українською мовою)

За науковою редакцією *О.Г.Стегнія*
Упорядники *О.Г.Стегній* та *О.В.Жуленьова*

Відповідальний редактор *О.Стегній*
Відповідальна за випуск *Т.Загороднюк*
Редактор *К.Іващенко*
Коректор *Л.Тютюнник*
Комп'ютерна верстка *І.Данилюк*

Підписано до друку 16.11.2010 р. Формат 70x100/32. Папір офс. № 1.
Друк офсетний. Ум.др.арк. 9,0. Замов. № . Наклад 300.

Видруковано з оригінал-макета, виготовленого в комп'ютерному комплексі
Інституту соціології НАН України. 01021, Київ-21, вул. Шовковична, 12

Надруковано ТОВ "РПФ "Азбука".
04080, Київ-80, вул. Фрунзе, 19/21